

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

Z HISTORIE TĚŽBY, ZPRACOVÁNÍ A VYUŽITÍ RAŠELINY
V JIŽNÍCH ČECHÁCH VE 20. STOLETÍ

Diplomová práce

2020

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Dvořák, Ph.D.

Autor práce: Bc. Karel Petrášek

Studijní obor: uD-uAJL

Ročník: 3.

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz, provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích 10. května 2020.

.....

Karel Petrášek

Na tomto místě rád bych poděkoval vedoucímu této práce PhDr. et PaedDr. Jřímu Dvořákovi, Ph.D. za cenné rady, připomínky a podněty při psaní této práce. Poděkování patří také pracovníkům Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity a zaměstnancům Státního oblastního archivu v Třeboni a Regionálního muzea v Českém Krumlově za pomoc při studiu archivních podkladů, ze kterých tato práce čerpá. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat Mgr. Kláře Martínkové a Mgr. Ireně Petrové za ochotu a pomoc při překládání německy psaných archiválií. Mé díky patří také rodině za podporu při sepisování práce.

Anotace

Diplomová práce popisuje vývoj historie rašelinového průmyslu v jižních Čechách na pozadí hospodářských dějin od začátku 20. století do roku 1960. Autor rozdělil text do tří hlavních částí. První část definuje důležitost rašeliníšť v krajině a analyzuje vývoj jejich právní ochrany. K té je přidán obecný vývoj rašelinového průmyslu několika evropských států, jež slouží jako základ pro porovnání situace na území Československa.

V druhé části je zařazen rozbor jihočeského rašelinářství první poloviny minulého století. Na základě příkladů z více těžebních oblastí a široké škály archiválií autor popisuje rozdíly ve vnímání suroviny, těžebních přístupech, organizaci těžby a každodenního života dělníků. Z těchto poznatků jsou vyvozeny obecné závěry mající za cíl vytvořit ucelený obraz situace.

Poslední část je věnována rozboru vlivů měnící se poválečné situace v politice a hospodářství na rašelinovou produkci. Změny, které dopadly na rašelinový průmysl v padesátých letech 20. století, jsou přiblíženy na konkrétních osudech živnostníků a rašelinových závodů. Ty zaujaly místo drobných podnikatelů jako jediných producentů suroviny ve zbytku století v Československu.

Klíčová slova: rašelina, rašelinářství, jižní Čechy, historická ekologie, hospodářské a sociální dějiny, každodennost, mikrohistorie

Summary

The thesis describes the development of peat industry history in the South Bohemian region against the background of economic history from the beginning of the 20th century up to year 1960. The author divided the text into three main sections. The first one defines the significance of peatbogs to the landscape and analyzes the development of their legal protection. It also includes the general development of peat industry in several European countries, the basis of which is used as a collation to the situation in the territory of Czechoslovakia.

The second part covers the analysis of South Bohemian peat industry in the first half of the 20th century. Based on the examples taken from a series of extractive areas and a wide range of archives, the author illustrates the differences in the raw material perception, extraction approaches and management, and the daily life of workers. From these findings, general conclusions are drawn, aiming at creating a comprehensive image of the situation.

The last chapter focuses on the analysis of the influences that the changing postwar situation in the politics and economy had over the peat production. The changes which affected the peat industry in the 50s of the 20th century are drawn on the fortunes of particular sole traders and peat works. These took the position of the small businessmen as the only producers of the raw material in Czechoslovakia for the rest of the century.

Key words: peat, peat industry, South Bohemia, historical ecology, economic and social history, everyday life, microhistory

Obsah

1. Úvod	8
2. Metodika a metodologie	9
2.1. Prameny	12
2.2. Literatura.....	15
3. Rašelina a její ekologický význam.....	18
4. Ochrana rašelinišť a mokřadů na území Čech	21
5. Historicko-ekonomický význam rašeliny ve vybraných zemích ve 20. století	26
5.1. Sovětský svaz.....	26
5.2. Irská republika	28
5.3. Spojené státy americké a Kanada	31
6. Historicko-ekonomický význam rašeliny v Českých zemích ve 20. století	34
6.1. Krajinný prvek	34
6.2. Palivo	36
6.3. Zemědělství.....	37
6.4. Lázeňství a lékařství	40
6.5. Stavebnictví	41
6.6. Výzkum.....	42
7. Rašelinářství v jižních Čechách od přelomu 19. a 20. století do konce druhé světové války	43
7.1. Šumava.....	43
7.1.1. Horní a Dolní Borková.....	43
7.1.2. Schwarzenberská továrna na výrobu rašelinové drti.....	48
7.1.3. Šumavské rašelinářství v období protektorátu	50
7.2. Veselská blata	53
7.3. Novohradské hory a Třeboňsko.....	56
7.3.1. Těžba organizovaná šlechtickými velkostatký.....	56
7.3.2. Těžba drobných živnostníků a pro soukromé účely.....	58

7.3.3.	Projevy hospodářského boje na Třeboňsku a Novohradsku	61
8.	Proměna jihočeského rašelinářství v druhé polovině 20. století.....	65
8.1.	Dopady poválečného hospodářství na jihočeský rašelinový průmysl	65
8.2.	Vznik národního podniku Rašelina Soběslav	68
8.3.	Rašelinové závody v padesátých letech minulého století.....	73
8.3.1.	Rašelinový závod Hůrka	76
8.3.2.	Rašelinový závod Příbraz.....	77
8.3.3.	Rašelinový závod Hranice.....	80
8.3.4.	Rašelinový závod Branná.....	83
8.3.5.	Rašelinový závod Borkovice.....	87
9.	Závěr	92
10.	Literatura	96
11.	Prameny	99
12.	Internetové zdroje.....	102
13.	Seznam zkratk.....	103
14.	Seznam příloh.....	104
15.	Přílohy.....	106

1. Úvod

Při zpracovávání tématu mé bakalářské práce zabývající se těžbou uhlí v českobudějovickém regionu jsem zjistil zajímavou skutečnost. Některé šlechtické velkostatky v první polovině 20. století dávaly při potřebě paliva přednost rašelině před levným jihočeským lignitem. Další zajímavostí byl fakt, že doly, pivovary a jiné součásti velkostatků, které rašelinu využívaly, prováděly i vlastní organizovanou těžbu. To mne přivedlo k myšlence, že v tomto období byla surovina těžena a zpracovávána za účelem paliva výhradně šlechtickými rody, na jejichž pozemcích se rašeliniště nacházela.

Šlechtické majetky zabíraly velkou část půdy sahající od rovin Třeboňské pánve po šumavské kopce v pohraničí. Mokřady s rašelinou se nachází v obou uvedených lokalitách. Lišila se vzhledem k rozdílnosti krajiny také technika těžby? Při hledání odpovědi na tuto otázku jsem se rozhodl vybrat několik míst a porovnat zdejší rašelinářskou historii. Při těžbě jiných nerostných surovin zůstávaly postupy velice podobné a lišily se spíše v závislosti na technickém pokroku než na geografické oblasti. Dá se tedy předpokládat, že ani rašelina nebyla v tomto směru výjimkou.

Dodnes je nejvýznamnějším českým producentem rašeliny společnost Rašelina Soběslav a.s., jejímž hlavním zdrojem příjmů je výroba hnojiv a zahradních substrátů. Firma vznikla po „Sametové revoluci“ privatizací podniku Rašelina Soběslav s.p. Její historické kořeny spadají do poloviny dvacátého století, kdy došlo k významným politicko-ekonomickým změnám, které ovlivnily celou společnost v Československu. Předválečnou tržní ekonomiku, kterou ukončila druhá světová válka, byla vystřídána systémem plánovaného hospodářství. Národní podniky, nově ve vlastnictví státu, převzaly těžbu všech surovin, přičemž rašelina byla jednou z nich. Dá se předpokládat, že v druhé polovině minulého století se rašelina začala využívat pouze v zemědělství a zahradnictví, čímž ztratila svůj tradiční význam jako palivová surovina.

Na základě těchto hypotéz jsem se rozhodl co nejlíže popsat průběh přeměny rašelinářství v jižních Čechách, abych ukázal, jakým vývojem si místní rašelinářství prošlo.

2. Metodika a metodologie

Těžba rašeliny v historii českých zemí nebyla natolik rozšířená, aby představovala odvětví, jež by ovlivnilo ekonomický význam státního celku nebo regionu. Při snaze o hledání informací na toto téma v archivních materiálech lze zjistit, že rašelina byla surovinou uplatňující se v důležitých hospodářských oborech a její těžba byla k jednomu z nich často přidružená. Jednalo se o zemědělství, nerostnou těžbu a lesnictví. Tato skutečnost byla inspirací pro zpracování tématu v diplomové práci z hlediska více metodologických východisek. Studie zpracovaná z různých úhlů pohledu má za úkol vytvořit ucelený obraz problematiky, jakou byla těžba a využití rašeliny. Zvolenými přístupy jsou hospodářské a sociální dějiny, historická ekologie, dějiny každodennosti a mikrohistorie.

Prvním metodologickým východiskem, ze kterého tato práce čerpá, jsou **hospodářské a sociální dějiny**. Teoretický úvod k této metodologii je uveden v titulech *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin I¹* a *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia*.² Rašelinářství je možné zařadit do primárního a sekundárního ekonomického sektoru. Jedná se o těžbu a následné zpracování. Rašelinářství však bylo ve sledovaných oblastech pouze okrajové a nikdy nepředstavovalo hlavní přísun kapitálu pro větší hospodářské podniky. Dokazuje to i pramenná základna spojující rašelinu vždy i s jiným hospodářským oborem, ať už se jedná např. o těžbu grafitu na Šumavě nebo o těžbu dřeva na Novohradsku. Odvětví hospodářských dějin, které se zabývá historií podniků, se věnoval historik Milan Myška. Z teoretických studií je nutné zmínit jeho práci *Problémy a metody hospodářských dějin: metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*.³

Z pohledu hospodářských a sociálních dějin se autor snaží mimo v úvodu vytyčených hypotéz rozšířit práci také o rozbor ekonomických dopadů na rašelinářství. Studium podnikových pramenů poskytuje možnost analyzovat vzájemné vlivy mezi rašelinovými továrnami a jim nadřazenými podniky.

Pracovní profese je charakterizována i lidmi, kteří ji vykonávají. Pro práci jsou

¹ Z. JINDRA a kol., *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin*, Praha 1997.

² S. KNOB – T. RUCKI (edd.), *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia*, Ostrava 2011.

³ M. MYŠKA, *Problémy a metody hospodářských dějin: metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava 2010.

tedy velice důležití samotní rašelináři. Ať už se jednalo o dělníky rýpající rašelinu, pomocníky nebo zaměstnance továren. Předkládaný text se snaží popsat každodenní pracovní postupy a specifika osobního života těžařů. Literaturu pro zkoumání kultury každodenního života je nutné hledat v publikacích, které se zabývají dějinami povolání. Rašelinářství se dá zařadit ze své podstaty mezi tzv. lesní profese, jakými byly např. kolomaznictví, pálení dřevěného uhlí a draslářství. Právě životu draslářů se věnoval Jiří Woitsch ve své knize *Zapomenutá potaš*. Zde mimo ekonomické souvislosti se i detailně věnoval pracovním postupům při výrobě a regionálním rozdílům v tomto povolání.⁴ Hospodářským odvětvím, které má k rašelině blízko, je zemědělství. Využívalo těženu surovinu ve více podobách a také často tvořilo vedlejší obživu samotných těžařů. Se zemědělskou kulturou se pojí jméno Miroslava Války,⁵ který jejímu studiu věnoval značnou část svého profesního života.

Dějiny každodennosti poskytly autorovi možnost zjistit, jakým způsobem probíhala těžba v konkrétních regionech. Společně bylo možno také zjistit, jak se ve sledovaném období měnil běžný pracovní den, dále pak jakým problémům rašelináři museli čelit před a po roce 1948.

Kromě dějin každodennosti zasahuje práce i do metodologie **mikrohistorické**, kdy na konkrétních příkladech obcí ukazuje, jaký na jejich dějiny měla rašelina dopad. S mikrohistorií je spjato jméno Josefa Petráně. Jeho práce se zabývá zejména historií obce Ouběnice.⁶ Dějiny vsí, které byly zmíněny v této studii, nebyly pouze ovlivňovány „velkými dějinami“, ale i těžbou. Vliv povodní, požárů nebo sezónní nabídky práce se odrážel v životech samotných obyvatel z okolí mokřadů. Obecní historie se stává významnou zvláště v případě vesnic, které dnes již neexistují. Mezi ně se řadí šumavské vsi Horní a Dolní Borková, v jejichž dějinách tvořilo rašelinářství nedílnou součást. Proto by měla být položena otázka, jak veliký vliv těžba rašeliny na obce měla.

Další oblastí, kde práce proniká do mikrohistorie, jsou dochované příběhy některých podnikatelů. Tito lidé, kteří stáli za těžbou rašeliny, často představovali konkrétní příklady z dějin. Na nich je možné ukázat, jak vnímali svou profesi a co ovlivňovalo jejich jednání ve spojení s živností, obzvláště pak během kritických

⁴ J. WOITSCH, *Zapomenutá potaš. Drasláři a draslářství v 18. a 19. století*, Praha 2003.

⁵ M. VÁLKA a kol., *Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*, Brno 2007.

⁶ J. PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích*, Praha 2009.

historických událostí. Zaznamenané prožitky jsou doplněním obecného hospodářského popisu a poskytují autentické příklady toho, jak tito lidé reagovali na problémy a jak se s nimi snažili vyrovnat.

Konkrétní lidé byli ti, kteří přeměňovali těžební aktivitou mokřadní ekosystémy. Příprava a provedení těžby rašeliny s sebou nesla závažné zásahy do krajiny rašelinišť, které jsou znatelné i v dnešních dnech. Studium rašelinářství je možné zařadit i do oboru **historické ekologie** zkoumající právě dlouhodobé působení⁷ člověka a jeho kultury na životní prostředí. Interakce člověka s mokřady trvá přes dvě staletí. Proces přeměny rašelinišť byl výsledkem snah hospodářsky mokřady využít, což často vedlo k jejich přeměně nebo dokonce k zániku. Studium těchto zásahů do krajiny a tehdejších nařízení o její ochraně je možné pomoci k revitalizaci zasažených míst. To tento obor staví do interdisciplinární pozice, kdy historické poznatky o zaznamenaných lidských aktivitách mohou usnadnit práci ekologů v napravování škod způsobených lidskou kulturou.

Přestože tato metodologie ve světě nabývá v kontextu dnešní doby na čím dál větší popularity, v domácím prostředí není tak rozšířená. O tom svědčí pokus o vydání pouze jednoho svazku časopisu *Historická ekologie* v 80. letech minulého století.⁸ Z prací, které byly vydány, je nutné jmenovat *Historical ecology: past, present and future*,⁹ *Applied Historical Ecology: Using the Past to Manage for the Future*¹⁰ a *The Research Program of Historical Ecology*.¹¹ I přes stále relativně neustálenou metodologii zkoumání historicko-ekologických otázek poskytují tyto články teoretický základ pro jeden z možných přínosů této práce. Tím je popsání těžebních procesů využívaných v průběhu sledovaného období spolu se shrnutím historických právních norem zaměřených na ochranu rašelinišť. Ty definovaly rozsah míry zásahů do mokřadů.

Tradice rašelinářství v českých zemích sahá až k počátkům 19. století, kdy lidé přestali vnímat rašeliniště pouze jako neúrodný kus země a snažili se najít pro hmotu, která tvořila značnou část mokřadů, využití. Forma, jakou se rašelina získávala od 19. do

⁷ Čas, který historická ekologie zkoumá, odpovídá Braudelově definici tzv. „longue durée“ tedy dlouhého trvání spojeného s geografickým časem. P. BURKE, *Francouzský revoluce v dějepisectví škola Annales (1929-1989)* Praha 2004, s. 40.

⁸ J. PURŠ (ed.), *Historická ekologie (= Historical Ecology) 1*, 1988.

⁹ P. SZABÓ, *Historical ecology: past, present and future*, *Biological Reviews* 90, 2015, s. 997-1014

¹⁰ T. W. SWETNAM – C. D. ALLEN – J. L. BETANCOURT, *Applied Historical Ecology: Using the Past to Manage for the Future*, *Ecological Applications* 9, 1999, s. 1189-1206.

¹¹ W. BALÉE, *The Research Program of Historical Ecology*, *Annual Review of Anthropology* 35, 2006, s. 75-98.

poloviny 20. století, zůstávala téměř stejná. Změnu přinesly až události spojené s komunistickým převratem v roce 1948, kdy tehdejší Československo začalo politicky i ekonomicky podléhat vlivům Sovětského svazu. Nová ideologie s sebou přinesla mimo jiné i pokrok v industrializaci a mechanizaci v mnoha hospodářských sektorech.

Následná proměna zasáhla rašelinářství, které v padesátých letech minulého století prodělalo kompletní transformaci související s přístupem k těžbě a využití suroviny. Nová podoba přetrvala v podstatě až do „Sametové revoluce“. Práce je časově vymezená přibližně od přelomu 19. a 20. století, kdy popisuje tradiční přístup k těžbě a využití rašeliny, a je dovedena do konce let padesátých, kde se zaměřuje na změny, jež toto odvětví postihly.

Geograficky se diplomová práce soustředí na oblast jižních Čech. Prostřednictvím metody sondy vybírá několik rašeliníšť, na nichž byly ve výše vymezeném časovém období těžební aktivity. Prvním z nich je rašeliníště mezi dnes již neexistujícími obcemi Horní a Dolní Borková na Šumavě. Obě obce se nacházely nedaleko Černé v Pošumaví a zanikly v důsledku poválečného politického vývoje a vybudování přehradní nádrže Lipno. Dalšími rašeliníšti jsou Trpnouzské a Červené blato. Vybrány byly jako příklad rašeliníšť z území Novohradska. Třeboňsko je zastoupené ložiskem v okolí obce Branná, jehož význam vzrostl obzvláště po druhé světové válce. Stejně tak tomu bylo i v okolí obce Příbraz na Jindřichohradecku. V neposlední řadě jsou zde popsány těžební aktivity Veselských blat na Soběslavsku, kde se rašelina dobývala na území mezi obcemi Borkovice, Zálší a Mažice od přelomu 19. a 20. století. Rašelinový závod, který zde vznikl po komunistickém převratu v roce 1948, se stal ve své době jedním z největších producentů rašeliny v Československu.

2.1. Prameny

Komplexní přístup zvolený k výzkumu si žádal práci se širší škálou pramenů. Ty je možné rozdělit do několika odlišných skupin a každá z nich slouží pro pokrytí určité metodologie. Mezi hlavní skupiny patří: podnikové agendy, spolková korespondence, sčítací operáty a obecní kroniky. Dále pro doplnění některých údajů bylo použito vydaných statistických dat a dobových periodik.

Podniková agenda tvoří základní oporu pro studium dané problematiky. Vybranými podniky jsou Schwarzenberská továrna na rašelinovou drť, Buquoyská rašelinová továrna a Rašelina Soběslav, s.p. Materiály, které se jich týkají, jsou uloženy ve Státním oblastním archivu Třeboň (dále jen SOA Třeboň). První dvě zmíněné jsou

součástí fondů šlechtických velkostatků přidružených k hospodářské sekci, kam rašelinová těžba spadala. V případě Schwarzenbergů se jednalo o grafitovou těžbu v okolí Černé v Pošumaví. Prameny týkající se továrny jsou z toho důvodu uloženy ve fondu *Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví*.¹² V případě druhého jmenovaného šlechtického rodu byla rašelinová těžba součástí lesního hospodářství na Novohradsku. Archivní prameny týkající se továrny se nachází ve fondech Velkostatek Nové Hrady a Správa státních lesů Nové Hrady.¹³ Historická dokumentace posledního zmíněného podniku je uložena ve vlastním fondu v jindřichohradeckém oddělení.¹⁴

Archiválie vznikly vlastní aktivitou firem a podniků, jež rašelinu v jižních Čechách ve sledovaném období těžily. Prameny z této kategorie mají různou podobu vzhledem k různým účelům, pro něž vznikly. Patří sem **podniková korespondence s analytickými rozbory, hospodářskými hodnoceními a statistickými údaji**. Jejich studium poskytuje vhled do ekonomické situace, v jaké se podnik nalézal. Jsou zde popsány i reálné problémy, s nimiž se podniky potýkaly, a jejich řešení. V korespondenci se objevují také obchodní objednávky a poptávky. Jejich analýza poskytuje představu o popularitě a možnostech využití rašeliny. Výsledky rozboru pramenů mají v této práci pouze ilustrační význam a doplňují poznatky z ostatních zdrojů. Ty bylo možné pak konfrontovat i s dobovou literaturou a vytvořit obecný obraz rašelinářství v tehdejší hospodářství.

Při studiu použitých pramenů byla zjištěna jejich častá neúplnost a bylo nutné tvořit širší závěry na základě dat pro užší časové období. Mladší archiválie vzniklé až po druhé světové válce byly naopak přehlceny statistickými údaji. Analýza těchto pramenů byla generalizována z časových důvodů a detailnější studium je možností pro další výzkum. Všechny tyto prameny mají hodnotu pro metodologické zaměření hospodářských a sociálních dějin.

Podniková agenda poskytuje zdroje důležité pro studium každodennosti rašelinářské profese. Těmi jsou **podniková nařízení o těžbě, pracovní řády, rozbory a hodnocení technologických postupů**. Pomocí prvních třech uvedených je možné rekonstruovat průběh pracovního dne, počty zaměstnanců a jejich role. Poslední

¹² SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví.

¹³ SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hrady.; Tamtéž, fond Velkostatek Nové Hrady – Úřední knihy 1532-1945, kniha č. 444.

¹⁴ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993.

jmenovaný naopak seznamuje s faktickým dodržáním všech nařízení spolu s popisem problémů, jimž museli zaměstnanci čelit.

Fond Rašelina Soběslav, s.p. do určité míry zajišťuje mikrohistorický vhled do problematiky živnostníků a drobných podnikatelů. **Zápisy o majetkových vyrovnáních** při procesech zestátnování a znárodnování často vypovídají právě o osudech těchto lidí. Majetková vyrovnání jsou doplněna o **písemné žádosti** o navrácení některých částí majetku bývalých majitelů. Díky odůvodněním připojeným k těmto dokumentům je možno se dostat až na osobní rovinu.

Další důležitou částí pramenné základny je **spolková korespondence**. Z té je zde využita agenda Národohospodářského sboru jihočeského Praha (dále jen NSJ).¹⁵ Jeho aktivity, týkající se rašelinářství, se soustředily hlavně na pomoc podnikatelům a pozvednutí statutu jihočeského rašelinářského průmyslu v průběhu meziválečného období. Komunikace s ekonomickými subjekty ukazuje tehdejší hospodářskou situaci, obecné vnímání rašeliny a také politické nálady. Tyto aspekty jsou v práci využité pro jejich přínos z pohledu mikrohistorie.

Pro tuto oblast jsou důležité i **obecní kroniky**. Ty jsou uloženy ve Státních okresních archivech (dále jen SOkA) podle okresů, k jakým byly obce a rašelinářské přířazeny. V kronikách a pamětních knihách se objevují záznamy o těžbě obsahující značné množství důležitých detailů. Týká se to zejména období nebo oblastí, jež přímo nezasahují do sféry podnikových archivů. Příkladem jsou obce v okolí Veselských blat, kde organizovaná těžba vyšším ekonomickým subjektem začala až po druhé světové válce.

Přítomnost mokřadů je v obecních kronikách často reflektována, protože rašelinářství ovlivňovala život místních obyvatel a byla důležitá pro jejich existenci. Tyto skutečnosti vedly kronikáře k častému zaznamenávání vlastních názorů o rašelinářství a lidech v jejich blízkosti žijících. Získáváme příklady vnímání těchto míst z pohledu obyčejných obyvatel. Znamená to ale také, že tyto archivní prameny nejsou vždy objektivní a je nutné je podrobit kritice.

Posledním použitým písemným zdrojem jsou **sčítací operáty z roku 1921**, které zde pomohly k přiblížení meziválečné každodennosti. Při jejich analýze bylo možné

¹⁵ NSJ Praha byl spolek, který pracoval pro hospodářské povznesení jižních Čech. Tento spolek existoval od roku 1925 do roku 1941. J. DVOŘÁK, *Vývoj hospodářství jihočeského regionu v meziválečné době 1918-1939* (z pohledu Národohospodářského sboru jihočeského). Praha, 2002.

nahlédnout do osobního života těžařů a následně z něj pak vybrat informace o náboženství, odlišnostech ve vnímání profese mezi českou a německou národností, velikosti rodiny apod. V operátech z tohoto roku se objevuje kolonka, kde obyvatelé uváděli zaměstnání před vypuknutím první světové války. V rámci této problematiky to umožňuje nahlédnout i do období před vznikem Československa.

2.2. Literatura

Vývoj každé profese je závislý na ekonomické situaci v oblasti, v níž je vykonávána. Z toho důvodu je velice důležitý hospodářský vývoj v určitém časovém rozsahu. Jedná se přibližně o období šesti desetiletí, kdy došlo k důležitým hospodářským změnám. K reflexi ekonomického vývoje byla převážně použita dvoudílná publikace *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*.¹⁶ Tato studie detailně popisuje oblast ekonomiky z mnoha různých úhlů pohledu. Jedním ze zásadních je historická ochrana životního prostředí. Mezi další syntézy využitě pro sepsání diplomové práce je nutné zmínit publikace *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992*¹⁷ a *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*.¹⁸

Objektivita literatury je obzvlášť důležitá při výzkumu období po roce 1945, kdy došlo k nejzávažnější hospodářské změně v časovém rozsahu této práce. Řada historických textů zabývajících se znárodnovacími procesy, pozemkovými reformami a přechodem na plánované hospodářství vznikala během socialistického režimu. Tyto práce by nemohly být bez správného ideologického přístupu vydány, proto je nutné k nim přistupovat kriticky a s opatrností. Jednou z nich je např. *Pozemková reforma v Československu*¹⁹ sepsaná již v roce 1949. Autor reformu obhajuje bez jakékoliv kritiky. Jeho závěry spojené s osobním ideologickým cítěním jsou pro dnešní dobu prakticky nevyužitelné.

Opačným případem jsou pak práce Karla Kaplana, z nichž závěrečná práce čerpá.²⁰ *Znárodnění a socialismus*, vydaný v roce 1968, poskytuje na zmíněnou

¹⁶ V. PRŮCHA, a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 1. díl období 1918-1945*, Brno 2004; týž, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl období 1945-1992*, Brno 2009.

¹⁷ I. JAKUBEC a kol., *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848-1992*, Praha 2008.

¹⁸ K. PŮLPÁN, *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990 I-II*, Praha 1993.

¹⁹ J. KOŤÁTKO, *Pozemková reforma v Československu*, Praha 1949.

²⁰ K. KAPLAN, *Československo v letech 1948-1953. 2. část*, Praha 1992; týž, *Znárodnění a socialismus*, Praha 1968.

problematiku kritičtější náhled, což je dáno uvolněním politických poměrů v době před sovětskou invazí do ČSSR. Tato publikace je již osvobozena i od marxistické teorie a může být považována za objektivní. Z moderních prací je nutné zmínit *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!: dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968* a *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960: demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*.²¹

Mimo studie, které se zabývají hospodářskými dějinami, jsou pro téma rašeliny důležité také dějiny regionální. Téma těžby je vždy uvedeno okrajově v rámci větších téměř až encyklopedických celků pojednávajících o určitém regionu. Důležité jsou zejména tyto dvě knihy: *Novohradské hory a novohradské podhůří. Příroda – historie – život a Šumava. Příroda – historie – život*. I přes to, že poskytují základní informace spojenou s problematikou rašelinářství, nejde o detailní studie a jsou spíše populárně naučného charakteru.²²

Společným znakem těchto knih jsou i zdroje, které z velké části tvoří stejné publikace, vzniklé v témže období, v jakém těžba probíhala. Autorem těchto prací je Jaroslav Spirhanzl, který se zabýval podrobně produkcí, zpracováním a využitím rašeliny od meziválečných let po padesátá léta minulého století.²³ Jeho publikace představují autentické poznatky z tehdejší praxe a znamenaly pro diplomovou práci velký přínos.

Problematika spojená s rašelinou a místy jejích zdrojů vyžadovala čerpat informace také z jiných vědních oborů, jako je biologie a ekologie. Přírodovědnou problematiku rozebírá titul *Československá rašeliniště*²⁴ nebo diplomová práce *Rašeliniště a jejich vliv na místní klima – Červené blato, Klenová*.²⁵ Ekologická problematika je pak čerpána z publikace *Ochrana přírody z pohledu biologa. Proč a jak chránit českou přírodu* a článku *Šumavská rašeliniště a jejich ochrana* vydaného v časopise *Živa*.²⁶ Tyto zmíněné práce jsou důležité pro obohacení historického pohledu

²¹ P. HEUMOS, *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!: dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*, Praha 2006.; D. KOVAŘÍK, *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960: demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Brno 2006.

²² Kol., *Novohradské hory a novohradské podhůří. Příroda – historie – život*, Praha 2006.; Kol., *Šumava. Příroda – historie – život*, Praha 2003.

²³ J. SPIRCHANZL, *Rašelina a její využití v zemědělství*, Praha 1956; týž, *O rašelinách*, Praha 1924; týž, *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*, Praha 1951.

²⁴ Z. DOHNAL a kol., *Československá rašeliniště*, Praha 1965.

²⁵ J. ŠKARDA, *Rašeliniště a jejich vliv na místní klima – Červené blato, Klenová*, České Budějovice 2018.

²⁶ I. BUFKOVÁ, *Šumavská rašeliniště a jejich ochrana*, *Živa*, 2013, č. 5, s. 220-222; F. KOLÁŘ a kol. *Ochrana přírody z pohledu biologa. Proč a jak chránit českou přírodu*, České Budějovice 2012.

a aspekty ekologické.

Posledním důležitým literárním zdrojem jsou pak knihy věnované historii jednotlivých měst. Zmiňují rašelinovou těžbu či její využití. Jde se zejména o oblasti, kde se nacházely slatinné lázně, kterými jsou Třeboň a Bechyně.²⁷ Pokud se jednalo o menší obce, jejich historie je často zpracovaná formou internetových článků na jejich oficiálních webových stránkách. Příkladem jsou servery jako www.trebonsko.cz a www.petrikov-obec.cz. Důležité je také zmínit práci *Tuhové doly*,²⁸ která uvádí velké množství dostupných materiálů ohledně historie těžby grafitu v Černé v Pošumaví a k ní přidružené těžbě rašeliny. Práce je dostupná pouze online z webových stránek obce.

²⁷ R. KRAJÍČ, *Bechyně – historické město nad Lužnicí*. Bechyně 2000.; F. MATOUŠ, *Třeboň*, Praha 1972.

²⁸ F. ZÁHORA, *Tuhové doly. Vypis dostupné literatury z obecních kronik, sborníků, časopisů a dalších prací, které se věnují historii dolování grafitu na území obce Černá v Pošumaví*, Černá v Pošumaví 2008, Online.

3. Rašelina a její ekologický význam

Zdrojem rašeliny je rostlina, která se nazývá rašeliník (rod *Sphagnum*). Tato rostlina se vyskytuje v oblastech tvořených mokřady, je tedy závislá na vlhkém a poměrně studeném klimatu. Mokřady se objevují v místech s velkým množstvím podzemní vody či v blízkosti řek. Rašelina (humolit) vzniká dlouhým procesem uhelnatění odumřelých částí rašeliníku za podmínky minimálního přístupu vzduchu. Jakmile v ekosystému začne dominovat rašeliník, hovoříme o tzv. rašeliníštích. Ty se začaly tvořit v Čechách v období před přibližně 10 000 lety na místech, kde docházelo k značnému podmáčení plání nebo v oblastech s vysokou zásobou podzemní vody.²⁹

Z hlediska přísunu vody, můžeme dnešní rašeliníště rozdělit na 2 hlavní typy: ombrotrofní a minerotrofní. První ze zmíněných je charakterizováno hlubší vrstvou humolitu a přísunem vody v podobě deště. Závislost na dešťové vodě dovolila těmto rašeliníštím se častěji tvořit ve vyšších nadmořských výškách a mocnost humolitové vrstvy je dělala více atraktivní pro pozdější možnou exploataci. Minerotrofní rašeliníště obsahují naopak mělčí vrstvu rašeliny a jsou napájena podzemní vodou. Tento typ je rozšířen např. na Šumavě, kde má podobu rašelinných lesů, přechodových ostřicových rašeliníšť a rašelinných nebo slatinných luk.³⁰

Dělení rašeliníšť není závislé pouze na přísunu vody. V literatuře se objevují další typologie. Jednou z nich je dělení podle místa vzniku. Z tohoto pohledu můžeme říci, že na Šumavě existují dva hlavní druhy: nivy a slatě.³¹ Příkladem prvního je šumavské rašeliníště mezi Horní a Dolní Borkovou zmíněné dále v této práci. Dříve ležící v nivě řeky Vltavy byly tyto mokřady zatopeny vodní nádrží Lipno. Ostatní šumavská rašeliníště vznikala převážně v horní hranici lesa, kde byla mozaikovitě sevřená v lesních soustavách. Vlivem odlesňování jsou dnes některá z těchto stanovišť součástí „sekundárního bezleš“.³²

V literatuře se také setkáváme s dělením na tyto druhy: slatiništní, vrchovištní a přechodové. Klasifikace odpovídá rašeliníštím, jež se nachází v Novohradských horách, a oblasti Českobudějovické a Třeboňské pánve.³³ Ta, která byla využívána pro těžbu, se

²⁹ Kol., *Šumava*, s. 175-176.

³⁰ I. BUFKOVÁ, *Šumavská rašeliníště*, s. 220-221.

³¹ Kol., *Šumava*, s. 175-176.

³² I. BUFKOVÁ, *Šumavská rašeliníště*, s. 220-221.

³³ Kol., *Novohradské hory*, Praha 2006, s. 126.

řadí do poslední zmíněné kategorie. Leží v oblasti okolo Hranic a Trpnouze na Novohradsku. Poslední oblastí, která je zmíněna v této práci, jsou tzv. Veselská blata. Jedná se o rašeliniště přechodného typu. Střed je tvořen vrchovištním a okraje slatiništním typem. Nachází se mezi obcemi Borkovice, Zálší a Mažice na Soběslavsku.³⁴

Terminologie ovšem není vždy přesná. Obecně se mokřady dělí na rašeliniště a slatiniště. Podle tohoto řazení je následně humolit definován jako rašelina nebo slatina. Výraz vrchoviště je dán spíše fyzickým charakterem. Byl odvozen od německého slova Hochmoor. V archivních materiálech, z kterých tato práce čerpá, je humolit označován jako rašelina. Je možné se setkat také s názvem blato jako obecné označení pro oba druhy mokřadních ekosystémů. Tento termín se však v moderní vědě neujal.³⁵

O tom, s jakým množstvím zásob rašeliny mohly jižní Čechy ve 20. století disponovat, může napovědět soudobá literatura. Vypovídá i o velikosti rozlohy rašelinišť, čísla se však během první poloviny minulého století měnila. V publikaci z roku 1924 Jaroslav Spirhanzl uvádí, že rašeliniště na Šumavě a v obou jihočeských pánvích zabírala dohromady plochu přes 9 500 ha, což byla třetina jejich celkové rozlohy v Čechách.³⁶ Pozdější literatura z počátku šedesátých let minulého století hovoří o čísle 8 000 ha.³⁷ Tento značný rozdíl není překvapivý, jelikož složitost procesu vzniku humolitu a citlivost rašeliničku ke změně podmínek k okolnímu prostředí představují riziko pro zachování těchto izolovaných ekosystémů.

Úbytek souvisí zejména s poškozováním těchto ekosystémů. Hlavním historickým problémem, který měl za následek degradaci rašelinišť bylo jejich odvodňování s cílem hospodářského využití jinak neúrodné země. Mokřady jsou typické svou citlivostí ke změnám prostředí a relativně rychle na ně reagují. Limitním faktorem je zde voda, kterou rašeliniště zadržuje. Při poklesu její hladiny, ať v samotném humolitu nebo podzemní části, začíná postupně docházet k provzdušnění vrchních vrstev rašeliniště. Následkem je obnovení rozkladných procesů a zvýšený nárůst mikroorganismů, které ho způsobují. Během nich se v okolní půdě zvyšuje obsah živin, což umožňuje okolní vegetaci, převážně různým druhům trav a dřeviny, postupně vytlačovat rašelinoformující rostliny ze stanoviště. Důsledkem je přerušování procesu vzniku

³⁴ J. SPIRZHANZL, *Rašelina*, s. 85.

³⁵ J. ŠKARDA, *Rašeliniště*, s. 13.

³⁶ J. SPIRZHANZL, *O rašelínách*, s. 33.

³⁷ V. STARÝ, *46x o rašelině*, České Budějovice 1960, s. 13.

rašeliny. Nové rostliny způsobují nárůst nadzemní i podzemní biomasy, následkem čehož je ještě větší úbytek rašeliny spojený i se snížením množství vody, kterou rašeliniště zadržovalo v krajině.³⁸

Z hlediska vodního hospodářství představuje úbytek mokřadních ekosystémů závažné ekologické negativum. Díky schopnosti zadržovat vodu je rašeliniště schopné také zmírňovat následky lokálních záplav a povodní. Slouží jako „houba“, jež je schopná nasát přebytečnou vláhu z krajiny. Tato vlastnost je dána samotnou anatomickou stavbou rašeliníku. Rašelina je schopna přijmout takový obsah vody, který je roven až dvacetinásobku její sušiny. V procesu zadržování vody má nemalý význam růst rostlin v koloniích, což zpomaluje odtok vody z mokřadů.³⁹

Z ekologického hlediska je významná i schopnost filtrace přebytečných hnojiv ale i jiných toxinů z okolních polí. Tím rašeliniště pomáhají udržovat čistotu vedlejších zdrojů vodního hospodářství. Dalším podstatným faktorem je vliv na místní mikroklíma, kdy odpařování vody ovlivňuje teplotu blízkého okolí, ať už se jedná o ochlazování vzduchu během dne, nebo naopak zvýšení nočních teplot. Mokřady jako takové představují prostor pro život mnoha organismů, jež jsou vázány právě na vlhké prostředí. Jako příklad lze jmenovat některé obojživelníky, jejichž obzvláště raná stádia vývoje jsou plně závislá na vodě a bez těchto ekosystémů mohou z některých regionů plně vymizet.⁴⁰

³⁸ I. BUFKOVÁ, *Šumavská rašeliniště*, s. 221.

³⁹ Z. DOHNAL a kol. *Československá rašeliniště*, s. 39.

⁴⁰ J. ŠKARDA, *Rašeliniště*, s. 10-11.

4. Ochrana rašelinišť a mokřadů na území Čech

V současné době si společnost uvědomuje důležitost ochrany specifických ekosystémů životního prostředí, jako jsou rašeliniště. Důvodem je zejména otázka zásob podzemní vody a snahy vytvořit podmínky pro její zadržení v krajině. Mokřady byly historicky často vnímány jako něco nevyužitelného, nezdravého nebo nebezpečného a lidé hledali způsob, jak se takových krajinných prvků spíše zbavit, či je vhodně zužitkovat.

Od počátku 19. století probíhaly odvodňovací práce, které byly motivované zejména snahou zamezit lokálním záplavám. Nebyl však brán ohled na množství organismů vázaných na tyto biotopy. Další motivací pro vysoušení mokřadů byla přeměna na zemědělskou půdu, která byla živinově chudá a nevhodná pro pěstování kulturních plodin. Výše zmíněné postupy přeměny krajiny byly charakteristické pro období normalizace a osmdesátých let minulého století.⁴¹

Dnešní poznatky o fungování krajinných ekosystémů přinesly změnu a odborníci si uvědomují, jakou nedílnou úlohu mokřady v přírodě mají. Boj za přežití rašelinišť tedy nabírá na ještě vyšší důležitosti než dříve, avšak tyto tendence se objevují teprve v relativně moderní historii. Povědomí o důležitosti a výhodách mokřadů a blat se v průběhu dějin Českých zemí měnila v závislosti na vědeckých poznatcích, hospodářské situaci a politických poměrech. Ochrana těchto oblastí nebyla vždy dostatečná a její právní ukotvení souviselo s možnostmi jejich hospodářského využití.

Myšlenky *ochrany přírody* se objevují až s rozvojem průmyslu v průběhu 19. století, se snahou postupně zastavit jeho ničivé účinky na životní prostředí. Až později byl boj zaměřen na jeho revitalizaci. Ekologický postoj zdědilo Československo po Rakousko-uherské monarchii spolu s 21 již vzniklými rezervacemi. Historicky nebyla otázka v průběhu 20. století ochrany životního prostředí tak jednoznačná. V meziválečné době se v zákonech Československé republiky neobjevoval pojem životního prostředí. Legislativa, ale i vědecká činnost, se v těchto letech spíše zaměřovala na dílčí otázky než na celkovou problematiku ekologie.⁴²

Ochrana rašelinišť v průběhu existence ČSR byla zpočátku definována tzv. *Lesním zákonem z roku 1852* původně převzatým císařským patentem. Tento zákon upravoval právní normy týkající se lesního hospodářství na území ČSR a nezmiňoval

⁴¹ F. KOLÁŘ a kol. *Ochrana*, s. 105.

⁴² V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa, díl I.*, s. 199.

samotná rašeliniště. Objevuje se zde ovšem zmínka o rašelině jako o surovině, a to na dvou místech. V §. 7. a 60. První z těchto odstavců se zabývá problematikou krádeží lesních „surovin“, mezi které se řadí listí, hrabanka a jiné zeminy, mezi nimi i rašelina:

„Byla-li odcizena země, rašelina, hlína, kamení, gyps, kusy drnu, tráva a byliny, a byly-li bez dovolení kopány kořeny, nebylo-li však tím způsobeno žádné škodlivé změny v zemi, má se náhrada dáti jednonásobně; byla-li ale nějaká škodlivá změna způsobena, tehdy se má dáti dle toho, jestli změna menší neb větší, jedno a půlnásobně nebo dvojnásobně.“

V tomto odstavci není důležité jen samotné odcizení, ale také poškození okolního prostředí, důsledkem čehož by mohlo být narušení lesního ekosystému. Hlavní motivaci pro ochranu lesa je nutné hledat spíše v hospodářské rovině než v ekologické. V dalším odstavci §. 60. je přečin definován jako puch, tedy forma krádeže:

„Za puch čili za škodu lesní pokládáno a trestáno budiž kromě těch přestupků, kterýchž se ti dopustí, kdož mají právo k nějaké služebnosti lesní (§.18.) a kromě činů i opominutí nedovolených, ježto jsou pojmenovány v §§. 44 až 51, tento počítajíc, i také to, když by někdo něco učinil, což se tuto níže klade, pokud se na to nevztahuje obecný zákon trestní a stalo se to bez přivolení majitele lesa nebo jeho náměstka aneb na odpor výjimkám ustanoveným, a sice:

[...]

6. když by někdo, nemaje k tomu práva, dělal sobě stlaní všelijaké (bral listí, jehličí, plevel, mech atd.), zvláště pak když by to činil motykou nebo hráběmi železnými; když by si přivlastňoval zemi, hlínu, rašelinu, kamení, gyps a jiné věci minerální, když by oloupával trávníky (ryl drn), pak když by žal, sekal nebo vytrhoval trávu lesní, byliny a jiné rostliny, ježto nenáleží ku vzdělávání lesnímu,⁴³

Zajímavá je zmínka o zákazu využití železných hrábí a motyk, což poukazuje na fakt, že by takový nástroj mohl snáze narušit lesní půdu, a tím ovlivnit růst nových stromů. Zákon se snažil chránit primárně lesní hospodaření a to tak, aby nedošlo k poškození lesa a nebyla omezena či ohrožena produkce dřeva.⁴⁴ Z pohledu samotné rašeliny měla tato právní ochrana před její nemoderovanou těžbou svůj význam. Pokud byla těžba provedena bez předchozích příprav a pouze shrnutím svrchní části, bylo

⁴³ Císařský patent ze dne 3.12.1852 zákon lesní [online] www.epravo.cz [citováno 07-03-2020].

⁴⁴ M. MAŠINOVÁ, *Lesní a honební právo v českých zemích do roku 1938*, Praha 2010, s. 76.

ložisko znehodnocené a nebylo možné ho opětovně využít a získat tak surovinu z hlubších vrstev humolitu.

Ke změně ve vnímání ochrany rašelinišť došlo ještě před vypuknutím druhé světové války, a to ve třicátých letech minulého století. „V roce 1933 byly vyhlášeny Rokytecké slatě, Mlynářské slatě a Buková slat' na Knížecích Pláních, záhy po 2. světové válce i největší z českých rašelinišť – Mrtvý luh u Volar (351,5 ha).“⁴⁵ V poválečném období došlo k založení dnešní národní přírodní rezervace Červené blato v roce 1953. Vznik této chráněné oblasti byl především motivován zdejším výskytem borovice blatky.⁴⁶

Zákon z roku 1852 byl v platnosti až do roku 1960, kdy byl přijat nový lesní zákon upravující ochranu lesů v rámci tehdejší socialistické filozofie a hospodářského modelu. Pohled socialistického vedení byl převážně ovlivněn poválečným ekonomickým propadem. Pro tehdejší vládní moc bylo nutné pozvednout průmyslovou výrobu, a tím zvýšit hospodářské výsledky. Důsledkem bylo zvyšování ekonomické zátěže životního prostředí bez ohledu na otázky ekologické. Vše bylo podřízeno maximálnímu hospodářskému využití krajiny. Ekologická politika začala vznikat až v období padesátých let. Přijetím zákona č. 70/1956 Sb. o ochraně přírody byly právně vymezeny jednotlivé úrovně ochrany od částí krajiny až po jednotlivé organismy. V zákoně byla také zakotvena podmíněnost větších zásahů do přírody s ohledem na respektování orgánů ochrany pověřených státem. Zásahy byly míněny změny okolní krajiny při aktivitách ve výstavbě, těžbě, v průmyslu, zemědělství a lesnictví či ve vodním hospodářství.⁴⁷

Proměna krajiny ve spojení s vodním hospodářstvím byla jedním z důvodů likvidace mokřadních ekosystémů v tomto období. V padesátých letech byla výstavba vodních nádrží převážně podmíněna výše zmíněnými potřebami k rychlé a efektivní industrializaci Československa. Budování vodních elektráren mělo přispět k rozvoji energetického průmyslu.⁴⁸ Tím, že některé mokřady byly situovány poblíž říčních toků, spadaly do záplavových oblastí.⁴⁹ Proto tyto ekosystémy z části nebo v celé míře nenávratně zmizely pod hladinou vody. Jedním z příkladů byla rašeliniště v okolí obce Černá v Pošumaví, kde těžba a jejich následná kultivace musela být ukončena do konce

⁴⁵ I. BUFKOVÁ, *Šumavská rašeliniště*, s. 222.

⁴⁶ Červené blato [online] www.trebonsko.cz [citováno 07-03-2020].

⁴⁷ V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny Československa, díl II.*, s. 579-581.

⁴⁸ Tamtéž, s. 583.

⁴⁹ Srov. mapa č. 2.

roku 1955. V dalších dvou letech proběhla likvidace zdejšího těžebního závodu.⁵⁰

K dalším změnám v ochraně mokřadů došlo až s příchodem nového lesního zákona. Bohužel právní normy z počátku šedesátých let již rašelinu nezmiňovaly a obecně byla legislativa socialistického Československa dále vedena ke zvýšení produkce národního hospodářství.⁵¹ Ochrana rašelinišť stále vycházela z vytváření jednotlivých chráněných území. Příkladem je i vznik Chráněné krajinné oblasti Šumava. Tímto krokem bylo možno alespoň částečně redukovat ničení místních mokřadů, neboť na území CHKO se nacházela většina z tehdejších šumavských rašelinišť.⁵² Samostatné vyhlášení jednotlivých chráněných území zachránilo i další rašeliniště, která mohla být v průběhu druhé poloviny 20. století významně hospodářsky využívána. Veselská blata, která jsou nejsevernějším mokřadem na Třeboňské pánvi, byla prohlášena za přírodní rezervaci až v roce 1980.⁵³ I přes 40 let těžební nečinnosti, jsou zde stále patrné následky jak ruční, tak velkoplošné exploatace.⁵⁴

Celková změna v ochraně životního prostředí přišla až s koncem komunistického režimu. V roce 1975, vešla v platnost tzv. Ramsarská úmluva obsahující „Seznam mokřadů mezinárodního významu.“ Česká republika, jako nástupnický stát Československé federativní republiky, je jejím členem již od 2. července 1990. Každý ze států, který se k úmluvě připojil, byl povinen zařadit na seznam alespoň jeden mokřad, významný z hlediska ekologie, hydrologie či pro živočišné a rostlinné druhy. Za plnění úmluvy v ČR zodpovídá Ministerstvo životního prostředí. Seznam k roku 2020 čítá 1 995 mokřadů. V ČR nalézá dvanáct oblastí, z toho v jižních Čechách tři. Jsou to „Šumavská rašeliniště“, „Třeboňské rybníky“ a „Třeboňská rašeliniště“.⁵⁵

Dnešní doba je více zaměřena na ekologii, rašeliniště jsou v právním systému ČR definována jako „významný krajinný prvek jako ekologicky, geomorfologicky nebo

⁵⁰ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 3, inv. č. 15, fol. 240.

⁵¹ M. HOLÍKOVÁ, *Vývoj konceptu životního prostředí během komunistického režimu v Československu*, Brno 2015, s. 41.

⁵² I. BUFKOVÁ, *Šumavská rašeliniště*, s. 222.

⁵³ Při jednání v květnu 1950 o znárodnění rašelinového ložiska na okresním lesním statku v Borkovicích bylo zmíněno, že zde existuje státní přírodní rezervace. Ta byla zřízena z důvodů výskytu borovice blatky, obdobně jako tomu bylo na Červeném blatě. Konzervátor přítomný na jednání žádal o vypuštění pozemků rezervace z ložiska a o vytvoření ochranného pásu nevytěžené rašeliny o šířce 12-15 m. Dále pak bylo požadováno o netěžení ložiska až na úplné dno podloží. Tato praktika při mechanizované těžbě frézami byla v pozdějších letech dodržována.; SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 10, fol. 212.

⁵⁴ Borkovická blata [online] www.trebonsko.cz [citováno 07-03-2020].

⁵⁵ Ramsarská úmluva o mokřadech [online] www.mzp.cz [citováno 07-03-2020].

esteticky hodnotná část krajiny utváří její typický vzhled nebo přispívá k udržení její stability“.⁵⁶ Ke zlepšení stavu těchto ekosystémů přispěl projekt Ministerstva životního prostředí s názvem *Ochrana a udržitelné využívání mokřadů v České republice* schválený roku 2014. Jeho cílem je mimo jiné vytvoření databáze zmíněných biotopů a porovnání jejich rozlohy a kvality s daty získaných v rámci inventarizace z roku 1999. Projekt také cílí na zmapování biodiverzity v těchto oblastech.⁵⁷

Kromě jmenovaného projektu jsou snahy o revitalizaci rašelinišť směřovány na oblasti lokálního charakteru. V těchto případech se jedná o nápravu dřívějších melioračních opatření, která měli podobu postupného odvodňování mokřadů a blat. Principem revitalizace je vytvoření hrází z přírodních materiálů, aby bylo zabráněno dalšímu úbytku vody a zvýšila se hladina podzemních vod na původní úroveň. Tento proces je pozvolný a cílený a nejedná se o nárazové nebo chaotické zaplavování oblastí.⁵⁸

Ne vždy je bohužel možné rašeliniště zachránit pouhým zablokováním odtoků vody. Mokřady, na kterých probíhala velkoplošná těžba, nelze obnovit, pokud došlo k vytěžení rašeliny až na minerální podloží, a jsou tak kompletně vysušena. Problém také nastává ve chvíli, kdy po vyschnutí byla rašelina uježděna traktory a nákladními automobily. V těchto případech oblast zaroste obvykle náletovými rostlinami a převládne zde běžná vegetace nedosahující hodnot té původní, mokřadní. Následná obnova pak spočívá ve srovnání úrovně podzemní vody s povrchem. Předpokladem je absence předchozího chemického hnojení, vápnění nebo přeorávání.⁵⁹

⁵⁶ Zákon o ochraně přírody a krajiny; 114/1992 Sb.

⁵⁷ Ochrana a udržitelné využívání mokřadů České republiky [online] www.ochranaprirody.cz [citováno 07-03-2020].

⁵⁸ J. ŠKARDA, *Rašeliniště*, s. 12.

⁵⁹ F. KOLÁŘ a kol., *Ochrana přírody*, s. 169.

5. Historicko-ekonomický význam rašeliny ve vybraných zemích ve 20. století

Produkce rašeliny byla fenoménem, který není typický pouze pro vybrané oblasti Československa. Obdobně jako při těžbě jiných surovin, se v historii jednotlivé státy snažily co nejlépe využít své bohatství a rašelina se svým vícestranným využitím nebyla výjimkou. V následující kapitole je stručně popsána historie těžby ve čtyřech vybraných státech, v nichž se lišil způsob těžby, ale i využití samotné suroviny. Země byly vybrány pro možnost porovnání se situací v Čechách hodnocenou v další kapitole, obecně i očima samotných obyvatel.

V následující části je popsán vývoj rašelinářství v Sovětském svazu. Zde měla rašelina velký význam nejen hospodářský ale i politický. Těžba této suroviny byla využívána komunisty jako nástroj přeměny sociální skladby obyvatelstva. Spolu se Svazem sovětských socialistických republik (SSSR), je zde také popsáno Irská republika světově proslulá hospodářským využitím svých rozlehlých mokřadů.

Jako příklad z jiného kontinentu je popsána situace v Severní Americe, kde získávání rašeliny z ložisek nebyla rozvedena do tak velké míry. Důvodem byla značná zásoba uhelných zdrojů, ale i zde těžba probíhala a měla své opodstatnění.

5.1. Sovětský svaz

Těžba rašeliny se vyvíjela v mnoha zemích Evropy obdobně a její míra souvisela se zásobou ostatních surovinových zdrojů daného státu. Příkladem byl Sovětský svaz, jenž jako rozlohou největší politický útvar ve 20. století mohl využívat ložiska téměř všech druhů palivových surovin.

Rašelinářství mělo v SSSR dlouhou tradici. V období po druhé světové válce se jednalo o největšího producenta rašeliny na světě. Využití se neomezovalo pouze na palivový materiál, uplatnění našla také v zemědělství, chemickém průmyslu. V tomto období to byl právě tento stát, který udával trend pro rašelinářský průmysl v celém tzv. Východním bloku. O bohatých zkušenostech s produkcí jasně hovoří fakt, že celkové množství vytěžené suroviny bylo v druhé polovině 20. století dva a půl krát vyšší než množství, jež byly vyprodukovány ostatními státy dohromady. Nárůst těžby přišel s obdobím po Velké říjnové socialistické revoluci (dále jen VŘSR), kdy po nástupu bolševického křídla Všeruské komunistické strany (VKS (b)) došlo ke kompletní

transformaci hospodářství v zemi.

Říjnová revoluce a následná občanská válka znamenaly pro celou ruskou společnost období změn, které zasáhlo všechny části tehdejšího života v původně carském Rusku. Z ekonomického hlediska politický zmatek znamenal odříznutí některých regionů od dodávek uhlí a ropy. Pro tyto oblasti se ukázala rašelina jako východisko z palivové nouze, jež nastala. Rolnický lid byl seznámen pouze s ručními způsoby těžby a pro neznalost dalších možností byl pro ně jediným způsobem řešení nedostatku paliva. Těžby se účastnili jak muži, tak i ženy. Zatímco muži byli zaměstnáni rýpáním borek, ženy se staraly o přípravu rašeliniště a sběr natěženého materiálu. Denně byly ženy schopné připravit k sušení přes 1 000 borek, což v pozdější době bylo komunistickými úřady bráno jako minimum. Bylo počítáno s překračováním této normy minimálně o 10 %. Ženy pak ale jako odměnu pobíraly pouze 55 % potravinových přiděľů muže.

Tradice rašelinařství byla z pohledu komunistické strany velmi atraktivní nejenom z ekonomického hlediska. Vedení strany v čele s V. I. Leninem rozhodlo využít zvláštní pozice, jaké rašelinový průmysl měl. Právě kombinace zemědělství a průmyslu tohoto odvětví mohla posloužit pro transformaci rolnického lidu ve společnost dělníků pracujících v těžebním průmyslu. Nové odvětví také přispělo k rozvoji elektrifikace Sovětského svazu. Jedna z prvních tepelných elektráren „Šatura“⁶⁰ nacházející se nedaleko Moskvy byla od počátku své existence poháněna rašelinou získávanou z mokřadů v okolí hlavního města.⁶¹

Pro srovnání, v období před nástupem komunistů k moci dosahovala roční těžba v průměru 1 700 000 t, kdežto po zavedení mechanizace a dalších změn pro podporu průmyslu, toto číslo vzrostlo v porevoluční době na 32 000 000.⁶² Příkladem zvýšení efektivity bylo využití strojních způsobů těžby. Původní ruční dobývání bylo postupně zdokonalováno od přidání pásových dopravníků až k postupné plné mechanizaci. Mezi nimi byly populární zejména tři způsoby. Prvním byl tzv. hydrotorf, kdy byla rašelina napuštěna vodou, ta humolit rozmělnila a pomohla vyfiltrovat nečistoty v podobě kusů dřeva. Vzniklá hmota pak byla pomocí hydraulických lisů stlačována do briket. Ty se

⁶⁰ Ruský název Шатурская ГРЭС psaný azbukou.

⁶¹ R. BIRD, *The Poetics of Peat in Soviet Literary and Visual Culture, 1918-1959*, *Slavic Review* 70, 2011, s. 594-596.

⁶² J. SPIRHZANZL, *O rašelinách*, s. 289.

dále sušily a distribuovaly.⁶³ Dalším druhem bylo tzv. frézování. Mělká část vysušené rašeliny se plošně získávala frézou taženou traktorem. V neposlední řadě Sověti začali využívat korečková rypadla. Tím se rašelinová těžba podobala povrchovému dobývání uhlí.⁶⁴

I přes vysoký nárůst produkce ve dvacátých letech minulého století, rašelina začala postupně ustupovat ostatním palivovým zdrojům. Postupná konsolidace samosprávy Sovětského svazu dovolila obnovit dodávky fosilních paliv napříč svým územím, což znamenalo nové možnosti pro využití jiných efektivnějších zdrojů. Úbytek množství rašeliny je možno sledovat na procentuálním zastoupení této suroviny v palivové základně již zmíněné elektrárny Šatura. Mezi roky 1932 a 1940 poklesla z 29,3 % na 20 %. V druhé polovině 20. století se tento propad dále zvětšoval. V roce 1955 bylo zastoupení suroviny pouze 10 %.⁶⁵

Rašelinářství se v poválečné době zaměřilo hlavně na oblast zemědělství. Zde se humolit osvědčil jako prostředek pro výrobu hnojiv. Na území SSSR bylo v této době aktivních 220 producentů zaměstnávajících 96 000 dělníků. Konec prosperity tohoto oboru znamenala osmdesátá léta minulého století, kdy rašelina plně ustoupila ropnému a uhelnému průmyslu. Přispěl k tomu i celkový úpadek v zemědělství. V dnešní době se roční spotřeba rašeliny pro energetické účely v Ruské federaci pohybuje pouze okolo 500 000 t, zatímco v dobách SSSR se maxima produkce pohybovala okolo 175 000 000 t.⁶⁶

5.2. Irská republika

Irsko jako součást britského impéria bylo vždy známé svými mokřady. Poměrně teplé ostrovní klima, které je ovlivňované Golským proudem, přináší velký roční úhrn srážek v podobě dešťů a mírné zimy. Tyto klimatické podmínky napomáhají udržování mokřadních ekosystémů, a tím i vzniku a tvorbě rašeliny.

Mokřady tvořily v průběhu posledních dvou set let přibližně jednu sedminu z celkové rozlohy ostrova, a díky tomu se v průběhu 20. století z Irska stal druhý největší producent hned za Sovětským svazem. Irská rašelinářství se dělí na dva druhy: vrchovištní a překryvná. Hloubka vrchovištních rašelinářství se pohybuje mezi 7 a 12 m s rozlohou

⁶³ R. BIRD, *The Poetics*, s. 596.

⁶⁴ J. SPIRHZANZL, *Rašelina*, s. 290.

⁶⁵ R. BIRD, *The Poetics*, s. 596.

⁶⁶ P. TCVETKOV, *History, present status and future of the Russian fuel peat industry*, Mires and Peat 19, 2017, s. 4.

řádově jednotek čtverečních kilometrů. Naproti tomu překryvná rašeliniště jsou mělčí, okolo 2,5 m a jsou nejčastěji zastoupeným typem v západním Irsku.⁶⁷

Rašelinová těžba je neoddelitelně spjatá s kulturní historií Irska. Někteří autoři odborné literatury se domnívají, že dosahovala podobné důležitosti jako pěstování brambor. Rašelinářství bylo obzvláště důležité z pohledu rolnického lidu, znamenalo pro ně ulehčení životních poměrů. Ruční těžba, která převládala až do šedesátých let minulého století, se výrazně nelišila od postupů prováděných v jiných státech. I zde byla důležitá příprava budoucího rašeliniště formou odvodnění. Následná extrakce probíhala vyřezáváním suroviny ve formě cihel či briket pomocí specializovaných rýčů. Cihly byly následně sušeny a používaly se hlavně k vytápění obydlí.⁶⁸ Rýče měly v angličtině své vlastní označení a to slovem „sleán“.⁶⁹

Důležitost rašeliny jako paliva začala stoupat obzvláště v průběhu šestnáctého a sedmnáctého století jako reakce na rozšiřující se odlesňování Spojeného království. Ztráta lesního porostu byla přímým následkem začínající proto-industrializace, která zpočátku využívala jako palivo převážně dřevo. Mimo toto využití bylo na rašeliniště pohlíženo jako na nehostinná území bez další možnosti hospodářského využití. Britská vláda se rozhodla tento stav změnit. V roce 1731 vydala nařízení na podporu zlepšování pustin a mokřadů. Irská šlechta začala na tento vládní popud reagovat až v roce 1750 a projevila zájem o získání dovedností pro místní osadníky. Cílem byl rozvoj chovu dobytka a vysoušení rašelinišť, a tím zlepšení hospodářského využití místní krajiny. V mnoha případech ovšem zavedené praktiky nevedly k uspokoivým výsledkům.⁷⁰

Až do poloviny 19. století probíhaly další snahy o rekultivaci mokřadů s představou transformace rašelinišť v úrodná pole, která by z Irska vytvořila obilnici pro Velkou Británii. V praxi se jednalo o odvodňování a ruční těžbu za použití nemoderních technologií. Výsledkem byla hlavně proměna rašelinišť v ekologickém měřítku, kdy z původně diverzních biotopů vznikly umělé ekosystémy, kde převažovaly druhy ceněné

⁶⁷ K. C. KEARNS, *Development of the Irish Peat Fuel Industry*, *American Journal of Economics and Sociology* 37, 1978, s. 180-181.

⁶⁸ E. RUUSKANEN, *Encroaching Irish bogland frontiers: science, policy and aspiration from the 1770s to the 1840s*, in J. AGAR – J. WARD (edd.), *Histories of Technology. The Environment and Modern Britain*, London 2018, s. 28.

⁶⁹ Irský výraz pro specializovaný nástroj na rýpání rašelinových borek. Obdoba „želízka.“ Mimo tento výraz se v anglicky psané literatuře používá výraz „spade“ neboli rýč.

⁷⁰ E. RUUSKANEN, *Encroaching*, s. 30.

společností pro jejich ekonomickou či estetickou užitečnost.⁷¹

Od poloviny 19. století docházelo ke změnám a rašelina, jako zdroj paliva, se stala zajímavou pro drobné podnikatele. První nevelké pokusy o zpeněžení této suroviny trvaly až do dvacátých let 20. století a obdobně jako v tehdejší Československu proběhl rozvoj větších těžebních aktivit až v letech třicátých. V roce 1933 byla založena speciální sekce Ministerstva průmyslu a obchodu pro těžbu rašeliny. Hlavním úkolem bylo státem organizovat jednotlivé menší subjekty zabývající se ruční těžbou. V rámci toho najímalo společenství techniky a inženýry, kteří měli za úkol provádět odvodňovací práce s cílem efektivnějšího využití ložisek. O rok později byla zřízena komise pro rašelinový rozvoj. Ta vyslala delegace do Německa a Sovětského svazu za účelem získání dalších poznatků pro rozvoj rašelinářství. Prohloubení znalostí vyústilo v postupné nasazování mechanizace v těžbě.⁷²

Kompletní mechanizace těžebního odvětví byla dokončena krátce po druhé světové válce, kdy také vznikla autonomní organizace s názvem *Board na Móna*. Ta se soustředila mimo palivové těžby také na využití rašeliny pro pohánění elektráren. Zasloužila se tak o rozvoj elektrifikace Irska. Tím se irský poválečný přístup lišil od toho sovětského. Sověti využívali rašelinu pro účely spalovacích elektráren před druhou světovou válkou, po ní byla rašelina využívána hlavně v zemědělství. *Board na Móna* usilovala počátkem padesátých let o každoroční produkci 2 000 000 t.⁷³

Do sedmdesátých let minulého století byly základem mechanické těžby tři způsoby produkce. První byla tzv. strojní rašelina. Z 3,6 m vysokých těžebních stěn se vysekávaly pomocí strojů cihly o velikosti 12,7 x 12,7 x 38,1 cm. Tímto způsobem se pracovalo na 13 rašeliníštích. Další možnost byla obdobná jako v SSSR. Jednalo se o frézování, které probíhalo do hloubky 1,27 cm. Touto metodou se získávala surovina z rašeliníšť o rozloze přibližně 243 km². Třetím způsobem bylo zpracování rašelinové drti. Po vysušení ji bylo běžné stlačovat a vyrábět brikety. Přibližně 3 000 000 t ročně se využívalo pro pohon tepelných elektráren, což učinilo z rašeliny nejlevnější irský zdroj energie v druhé polovině 20. století. Celkově bylo pro potřeby energetického průmyslu využíváno 60 % z veškeré vytěžené rašeliny, a to za podpory státu, jenž nutil irskou ESB

⁷¹ E. RUUSKANEN, *Encroaching*, s. 32-33.

⁷² K. C. KEARNS, *Development*, s. 181-182.

⁷³ Tamtéž, s. 182-183.

(státní energetická společnost), aby ji využívala i přes její neekonomičnost.⁷⁴

5.3. Spojené státy americké a Kanada

Spojené státy americké se ve 20. století staly politickou i ekonomickou supervelmocí. K tomu přispěla značná surovinová základna, která obdobně jako v případě Sovětského svazu vycházela obzvláště z velké územní rozlohy. I přesto, že v dnešní době je energetická potřeba převážně orientovaná na ropu a zemní plyn, v první polovině 20. století existovaly snahy o využití rašelinových zdrojů.⁷⁵

Historicky byly Spojené státy vnímány ve 20. století jako uhelná velmoc. Vzhledem ke značnému uhelnému bohatství, na kterém byla místní ekonomika závislá, americká společnost nevěnovala rašelině a jejímu využití větší pozornost. Na počátku minulého století zde existovalo více než 31 000 km² rašeliníšť, vhodných pro další zpracování. Z literatury vzniklé ve dvacátých letech minulého století je zřejmé, že i přes nízkou motivaci k využití těchto zdrojů si zdejší vědecká společnost uvědomovala všestrannost rašeliny jako suroviny a též možnosti, jež poskytovala pro případné využití. Z rašeliny bylo možné vyextrahovat amoniak, vyrábět methylalkohol, aceton či pyridin využitelný v gumárenském průmyslu. Tato skutečnost mohla postavit rašelinu do pozice ceněné suroviny v rozvíjejícím se americkém automobilovém průmyslu. Svě místo našla rašelina i ve výrobě farmaceutik a barviv.⁷⁶

V roce 1907 vzniklo Americké rašelinové sdružení. Jeho cílem bylo rozšíření těžby a využití suroviny podobně jako tomu bylo i v jiných zemích. Je možné říci, že snahy sdružení byly úspěšné. Cena spotřebované suroviny před válkou činila asi 367 000 USD. Význam americké rašeliny vzrostl obzvláště po konci první světové války. V poválečné době se částka za prodej rašeliny zvýšila na více než dvojnásobek, a to na hodnotu 750 000 USD. Tento nárůst nepřímo souvisí s výrobou výbušnin v průběhu válečného konfliktu. Dusičnany jako důležitá složka munice se původně využívaly převážně v zemědělství jako hnojivo. Bylo třeba najít jiný zdroj pro zvýšení úrodnosti půdy. Východiskem byla rašelina. Její využití v zemědělství bylo známo v anglosaském

⁷⁴ K. C. KEARNS, *Development*, s. 184-185.

⁷⁵ Ropa tvořila v roce 2018 36 % z celkové energetické spotřeby USA. Zemní plyn 31 % a uhlí 13 %. Poměr obnovitelných zdrojů se podílela na spotřebě 11 % a jaderná energie 8 %.; U.S. Primary Energy Consumption by Energy Source, 2018 [online] <https://www.eia.gov> [citováno 20-3-2020].

⁷⁶ H. A. MOUNT, *Fuel or Fertilizer? America's Little-Known Peat Bogs and the Use to Which They Are Being Put*, *Scientific American* 123, 1920, s. 498.

světě již od počátku 19. století.⁷⁷

I přes stálý nárůst spotřeby byla rašelina ke konci první poloviny 20. století opět vytlačena na okraj hospodářského spektra. V padesátých letech získaly znovu Spojené státy statut ryze uhelné velmoci. Pro rašelinu zůstalo jediné využití a to v zemědělském a farmaceutickém sektoru. V tomto období byly jednotlivé podniky zabývající se těžbou a zpracováním omezeny na drobné podnikatelské subjekty s maximální těžbou 5 000 t, průměrně však pouze 1 500 t. Většina rašeliny byla do USA importována obzvláště z Kanady. Tento stav od konce druhé světové války pokračuje dodnes.⁷⁸

Kanada započala s těžbou obdobně jako jiné státy v druhé polovině 19. století. Původním záměrem bylo využívat rašelinu jako palivo. Získávat surovinu začaly jako první státy Quebec a Ontario. V roce 1910 byla založena společnost *Hydropeat Co. Ltd.*, jenž se dobývala rašelinu hydraulickým způsobem. Kromě několika dalších pokusů o strojní těžbu, byla většinou surovina získávána stále ručním způsobem. Hlavním uplatněním rašeliny byla oblast zemědělství.⁷⁹

Rašelinářství nabylo na důležitosti pro Kanadu v průběhu první světové války, kdy sloužila jako surovina pro výrobu zdravotnických pomůcek. V meziválečném období si kanadská vláda začala uvědomovat svou závislost na dovozu uhlí. Rašelina opět vstoupila do popředí jako jedna z možností pro náhradu fosilního paliva. Za tímto účelem země zřídila několik komisí. K významnějšímu navýšení těžby však nedošlo. Podobně jako její jižní soused, se Kanada v meziválečných letech soustředila spíše na import ze Skandinávie a Německa. Ten po vypuknutí druhé světové války ustal a Kanadčané byli nuceni využívat svá vlastní ložiska. Důsledkem byla pomyslná obroda rašelinářství. Krátce po ukončení konfliktu se z Kanady stal hlavní producent pro celý severoamerický trh.⁸⁰

Až do sedmdesátých let minulého století byla primárně rašelina stále získávána ruční formou těžby. Vytěžené cihly se sušily, následně se drtily a balily do pytlů. Takto zpracovaná sloužila hlavně v zemědělství jako podestýlka pro dobytek, dále pak jako izolační a balicí materiál. V období mezi roky 1950 a 1970 jednotlivé podniky začaly s dovozem těžebních zařízení a rašelinářský průmysl se v Kanadě postupně stával plně

⁷⁷ H. A. MOUNT, *Fuel or Fertilizer*, s. 509-510.

⁷⁸ J. SPIRHANZL, *Rašelina*, s. 288.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ The History of Peat [online] www.peatmoss.com [citováno 20-3-2020].

mechanizovaným. V dalších letech se producenti zaměřovali spíše na oblast zahradnictví, kde byla rašelina používána k výrobě hnojiv a substrátů pro pěstování rostlin. V roce 1992 kanadští zahradniční producenti iniciovali první výzkum obnovení kanadských rašelinišť. Tento výzkum byl proveden *Společností pro výzkum rašeliništní ekologie* při Lavalské univerzitě. Dnešní kanadskou produkci rašeliny doprovází i restaurační práce s cílem obnovy mokřadních ekosystémů.⁸¹

⁸¹ The History of Peat [online] www.peatmoss.com [citováno 20-3-2020].

6. Historicko-ekonomický význam rašeliny v Českých zemích ve 20. století

6.1. Krajinový prvek

Na počátku 19. století byla rašeliniště na území našeho státu brána pouze jako kus nevyužitelné země činící při záplavách opakované problémy pro místní obyvatele. V těchto místech již podmáčená země nedokázala zadržet vodu, a ta se pak dostávala až do okolních osídlení. Význam samotné nepropustnosti území posloužil v období válek, kdy rašeliniště skýtala útočiště a úkryt před postupující armádou.

Jedna z těchto událostí je dochována v kronice obce Trpnouze, kdy kronikář zmiňuje situaci odehrávající se v období napoleonských válek. Během nich místní ze strachu z francouzské armády utekli i s dobytkem do blat, kde v bezpečí přečkali nepřátelský postup. O tom, že taková situace nebyla ojedinělá, svědčí i další záznamy tohoto kronikáře. Píše, že o více jak půl století později při prusko-rakouské válce v roce 1866 se obyvatelé Trpnouze chtěli uchýlit k obdobné strategii. Byli však překvapeni rychlostí postupu pruských vojsk a nestihli se před nimi včas v blatech ukrýt.⁸²

Funkce dočasného úkrytu před vnějším nepřítelem nedokázala ovšem vyvážit problémy spojené s těmito jinak nevyužitelnými oblastmi. Příkladem jsou Veselská blata sužovaná záplavami. Z důvodu povodní obyvatelé na začátku 20. století založili *Blatské vodní družstvo*. Jeho úkolem bylo tyto problémy vyřešit formou zbudování odvodňovacího kanálu. Ten měl odvádět přebytečnou vodu a později mohl být využit i pro vysušování rašeliniště pro další těžbu. Stavební práce se ovšem protáhly až do roku 1925, kdy byl dokončen hlavní kanál, přes který bylo postaveno šest mostů. Kronika dokládá, že práce byly zdrženy a ztíženy obzvláště v období první světové války, kdy úřady řešily závažnější problémy spojené s válečným hospodářstvím. Ke konci války byli pro výkopové práce využiti i váleční zajatci z Ruska a Itálie.⁸³

Obdobným problémům čelili i obyvatelé obcí Horní a Dolní Borková na Šumavě. Zdejší rašeliniště se využívala hlavně jako zdroj paliva pro Schwarzenberské grafitové doly a pivovar v Černé v Pošumaví. V roce 1933 vedení obce Dolní Pestřice, pod níž

⁸² SOkA České Budějovice, Archiv obce Trpnouze, Pamětní kniha obce Trpnouze 1924-1957, s. 14.

⁸³ SOkA Tábor, Místní národní výbor Borkovice 1945-1990, Pamětní kniha obce Borkovice, s. 110-118.

správně spadaly obě výše zmíněné vesnice, podalo stížnost ohledně zanesení odvodňovacího kanálu, následkem čehož vznikají při deštích záplavy zatápějící přilehlé silnice a pole. Správa pivovaru musela příští rok kanál vyčistit a přestavět starý systém odvodnění. Ten ale nebyl několik let udržován a byl nahrazen novým kanálem o délce bezmála půl kilometru.⁸⁴ Je zřejmé, že problémy s odvodněním nebyly jen lokální a práce na nich nebyly jednorázového charakteru. Sítě kanálů musely být pravidelně udržovány. Problémy s tím spojené se týkaly jak těžařů, tak i místních usedlíků.

Záplavy nebyly to jediné, co obyvatelům okolních osad působilo potíže. Půda obklopující jejich obydlí se nedala využít k obživě v zemědělství, a i těžba dřeva z okolního lesního porostu byla pro celkový charakter půdy náročnější. Archivní prameny ukazují, že toho si byli vědomi nejen okolní obyvatelé, ale také organizace, které se snažily zlepšit hospodářskou situaci v jižních Čechách. V archivní fondu NSJ Praha se objevují v korespondenci i záznamy o celkové povaze rašelinářských oblastí: „*Zdejší kraj jest velice chudý, protože našich hospodářů pole a louky jsou ponejvíce přímo na povrchu rašeliníšť. Žito, oves a brambory pěstované v samé rašelině přináší nám skrovný užitek. Z důvodů těchto rozhodnuli se zdejší hospodáři pro odprodej rašeliny a doufají po odstranění rašeliny, že zhotoví si pole písčítá, užitečnější...*“. Takto popisoval jeden z podnikatelů obecnou situaci v oblasti, kde se nachází jeho rašeliníště. Jedná se o okolí obce Hranice na Novohradsku.⁸⁵ V tomto archivním fondu není dopis s obdobnou tematikou ojedinělý. Absence možnosti obdělávat půdu a živit se pěstováním či chovem dobytka motivovala nakonec místní obyvatele k těžbě. Představovala alternativu k rurálnímu charakteru života běžného obyvatele jižních Čech. Vytěžený produkt často postrádal odběratele, i tak bylo výhodou rašeliny široké spektrum jejího použití. Nejstarší důkazy o těžbě se datují do 14. století, ale s větší těžbou se nezačalo až do počátku 19. století. Jako přesné datum se uvádí rok 1812, kdy rašelinu na jihu Čech začali těžit obyvatelé buquoyského (Novohradsko) a schwarzenberského panství (Šumava a později také část Novohradska).⁸⁶ O tom, k čemu všemu se dala rašelina využít, vypovídají nejen

⁸⁴ Problematika nevyhovujících odtokových kanálů byla jedním z častých problémů na šumavském rašeliníšti. K dalším povodním došlo v roce 1934, kdy byla opět správa pivovaru přinucena k opravě. Tento kanál byl od zmíněného roku 1926 bez údržby a jeho opětovné vyčištění a prohloubení přišlo Správu Schwarzenberského statku na 11 049 Kč. Tyto údržbové práce nejčastěji vykonávali rašelináři, kteří v těchto obdobích nebyli z různých důvodů zaměstnáváni. SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 113, inv. č. 200.

⁸⁵ SOA Třeboň, fond Národohospodářský sbor Jihočeský Praha, kar. 31, inv. č. 121, fol. 126.

⁸⁶ Kol., *Šumava. Příroda – historie – život*, Praha 2003, s. 627.

archiválie, ale i odborná literatura z období první poloviny 20. století.

6.2. Palivo

Osadníci z okolí mokřadů vysledovali, že při bouřkách přicházejících po suchých a horkých letních dnech, nejednou došlo vlivem blesků k zapálení velké části blat. Tato skutečnost jim vnukla myšlenku, zda by bylo možné rašelinu využít jako palivo. Po vytěžení a řádném vysušení toto palivo dosahovalo výhřevnosti srovnatelné nebo i lepší, než mělo uhlí těžené na jihu Čech.⁸⁷

Jako palivo byla rašelina využívána pro větší průmyslové podniky. Těžbu vedly na počátku 20. století správy šlechtických velkostatků v rámci jejího využití v ostatních odvětvích svého podnikání. Jako příklad můžeme uvést schwarzenberské panství, které využívalo své šumavské ložisko jako palivovou základnu pro svůj grafitový důl v Černé v Pošumaví.⁸⁸ Tento důl nebyl jediným příkladem, kdy těžba primárně doplňovala produkci jiného artiklu. Dopis z 29. května 1918 adresovaný schwarzenberskému pivovaru v Černé v Pošumaví vypovídá o nesouhlasu rašelinářů dále těžit pro grafitový důl, pokud odměna za jejich práci nebude stejná jako dělníků těžících pro pivovar.⁸⁹

Tato rašelina byla nejčastěji spalována ve formě surových vytěžených kvádrů, tzv. borek. Archivní materiály ukazují, že šumavská rašelina nebyla zpracovávána a využívána jako palivo pouze samotným producentem. Mezi další zájemce o odběr patřila například českokrumlovská papírna Spiro. Z dalších můžeme zmínit pardubickou továrnu na barvy Vladimíra Kerharta, která v roce 1937 poptávala rašelinu již upravenou v milířích, obdobně jako se upravuje dřevěné uhlí.⁹⁰ Kromě borků a milířů bylo možné rašelinu upravit do formy koksu či briket. Využití našla i jako zdroj pro výrobu generátorového plynu.⁹¹ Příklady z archivu a dobové literatury dokazují, že lidé si byli vědomi těchto možností a rašelina pro ně představovala ekonomičtější alternativu

⁸⁷ Výhřevnost nejkvalitnější rašeliny se uvádí mezi 3 500 – 4 200 kcal., naproti tomu nejlepší lignit z okolí Kamenného Újezdu (obec přibližně 10 km na jih od Českých Budějovic) dosahoval výhřevnosti pouze 3 200. Výhřevnosti horších druhů obou surovin je pak srovnatelné; J. SPIRZHANZL, *O rašelinách*, s. 74; K. PETRÁŠEK, *Historie těžby antracitu a lignitu na Českobudějovicku. Komparace z pohledu hospodářských a sociálních dějin*, České Budějovice 2017, s. 24.

⁸⁸ J. DVOŘÁK, *K historii Schwarzenberských tuhových dolů v Černé v Pošumaví (Schwarzbach)*, České Budějovice 2006, s. 83.

⁸⁹ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 206.

⁹⁰ Tamtéž, inv. č. 204.

⁹¹ J. SPIRZHANZL, *O rašelinách*, s. 75-76.

k dražšímu dřevu nebo uhlí, které nedosahovalo v jižních Čechách takových kvalit, jako v jiných oblastech země.

Primární úlohu paliva si rašelina udržela i během druhé světové války, kdy poptávka po palivových surovinách začala vlivem válečného hospodářství znatelně stoupat. Protektorátní úřady byly nuceny využít veškerých možností pro zásobování hlavně armády nacistického Německa. Problémy spojené s vyčerpáním válečné ekonomiky v druhé polovině konfliktu nutily k využití i méně kvalitních topiv. Na druhé straně byli v tomto období v určitých oblastech obyčejní lidé podporováni k těžbě pro vlastní účely.

Situace se změnila s nástupem komunistického režimu, se zavedením plánovaného hospodářství na přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století. Poslední oblastí jižních Čech, ve které se rašelina získávala mimo jiné k topným účelům, byla Veselská blata, konkrétně oblast okolo obce Borkovice. Do této doby bylo palivo hlavně distribuované mezi místní obyvatelstvo a jednalo se pouze o malou část z celkového množství vytěžené suroviny. Těžba palivové rašeliny byla ukončena až v roce 1957. V tomto roce bylo rozhodnuto, že zdejší rašelinový závod bude přebudován za účelem maximálního využití těžebních ploch a obyvatelé budou moci využít dřevo, které bylo odtěženo při rozšiřování závodu.⁹²

6.3. Zemědělství

Druhým významným odvětvím, kde byla rašelina využívána, bylo zemědělství. Mezi roky 1900 a 1937 vzrostl počet chovaného skotu téměř o pět procent⁹³ a ne vždy byl dostatek slámy jako podestýlky. Rašelina mohla jihočeským sedlákům pomoci. Ti ji využívali ve dvou podobách: jako již zmíněnou podestýlku pro dobytek, ale také jako hnojivo. Problém byl v různé kvalitě suroviny v rámci naleziště. Na rozdíl od paliva, pro využití k podestýlání dobytka byla nejvhodnější pouze svrchní část tzv. rašelina mechová. Ta při správném vysušení přinášela oproti slámě několik výhod. Tou první byla tepelná izolace. Proti samotné slámě ze zvířete odváděla méně tepla, dále výrazně pohlcovala pachy a také vykazovala vynikající savost. Její přirozená kyselost pak zhoršovala

⁹² SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 40, inv. č. 113, fol. 92-93.

⁹³ M. BERANOVÁ – A. KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství*, s. 336-337.

podmínky pro růst nežádoucích mikroorganismů, zabraňovala tvorbě a šíření chorob.⁹⁴

Z těchto důvodů zemědělci začali hojně využívat rašelinu, což dokládá statistika prodeje několika druhů rašeliny schwarzenberskou továrnou na rašelinovou drť mezi roky 1921 a 1923. V těchto letech převládala rašelina stelivová určena právě pro zemědělské účely.⁹⁵ Surovina byla odesílána odběratelům volně ve vagonech. Ti ji pak dále distribuovali v pytlích po 100 kg. Dochovaly se dokonce i ceny, za které si rašelinu mohli později koneční odběratelé koupit. Smíchovský velkoobchod Julia Tomsy v roce 1934 nabízel stokilogramový balík rašeliny za 41 Kč s možnou slevou při odběru 5 a více kusů.⁹⁶ Je však otázkou, zda i v letech po hospodářské krizi zájem o rašelinu mezi zemědělci zůstal, jelikož nebylo možné dohledat žádnou oficiální statistiku prodeje z třicátých let. Archivní prameny z fondu *Správy státních lesů Nové Hrady* naznačují, že v průběhu let 1934 a 1935 došlo k neúrodě, a tedy nedostatku slámy. Tato situace musela být řešena. Správa se začala potýkat s nelegální těžbou lesní trávy a hrabanky. V tuto dobu se rašelina, o jejíž těžbě z této doby existují doklady, jevila jako velmi dobrá alternativa.⁹⁷

Ze stejných důvodů vzrostl význam rašeliny i počátkem druhé poloviny 20. století. V roce 1954, kdy nedostatečné množství slámy vedlo ke vzniku pasivní bilance chlévské mrvy, hledalo ministerstvo zemědělství alternativní stelivo. Tím se opět stala rašelina. Ministerstvo problém vyřešilo podporou státních statků s možností těžby na vlastních pozemcích, aby se vyhnulo závislosti na jediném národním podniku, který v té době rašelinu těžil. Inspirací v té době byla situace v SSSR, kde zemědělci provozovali tuto praxi v místních kolchozech.⁹⁸

Kromě podestýlky jihočeská rašelina sloužila také jako kvalitní hnojivo. Pokud kravská mrva obsahovala rašelinu, tvořila tmavší a živinově bohatší hmotu, než jaká by vznikla při použití slámy. Důsledkem bylo i lepší prohřívání hnojené země a uvádí se, že takto hnojená půda byla na „*plodiny výnosnější*“. Funkci hnojiva zastávala rašelina i v zahradnictví. Zde však musela být neutralizována její přirozená kyselost. K těmto

⁹⁴ J. SPIRHZANZL, *Rašelina a její využití*, s. 56-57.

⁹⁵ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 204.

⁹⁶ SOA Třeboň, fond Národohospodářský sbor Jihočeský Praha, kar. 31, inv. č. 121, fol. 54.

⁹⁷ SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hrady, kar. 16, inv. č. 128.

⁹⁸ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 40, inv. č. 113, fol. 588.

úpravám byla použita močovina nebo vápno.⁹⁹ Potenciální odběratelé existovali i v tomto odvětví. Schwarzenberská továrna dostávala poptávky i od zahradnických škol. V roce 1931 poptávala dodávku rašeliny Státní vyšší ovocnicko-vinařská a zahradnická škola v Mělníku. Rašelina měla sloužit k pokusnému použití. Měla být rozházena ještě před jarními pracemi, a škola by pak sledovala vzešlé účinky.¹⁰⁰ Dalším důkazem zahradnického využití můžou být reklamní letáčky uchované ve fondu NSJ z roku 1934, které slibují, že „*krásné stromy a květiny vyrostou jen z rašeliny*“. Firma Rašelina A. Sedlický a.s. se deklarovala jako největší rašelinový podnik v ČSR. Surovinu získávali z okolí Nové Vsi nad Lužnicí, kde cena balíku rašeliny o 80 kg činila 22 Kč. Ten samý pak v Praze-Karlíně stál již 30 Kč.¹⁰¹

K dalšímu vývoji v oblasti hnojiv došlo v druhé polovině 20. století. Vlivem přechodu společnosti v duchu myšlenek socialismu a s tím spojeného plánovaného hospodářství, bylo nutné zajistit v poválečných letech obnovu zemědělství jako hlavního zdroje potravin. Socialismus také vyžadoval upevnění své úspěšnosti v myslích obyvatel a zvýšení zemědělské produkce se ukázala jako použitelný nástroj propagandy. Díky těmto vlivům se zvýšilo v padesátých letech minulého století množství hnojiv použitých pro kultivaci zemědělských ploch na více než trojnásobek oproti rokům 1948 a 1949. Při srovnání s předválečným stavem, toto číslo přesahovalo pětinašobek.¹⁰²

Od konce padesátých let začala Rašelina Soběslav n.p. upravovat rašelinu s využitím odpadových surovin, které obsahovaly hnojivové hodnoty. Metodou biometrického kvašení bylo vytvořeno průmyslové hnojivo prodávané pod označením VITAHUM. Produkt měl podobu porézní a savé šedohnědé hmoty ve formě hrudkovitých zrn o velikosti mezi 1–5 cm. VITAHUM byl inzerován jako univerzální hnojivo, které „*obsahovalo všechny druhy látek, které rostliny potřebují ke své výživě a dále látky, které zvyšují úrodnost půdy*“.¹⁰³

Mimo VITAHUMu Rašelina Soběslav po celou dobu své existence měla v nabídce sortimentu zejména stelivovou a zahradní rašelinu, která byla zpracovávána

⁹⁹ J. SPIRHZANZL, *O rašelinách*, s. 88-96.

¹⁰⁰ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 204

¹⁰¹ SOA Třeboň, fond Národohospodářský sbor Jihočeský Praha, kar. 31, inv. č. 121, fol. 64-66.

¹⁰² M. BERANOVÁ – A. KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství*, s. 402.

¹⁰³ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40, fol. 778.

a distribuována z jednotlivých závodů do celého Československa. Zahradní rašelina sloužila k výrobě zahradních substrátů. Využívala se pouze svrchní část slatinišť a bylo nutné ji obohacovat o vápník ve formě např. hašeného či páleného vápna, dále doplněného i o živné soli.¹⁰⁴

6.4. Lázeňství a lékařství

Oborem, kde bylo možné rašelinu využít, bylo lékařství. Ve čtyřicátých letech 20. století se v Jihočeských listech objevil článek o rašelinářství v rubrice *Co se děje v jižních Čechách*. V tomto článku se autor zmiňuje, „že z Třeboně stane se zakrátko pověstné lázeňské místo“.¹⁰⁵ Článek odkazoval na rekonstrukci Bertiných lázní, které zde fungovaly již od roku 1883. Důvodem k založení lázní byla blízkost treboňských rašelinišť. Po vzoru západočeských lázní byly i zde využívány léčebné účinky rašeliny s velkým podílem síry.¹⁰⁶ Oficiální statut lázeňského města získala Třeboň v roce 1960.¹⁰⁷

Třeboňské Bertiny lázně nebyly v jižních Čechách jediné. Z dalších můžeme jmenovat Libušiny lázně v Bechyni, kde již od 17. století využívali léčebných účinků místních minerálních pramenů. Tyto prameny bylo nutné spravovat a čistit, proto počátkem 19. století zde byl vybudován lázeňský komplex. Až do poloviny 20. století lázně měnily majitele. V roce 1948 byly znárodněny a od roku 1957 zařazeny pod ministerstvo zdravotnictví. S touto skutečností souvisí také změna jména z Libušiných na Československé státní lázně Třeboň, léčebna Bechyně.¹⁰⁸

V témže roce probíhal výzkum v oblasti Třeboňských a Veselských blat. Cílem bylo využití místní rašeliny právě v lázeňství. Mimo Třeboňska byla potvrzena přítomnost sirné rašeliny také v oblasti Veselska. Vedení Státních lázní Třeboň začalo uvažovat o možnosti použití rašelinových zábalů i v léčebně v Bechyni, v jejímž okolí se nacházelo i ložisko znárodněné v roce 1949. Zde ale nastal problém s těžbou, neboť rašelina vhodná pro zábalu se nachází až ve středních a spodních částech ložiska mokřadu. Pro svrchní část nutnou pro odtěžení neměly bechyňské lázně využití. Vedení požádalo Rašelinové závody n.p., aby zpracovaly nepotřebnou rašelinu, za kterou měly

¹⁰⁴ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 40, inv. č. 113, fol. 54.

¹⁰⁵ Jihočeské listy z 26. října 1940.

¹⁰⁶ J. PSÍKOVÁ, *130 let slatinných lázní v Třeboni*, Třeboň 2013, s. 12.

¹⁰⁷ F. MATOUŠ, *Třeboň*, Praha 1972, s. 103.

¹⁰⁸ R. KRAJÍC, *Bechyně – historické město nad Lužnicí*, Bechyně 2000, s. 80.

obratem dodat vhodnou surovinu ze svých ložisek v okolí Borkovic.¹⁰⁹

Ředitelství závodů provedlo kalkulace a nabídlo několik druhů různě zpracované rašeliny. Cena se pohybovala mezi 44 a 87 Kčs za 1 t s obsahem vody od 50 % vody až po 90 % pro levnější produkt.¹¹⁰ Nakonec byla sepsána dohoda, v níž léčebna zavázala odebírat 300 t rašeliny ročně při ceně 70 Kčs za 1 t. Těžba probíhala dvakrát ročně a povinností léčebny bylo ohlásit dodávku minimálně šest týdnů před zahájením prací. První objednávka byla sepsána v lednu 1958. Dojednáno bylo dodání mezi 150 až 200 t suroviny.¹¹¹

Kromě zábalů se rašelina uplatnila díky své savosti také ve výrobě podložek pro nemocné a děti. Využívalo se její vlastnosti vázat pachy a pohlcovat tekutiny. Během první světové války Rakousko-uherská monarchie rašelinou vystýlala rakve, Rusové a Japonci ji přidávali do obvazového materiálu jako úsporu bavlny.¹¹²

6.5. Stavebnictví

Posledním odvětvím, které nesmí být opomenuto, je stavebnictví. Přirozená pórovitost rašeliny dovozovala, aby byla napuštěna jinými látkami pro zvýšení pevnosti. Výsledkem impregnačního procesu byl relativně lehký a pružný materiál s dobrými izolačními vlastnostmi. Do konce poloviny minulého století byly vyráběny rašelinové cihly, beton nebo izolační desky.¹¹³ „V okolí Dolní Borkové existoval po roce 1894 a na začátku devatenáctého století závod na výrobu izolačních materiálů“.¹¹⁴ Ty byly často využívány k izolaci vodovodních trubek či kamen. Příklady využití jsou uvedeny v archivních materiálech.

V lednu 1925 poptávala Schwarzenberská stavební sekce dodávku rašelinových izolačních desek o tloušťce 10 cm na plochu 40 m². Desky zhotovené z rašelinové drti

¹⁰⁹ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 40, inv. č. 113, fol. 80 a 90.

¹¹⁰ Při prvních kalkulacích byly ceny o 7 Kčs za 1 t vyšší než u normálně distribuované rašeliny. Závody toto navýšení připisovaly hlavně dražší dopravě, která byla o přibližně 10 km delší než na nádraží v Soběslavi, kam byla rašelina z Borkovic expedována. Běžná cena se koncem padesátých let minulého století pohybovala mezi 70-80 Kčs za 1 t u zahradní rašeliny a 110-120 Kčs za 1 t u stelivové. Porovnání s cenami obsažených v technologických postupech: SOA Třeboň – Oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, fol. 15-16.

¹¹¹ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 40, inv. č. 113, fol. 67-68.

¹¹² J. SPIRHZANZL, *O rašelinách*, s. 97-99.

¹¹³ Týž, *Rašelina*, s. 272-273.

¹¹⁴ P. JELÍNEK – L. HŮLKOVÁ, *Východní Šumava*. Praha 2012. s. 26.

měly sloužit pro zateplení dřevěného stropu garáže pro „*dědičného prince*“¹¹⁵ v Hradčanském paláci.¹¹⁶ Zadavatel zjišťoval váhu rašeliny a cenu při dopravě do Prahy. Inventáře Schwarzenberské továrny na rašelinovou drť neuvádějí, zda na výrobu desek měli dělníci dostatečné vybavení, dá se tedy předpokládat, že výrobu konečného produktu mohla převzít jiná firma.

6.6. Výzkum

Všem možnostem využití rašeliny samozřejmě předcházela vědecká výzkumná činnost. Ta se ve sledovaném období prováděla převážně na tzv. výzkumných stanicích budovaných v blízkosti jednotlivých rašeliníšť. V archiváliích nejčastěji zmiňovanou byla výzkumná stanice na Hoře sv. Šebestiána v Krušných horách, kde se těží rašelina do dnešní doby. Tato stanice patřila mezi nejdůležitější a výsledky z místního výzkumu ovlivnily produkci v celém Československu.

Dělaly se zde pokusy s kultivací, zřízena byla i botanická zahrádka. V oblasti následně vzniklo i rašelinové muzeum. Vědecký výzkum rašeliníšť v samotných jižních Čechách probíhal ve stanicích v Zálší, která byla založena s cílem optimálního zužitkování a technické kultivace rašeliny v okolí Veselských blat. Vznikla v roce 1903 a fungovala do poloviny třicátých let 20. století. Přes snahy přesunout výzkum do Hrádečku u Třeboně byla nakonec v roce 1937 zbudována nová stanice v Borkovicích nacházející se v sousedství Zálší.¹¹⁷

¹¹⁵ Jednalo se o Adolfa I. ze Schwarzenbergu.

¹¹⁶ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 204.

¹¹⁷ J. SPIRHAZL, *Rašelina*, s. 311-313; SOA Třeboň, fond Národohospodářský sbor Jihočeský Praha, kar. 31, inv. č. 121.

7. Rašelinářství v jižních Čechách od přelomu 19. a 20. století do konce druhé světové války

7.1. Šumava

7.1.1. Horní a Dolní Borková

První skutečné pokusy dobývání rašeliny sahají až k počátku 19. století. Technika, která se využívala, se za pozdějších přibližně sto padesát let nezměnila. Před touto dobou docházelo k tzv. divoké těžbě probíhající spíše náhodně a bez příprav pro budoucí využití ložisek. Těžila se pouze svrchní vrstva ložiska, a protože nedošlo k odvodnění, místo bylo poškozeno a znemožnila se další budoucí těžba.

Pro dokonalé využití naleziště bylo nutno provést předběžný průzkum, kdy se zjišťovala zejména hloubka a také kvalita těžené suroviny. Přípravy bylo nutné vykonat vždy s ročním předstihem, a po něm započali rašelináři s odvodňovacími pracemi za účelem zbavení konkrétní části rašeliníště co největšího množství přebytečné vody. Dále bylo nutné místo vyčistit od veškerých rostlin, které se nacházely na povrchu těžebního místa. Získanou rašelinu bylo nutné po vytěžení vždy vysušit. Tato operace nutila rašelináře k hledání míst, kde by bylo možné surovinu zbavit vlhkosti. V některých případech to znamenalo odstranění porostu včetně keřů i stromů, protože rašelina schla nejlépe na otevřených místech vystavených větru a slunci.

Těžební aktivita v okolí dnes již neexistujících obcí Horní a Dolní Borková (v archiváliích označovány německými názvy Fleissheim a Mayerbach) započala již v polovině 19. století. Tyto dvě obce se nacházely na západ od dnešní obce Radslav poblíž Černé v Pošumaví. Ve větší z obcí, Dolní Borkové žilo 278 obyvatel, zatímco Horní Borková poskytovala domov pouze necelým dvěma stům. Obě malé vesnice představovaly klasický příklad pohraničních šumavských obcí v první polovině 20. století. Zdejší obyvatelé se převážně živili zemědělstvím na vlastních malých hospodářstvích. Rašeliníště, které se nacházelo mezi zmiňovanými vesnicemi, poskytovalo v roce 1921 obživu 56 usedlíkům, což činilo z rašelinářství druhou nejpopulárnější profesí hned po zemědělství.¹¹⁸

¹¹⁸ SOKA Český Krumlov, Soudní okres Horní Planá, Sčítací operáty Horní Borková a Dolní Borková 1921, kar. 7.

Rašelináři docházející k těžbě ze dvou výše jmenovaných vesnic, byli bez výjimky Němci římsko-katolického vyznání. Žili v rodinách, které měli průměrně pět členů. Nejčastěji byl rašelinářem otec, hlava rodiny, a synové starší alespoň patnácti let. Manželka se nejčastěji starala o domácnost a hospodářství spolu s dcerami, což přinášelo i další drobné finanční zajištění rodiny. Tyto příjmy se stávaly obzvláště důležité v době nepříznivé sezóny, kdy výtěžek z těžby nedokázal pokrýt veškeré výdaje těchto rodin nebo kdy těžba neprobíhala vůbec. Mimo sezónu byli i muži vázáni na polní hospodářství, což dokládá zápis jednoho z rašelinářů Josefa Perfahla. Uvedl, že mimo sezónu se věnoval zemědělství. Zajímavostí však je, že přesto považoval píchání borek za své hlavní zaměstnání. Obecně v obou obcích byla těžba rašeliny uvedena v roce 1921 jako druhá nejčastější forma povolání hned po zemědělství. Kromě dvou případů, kdy nebyla daná kolonka vyplněná, byli všichni rašelináři z obou obcí zaměstnáváni Schwarzenbergy v rámci jejich provozoven. Těžaři uváděli nejčastěji jako svého zaměstnavatele grafitové doly. Dále pak těžili oficiálně pro pivovar v Černé v Pošumaví nebo obecně pro Schwarzenberskou báňskou správu. Sčítací operáty také vypovídají o popularitě této profese. Při sčítání lidu v tomto roce byli obyvatelé dotázáni i na povolání, které vykonávali v roce 1914, tedy před vypuknutím světové války. Z těchto údajů vyplývá, že z 53 rašelinářů tuto profesi vykonávalo 42 i v předválečné době, 7 nebylo aktivně činných, 2 přešli k této profesi z hornictví a jeden ze zemědělství. V operátech se objevuje i jedna žena, která uvedla vedení domácnosti, jako svou náplň práce do roku 1914.¹¹⁹ V rámci těžby byli pracovníci odkázáni na vedení schwarzenberského velkostatku, který vlastnil místní půdu, kde se nacházela zmíněná rašeliniště. Od samotného začátku se rašelina využívala hlavně jako palivo pro parní stroj v grafitovém dole a pro pivovar v Černé v Pošumaví.

Vlastní těžba probíhala způsobem tzv. borkování. Tento proces byl pojmenovaný po formě, ve které se rašelina extrahovala z ložiska. Borky představovaly kvádry nebo cihly, jejichž velikost se lišila podle oblasti, ve které byly těženy. Obvykle jejich rozměr činil 40 × 20 × 10 cm.¹²⁰ Dokládají to dochované hmotné prameny ve formě různých rýčů a želízek. Jen v repositáři českokrumlovského muzea se nachází rýče o třech různých tvarech a rozměrech, přičemž všechny pochází právě z Českokrumlovska. Každý

¹¹⁹ SOKA Český Krumlov, Soudní okres Horní Planá, Sčítací operáty Horní Borková a Dolní Borková 1921, kar. 7.

¹²⁰ Kol., *Šumava*, s. 628-629.

představoval jednu možnou „normu“, které se rašelináři drželi; velikost pracovního nástroje ovlivňovala velikost výsledných borek.¹²¹ Existovaly však i výjimky, kdy byly rašelinové borky jasně normalizované. Například oficiální norma ve schwarzenberské továrně pro velikost borek byla 11 × 11 × 47 cm. Pokud těžář tuto normu nedodržel, byl pokutován 20 haléři za m³ a za opakované nedodržení se pak sankce mohla vyšplhat až na 1 Kč za m³. Plnění předpisů bylo důležité, neboť správa schwarzenberského velkostatku vedla a snažila se udržet některá statistická data o těžbě. Díky tomu mohla přesně vyplácet rašelináře v poměru k vytěženému množství a zároveň získávala údaje o spotřebě v dole či při prodeji.

Při borkování bylo rašeliníště rozděleno do menších částí v němčině označované jako *Stichplatz*. Tato místa se týden před započatím prací ještě jednou odvodnila, provedla se skrývka, aby byla odhalena stěna rašeliny. V ideálním případě byla její výška okolo 1,5 m. Na každém „*Stichplatzu*“ pracovali alespoň dva rašelináři, z nichž jeden tzv. želízkiem vysekával z připravené stěny jednotlivé borky. Želízko, jak název napovídá, byl ocelový nůž o délce 35 až 50 cm a šířce 10 až 15 cm. Celý nástroj byl pak osazen na násadě o délce jednoho metru. Díky způsobu, jakým se s nožem zacházelo, se těmto rašelinářům říkalo „píchači“. Z rodiny to byl nejčastěji otec, který želízkiem vyrýpával a vyhazoval borky. Jeho pomocníkem mu byl obvykle nejstarší syn, v některých případech i manželka. Ačkoliv pomocník se po třech letech práce mohl stát píchačem, žena tuto možnost neměla. Hlavním posláním pomahače či pomahačky bylo dopravovat borky na místo vysušení. Jednalo se nejčastěji o přilehlá pole lemující přístupové cesty a silnice k rašeliníštím. Na výkladišti byly borky řazeny vedle sebe, vždy na užší stranu, aby je vzduch mohl co nejlépe vysušit. Po proschnutí se na Šumavě borky stavěly okolo kúlů do komínům podobných útvarů, v němčině nazývaných „Kastel“. Často také bylo využíváno sušáren, aby bylo zabráněno druhotnému promoknutí sušících se borek.¹²² Šumavský způsob zbavování materiálu vlhkosti nebyl v jižních Čechách jediný, na jiných místech se borky stavěly do malých útvarů v podobě pyramid.¹²³ Po vysušení se borky nakonec hromadily na haldách o přibližně 500 kusech. Haldy mohly dosahovat maximální výšky a šířky dvou metrů. Celá kopa pak byla podložena větvemi pro zajištění lepší izolace od země a lepší dosušení. I zde hrozil rašelináři, který nedodržel

¹²¹ Srov. obrázek č. 1-5.

¹²² Srov. obrázek č. 6.

¹²³ J. SPIRHANZL, *O rašelinách*, s. 73.

postup, trest. Pokud byly založené borky vlhké či byla halda špatně postavená, mohlo být dotyčnému strženo až 15 % ze mzdy. V nejhorších případech byl pak vypočten ušlý zisk a ten byl na viníkovi následně vymáhán. Ve formě vysušených borek se dále rašelina distribuovala k odběratelům, nebo byla drcena v tzv. vlčích pro výrobu steliva.

I přes možnosti využití tehdejší techniky byla šumavská těžba převážně orientovaná na klasické borkování. Rašelináři byli najímáni a vypláceni přímo vedením dolu, což je zavazovalo k dodržování norem stanovených dolem a rašelinovou továrnou. S přípravnými pracemi se obvykle začínalo v druhé polovině dubna, kdy probíhalo odvodnění a příprava těžebních míst. Samotná těžba začínala v květnu a pokračovala až do června. Pracovní doba byla dána jednoduchým pravidlem schwarzenberského vedení. Rašelinář měl za úkol práci věnovat veškerý možný čas. To znamenalo, že práce započaly časně ráno a končily večer se setměním. Dělníkům byla vyčleněna hodinová přestávka na oběd.¹²⁴ Finanční odměna souvisela s množstvím vytěžených borek. Uvádí se, že zkušený rašelinář dokázal vytěžit až 5 000 ks za jeden den, což představovalo podle oficiálních nařízení 28 m³.¹²⁵

Z archiválií je však patrné, že mzda byla ve dvacátých letech 3 Kč za jeden m³. Do roku 1938 tato částka postupně narostla až na 12 Kč. Jestliže rašelinář z nějakého důvodu nebyl schopný nastoupit do práce, měl povinnost za sebe nalézt náhradu nebo svou absenci sdělit dozorcí, který na těžbu dohlížel a kontroloval dodržování norem. Pokud se stalo, že nebylo dostatečné množství již najatých píchačů, vedení grafitového dolu neváhalo přeradit méně důležité dělníky k těžbě. V průběhu roku docházelo k více takovým přeřazením v souvislosti s tím, jakou práci bylo nejdůležitější zastat. Příkladem může být situace z roku 1927, kdy v květnu bylo přeřazeno 6 dělníků na samotnou těžbu a v srpnu pak bylo převedeno 21 nakladačů z grafitového dolu. Ohledně těžařů je možné s jistotou říct, že ti se na své původní postavení nevraceli, vedení si to ospravedlňovalo tím, že to, co si vydělají, jim bude stačit k přečkání do další sezóny.¹²⁶

Významným faktorem v celém procesu bylo počasí. Těžba samotná probíhala od konce dubna až do června z důvodů nárůstu venkovní teploty. Sušení pak pokračovalo od

¹²⁴ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 202, Pracovní řád z roku 1928.

¹²⁵ J. DVORÁK, *K historii*, s. 84.

¹²⁶ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, inv. č. 50-51; tamtéž, kar. 114, inv. č. 202, Seznam přeřazených dělníků z grafitových dolů na těžbu rašeliny z roku 1928.

konce těžby až do září. Samotný dlouhý proces získávání a zpracování suroviny byl závislý na větrném, teplém a suchém počasí. Nestačilo, aby takové počasí bylo pouze během těžby samotné. Deštivý podzim a zima bohatá na sníh znamenaly problémy pro přípravné procesy odvodňování budoucích těžebních míst. Důkazy závislosti produkce na klimatických podmínkách lze najít v archiváliích. V roce 1924 zaznamenala schwarzenberská továrna roční ztrátu přes 7 500 Kč, což oproti roku 1923 činilo rozdíl téměř 10 000 Kč. Jako důvod rašelináři uvedli, kromě dlouhodobě špatného zacházení s ložiskem, právě počasí, které nebylo ten rok příznivé. Naopak vynikající byl rok 1928, kdy si rašelináři „pochvalovali“ velmi suché a horké léto, které dle jejich slov již dlouho nebylo. V tomto roce jejich výdělek odpovídal již zmíněnému roku 1923.¹²⁷

Borkování nebyl jediný způsob extrakce rašelinové hmoty. Koncem 19. století ovládl technický pokrok i jihočeská rašelinářství. Na Šumavě se využívaly stroje poháněné párou. Při těžbě byly plněny surovou rašelinou vykopanou rýčí či lopatami. Získaná surovina byla formována do tzv. vuřtů. Literatura uvádí, že stroj v roce 1911 vyhořel a nebyl zakoupen nový,¹²⁸ archivní údaje továrny z roku 1917 však vedly statistiku pro tři stroje na výrobu rašelinových briket. Je tedy pravděpodobné, že se se strojní těžbou pokračovalo minimálně do konce první světové války.¹²⁹ Stroje byly poháněny párou a k obsluze bylo třeba 15 mužů. Dělníci už nebyli vypláceni podle počtu vyrobených briket, ale měli hodinovou mzdu, která byla dána věkem. Muži, kterým bylo přes 20 let, dostávali 2 K za hodinu. Mladším dělníkům se pak podle věku sazba snižovala až na 1,5 K za hodinu pro patnáctileté.¹³⁰ Oficiálním zaměstnavatelem byla *Schwarzenberská továrna na výrobu rašelinové drti*. Denní produkce činila přibližně 13 000 berek. Výhoda nové techniky spočívala v tom, že nebylo třeba obsluhy zkušenými rašelináři. Sušení pak probíhalo obdobně jako při klasickém borkování, tedy za pomoci větru a slunce.

Pokud borky dostatečně proschly, bylo nutné je pro další zpracování dopravit do Černé v Pošumaví, ať už přímo do dolu ke spálení, nebo do továrny k dalšímu zpracování.

¹²⁷ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 112, inv.č. 191.

¹²⁸ F. ZÁHORA, *Tuhové doly. Výpis dostupné literatury z obecních kronik, sborníků, časopisů a dalších prací, které se věnují historii dolování grafitu na území obce Černá v Pošumaví*, Černá v Pošumaví 2008, s. 143-144.

¹²⁹ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 201, Statistika rašelinové těžby pro rok 1917, Stroje I – III, srov. tabulka č. 6.

¹³⁰ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 202, Nařízení pro strojní těžbu rašeliny.

Vzdálenost mezi rašeliníštěm a městem je přibližně 5 km. Z toho důvodu byla ruční přeprava na trakařích nepraktická, ne-li nemožná. Vzhledem k rostoucím požadavkům na palivo a jeho dopravu pro grafitové doly začalo ředitelství dolů od roku 1894 přebudovávat původní koněspřežnou železnici na vnitropodnikovou úzkokolejnou, kde operovaly dvě parní lokomotivy. K původní koněspřežné dráze přibyly další dvě větve, z nichž ta poslední a nejdelší měřila více jak pět kilometrů a spojovala rašeliníště s grafitovým dolem. Této části se říkalo „rašelinová dráha“.¹³¹ Spolu s vybudováním železnice došlo také k přemostění řeky Vltavy. Dřevěný most o délce 220 m byl nejdelším dřevěným mostem postaveným na území Čech. Díky stavbě tak rozsáhlého mostu nemohl být přísun rašeliny zastaven ani záplavami, které byly v okolí řeky poměrně časté.¹³²

7.1.2. Schwarzenberská továrna na výrobu rašelinové drti

Kromě těžby rašeliny a její přepravy zde bylo pro obyvatele Šumavy další pracovní uplatnění. To zajišťovala již zmíněná *Schwarzenberská továrna na výrobu rašelinové drti*, která byla založena v roce 1894. V této továrně byla zpracovávána převážně méně kvalitní rašelina s využitím zejména v zemědělství. Kromě výroby steliva se starala také distribuci přebytečné palivové rašeliny a výroby drtě. Budova továrny stála v těsné blízkosti grafitových dolů, s nimiž byla pravděpodobně spojena dráhou, aby do ní bylo možné snadno dopravit rašelinu určenou pro rozdrcení.¹³³

Továrna byla, alespoň zpočátku, aktivní po celý rok. Její činnost závisela na průběhu venkovní těžby. Např. v roce 1903 se nepracovalo v průběhu zimy, což znamenalo, že veškerá nasušená surovina byla do konce podzimu zpracována a nebylo nutné zajistit další práce. Oproti tomu v roce 1913 byla továrna aktivní v průběhu celého roku. Nejslabším měsícem byl srpen, během něhož byla rašelina postupně stahována z míst určených pro sušení. Práce v továrně byla vedena v klasickém směnném režimu. V nejvytíženějších měsících se pracovalo na dvě směny. Obě trvaly jedenáct hodin. Denní směna začínala v 6:00 a končila v 17:00. Přestávky byly tři, dvě půlhodinové a jedna hodinová. Obdobně pak vypadala směna noční. Platy se pro zaměstnance pohybovaly do

¹³¹ J. DVORÁK, *K historii*, s. 85.

¹³² F. ZÁHORA, *Tuhové doly*, s. 142.

¹³³ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 201; tamtéž, inv. č. 204.

konce první světové války od 2,8 K za hodinu pro strojníky až po 2 K pro nádeníky a pomocníky. Mzdové údaje pro pozdější dobu se nepodařilo v archivech dohledat. Dá se předpokládat, že byly podobné, jako ty vyplacené již zmíněným najatým dělníkům, a také v hodinové sazbě.¹³⁴

Hlavní pracovní náplní během jedenáctihodinových směn bylo zpracování rašeliny a její distribuce. Zpracování probíhalo drcením vytěžených borek v již popsaných vlcích. Z dochované knihy, která detailně popisuje dodávky rašeliny mezi lety 1921 a 1923 se dá s jistotou říct, že místní podnik omezil svou produkci pouze na dva druhy rašeliny. Prvním druhem byla rašelinová drť. Tu finální zákazníci využívali pro podestýlání dobytka nebo jako topivo. Druhá byla zahradní rašelina určená pro pěstování rostlin. Jednotlivé objednávky byly expedovány ve vagonech po železniční trati a neomezovaly se jen na oblast jižních Čech. Šumavská rašelina se objevila ve skladech např. cukrovaru Oroska na Slovensku nebo v První české akciové mlékárně v Praze Nuslích. I přesto, že zadavateli objednávek byly na jedné straně samotné společnosti, v seznamu se často opakovalo stejné jméno. Jednalo se o Adolfa Romperta pocházejícího z Ústí nad Labem. Rompert byl příkladem obchodního zástupce 20. let minulého století. Jeho jménem byl prodej jedné větší dodávky dále rozdělen do dvou a více cílových stanic. Množství objednávek souviselo s ročním obdobím. Ze záznamů vyplývá, že nejvíce zakázek bylo zadáno v měsíci červenci a srpnu. Jedním z důvodů bylo postupné ukončování těžebních prací a začínajícího sušení. Proměnlivost se týkala také jednotlivých roků. V roce 1921 bylo objednáno v továrně 82 vagonů rašeliny, dvakrát více než v červenci následujícího roku. Továrna se snažila své zákazníky co nejlépe uspokojit. Jednotlivé objednávky byly řešeny okamžitě a pokud se stalo, že podnik neměl objednanou rašelinu ihned k odběru, dodávky byly odesílány postupně v několika termínech.¹³⁵

Z pozdějších let se dochovaly pouze dopisy s objednávkami a poptávkami. Z nich se však dá usuzovat, že se rašelina dodávala po území celého pozdějšího Československa a rakouských zemí. Mezi odběrateli se objevují kromě větších sedláků i zahradnické školy, průmyslové podniky, a dokonce i hornický podnik z Podkarpatské Rusi.¹³⁶

¹³⁴ Pracovní řád z roku 1914. SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 202.

¹³⁵ Srov. tabulka č. 4; SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 205.

¹³⁶ Tamtéž, inv. č. 204.

Šumavská rašelina byla tedy populární i mimo jižní Čechy a před hospodářskou krizí byla továrna jedním z předních producentů této suroviny.

I když by se mohlo zdát, že práce v samotné továrně dokázala zajistit dělníkům stálejší zaměstnání jako alternativu k těžbě či zemědělství, nebylo tomu tak. Továrna se v průběhu 20. století dlouhodobě potýkala s problémy. Z účetních dokumentů vyplývá, že továrna jako podnik od roku 1919 do roku 1930 byla v „černých číslech“ pouze ve třech letech. Zisky z tohoto období ale nedokázaly vyrovnat ztráty z ostatních let. Křivka propadů není podobná jako v případě grafitových dolů. Tato skutečnost se dá vysvětlit tím, že zde byla řada dalších vlivů, ať již zmíněné počasí nebo pokles zájmu odběratelů.¹³⁷

Celkové problémy postupně vedly k uzavření továrny po roce 1930. V letech, kdy nebyla továrna aktivní, získávali dělníci obživu prováděním údržbových prací na zanesených odvodňovacích systémech. Dá se také předpokládat, že se věnovali drobnému hospodaření na svých usedlostech. Po pěti letech nečinnosti byla továrna znovu otevřena. Výsledky její produkce dosahovaly jen desetiny z uvedeného maxima z roku 1913. Továrna v těchto letech již pouze organizovala těžbu rašeliny určené na spalování. Její aktivita se omezila sezónně na dobu mezi květnem a srpnem.¹³⁸

7.1.3. Šumavské rašelinářství v období protektorátu

Od roku 1938, kdy byly připojeny Sudety k nacistickému Německu, rašelinová továrna spadala pod správu s názvem *Pracovní skupina rašelinového průmyslu*. V roce 1939 zaměstnávala 86 dělníků a jednoho předáka dohlížejícího na těžbu. Zbylá produkce na Šumavsku byla vedena nacistickou organizací Reichsarbeitsdienst (dále jen RAD).¹³⁹

Ta podporovala místní obyvatele v soukromé těžbě, která ovšem byla povolena pouze v okrajových částech. Části určené pro místní osadníky měly být rozdělené na 200 těžebních míst. Ty byly pronajímány jednotlivým rodinám za účelem vlastní těžby pro osobní potřeby. Těžba tak byla omezená plochou, kterou si zájemce pronajal. Velikosti území se pohybovaly mezi 10 a 15 m² a každá rodina měla možnost nákupu maximálně 15 m² bez dalšího možného přikoupení. Z těchto nákupů byly vyloučeny rodiny vlastníci pozemky nacházející se na rašeliníštích. Tímto opatřením se RAD snažila zamezit

¹³⁷ Převzato z účetních zpráv z let 1919-1930; srov. tabulka č. 2 a grafy č. 3 a 4.; SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 110, inv. č. 189.

¹³⁸ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 113, inv. č. 200.

¹³⁹ Organizace pro boj s nezaměstnaností spadající pod vedením NSDAP.

obchodu a přepravování suroviny mezi místními.¹⁴⁰

Samotná RAD neměla z ekonomických důvodů zájem se na těžbě podílet. I přesto, že v případě komplikací byla ochotná poskytnout další pracovní síly, zaplacení těchto dělníků nebylo výhodné. Pro pracovníky se počítalo se sedmihodinovou pracovní dobou. Sem byl započítán i čas potřebný na dopravu. K jejich platu byla připočítána i odměna 25 %. Vysoké náklady se zdály být neúnosné pro Gruppenführera,¹⁴¹ který se roku 1940 účastnil šetření o možnostech využití rašelinišť v okolí Dolní Borkové.¹⁴²

Ve válečném období začala být těžba rašeliny pro grafitový důl a pivovar nehospodárná. Na základě vyčíslení nákladů spojených s dopravou rašeliny a navýšením platů pro píchače zaměstnaných při dolech a pivovaru začalo vedení místních úřadů zvažovat, zda by se jako palivo nemělo začít využívat spíše uhlí. Ačkoliv byly říšskoněmecké úřady ochotny uvolnit 5 000 – 6 000 RM na platy a sociální pojištění, tato částka byla příliš malá na pokrytí zvětšujících se nákladů, kdy odtěžení jednoho m² rašeliniště vycházelo na 4-5 RM. Rašelina, která se v průběhu druhé světové války těžila, byla převážně využívána jako palivo do důlního generátoru elektřiny. Sloužila i jako zdroj tepla pro zaměstnance dolu.¹⁴³

O činnosti továrny se v těchto spisech blíže nehovoří. Z neúplných statistických údajů vyplývá, že rašelina se získávala již pouze pro účely energetické a nebyla dále zpracovávána na drť či jiné produkty využitelné v zemědělství. Hnojivo nebylo pro německé válečné hospodářství tak důležité jako palivo. Dá se předpokládat, že samotná továrna byla v provozu a přijímala objednávky minimálně do roku 1942. Její vlastní neaktivita nasvědčuje tomu, že plnila pouze organizační funkci v rámci správy grafitového dolu. Archivní materiály z válečných let jsou ovšem neúplné a rokem 1942 končí jakékoliv záznamy. Souvisí to se skutečností, že v letech 1941-1942 proběhla likvidace grafitových dolů. S ukončením těžby grafitu byla završena i organizovaná těžba

¹⁴⁰ Dopis z 22. dubna 1940, SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 113, inv. č. 200.

¹⁴¹ Důstojnická hodnost používaná v paramilitárních organizacích spadajících pod NSDAP. Jejím ekvivalentem byla hodnost generál-poručík (Generalleutnant) Wehrmachtu (německých ozbrojených sil během druhé světové války). Pozn. autora.

¹⁴² SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 113, inv. č. 200.

¹⁴³ Plat rašelinařů měl být z 1,4 a 1,6 sjednocen a zvýšen na 2 RM, kdy sociální pojištění mělo činit 8 % z jejich mzdy.

rašeliny.¹⁴⁴ Továrna neměla dalšího využití a byla také zrušena.¹⁴⁵ Organizovaná těžba na Šumavě byla pak obnovena po roce 1945 v okolí obce Hůrka sousedící s Černou v Pošumaví.

¹⁴⁴ J. DVORÁK, *K historii*, s. 392.

¹⁴⁵ SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, inv. č. 189-202.

7.2. Veselská blata

Veselská blata náležela také ke schwarzenberskému velkostatku. Při studiu sčítacích operátů pro tuto obec a sousední Zálší a Mažice bylo zjištěno, že většina místních obyvatel české národnosti se živila zemědělstvím. Téměř nikdo neuvedl jako svoje zaměstnání těžbu rašeliny.¹⁴⁶

Nelze předpokládat, že by místní obyvatelé tento zdroj paliva a stelivového materiálu nevyužili. Oblast okolo této vsi neskýtala podmínky pro získávání krmiva pro hospodářská zvířata a místní zemědělci za něj museli hledat náhradu. Využívali nízkou vegetaci, kterou rašeliniště zarůstala. V suchých obdobích se rostliny sklízely a sušily. Problémy vznikaly během dešťů, kdy se rašeliniště měnila v močály a bažiny a rostlinstvo jako krmivo bylo nedosažitelné. Obyvatelé se rozhodli situaci řešit založením Blatského vodního družstva. Jeho úkolem bylo vybudovat systém odvodnění a zamezit tvoření močálů a bleskových záplav.¹⁴⁷

Kronika se také stručně zmiňuje o rašelině: „*Dnes využitkuje se zdejší rašelina v podobě borků ku pálení.*“¹⁴⁸ Borkovický kronikář dále neupřesňuje, kdo je zřizovatelem prací. Podobně se také vyjadřuje i kronikář ze Zálší při stručné úvodní charakteristice své obce. Hovoří, že zdejší rašelina se využívá k pálení, a že se zde těží a suší.¹⁴⁹ Tyto dva komentáře napovídají, že místní těžba, ač nebyla systematicky organizovaná, probíhala také ručně. Zájemci o palivo museli podobně jako na Šumavě začínat s pracemi v květnu po zvýšení teplot a pokračovali až do podzimu sušením borek.

Pamětní kniha v Zálší také neuvádí odpověď na otázku, kdo tuto rašelinu skutečně těžil. S rašelinou je spojený pouze zápis o vypuknutí požáru stohu borek patřícího Karlu Kuklovi dne 9. července 1927.¹⁵⁰ Detailní popis majitele stohu, který pocházel z této vesnice, vede k domněnce, že těžbu vykonávali soukromníci, místní zemědělci. Rašelinu převážně využívali pro své vlastní potřeby spojené s topením a stláním dobytka. Surovinu, kterou mohli zdejší lidé těžit, si dopředu kupovali od majitele rašelinišť. Tím se od roku 1930 po navrácení místních pozemků stala obec. Místní těžba si svůj ráz

¹⁴⁶ SOkA Tábor, Soudní okres Veselí nad Lužnicí, Sčítací operáty Borkovice 1921, kar. 93, inv. č. 194.

¹⁴⁷ SOkA Tábor, Místní národní výbor Borkovice 1945-1990, Pamětní kniha obce Borkovice, s. 109.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ SOkA Tábor, Místní národní výbor Zálší 1945-1980, Pamětní kniha obce Zálší, s. 1.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 21.

zachovala až do poloviny druhé světové války.

V roce 1941 došlo ke změně. V Mažicích nacházejících se nedaleko Zálší, se začalo s těžbou, která byla nově motivována podnikavostí a možností výdělku v těžké válečné době. Místní zemědělci si zakládali drobné živnosti, získané borky drtili a pomocí koňských povozů je dopravovali k dráze, kde probíhala jejich distribuce. Takto upravená surovina měla velký odbyt a přinášela místním zemědělcům nemalé zisky.¹⁵¹

Zemědělci těžili rašelinu až do konce války a jejich živnosti byly po roce 1948 zlikvidovány během znárodnování. Z dochovaných inventářů zabaveného majetku je možné říct, že činnost skupin těchto rašelinářů nebyla omezena pouze bydlištěm. Z archiválií bylo zjištěno, že minimálně jeden podnikatel nepocházel z Mažic. Sídlo jeho firmy bylo ve Veselí nad Lužnicí. Do města dodával rašelinu v balících. František Veselý provozovatel živnosti se mezi roky 1941 a 1945 hlavně specializoval na zpracování rašeliny. On sám netěžil, ale rašelinu nakupoval od okolních rolníků a drtil ji na vlastní drtičce. Vzniklou drť poté lisoval a balil. Zajímavé také je, že tento podnikatel na rozdíl od jiných nevyužíval k dopravě rašeliny koně. Veselý vlastnil nákladní vůz značky Praga, který zakoupil s největší pravděpodobností za účelem převozu a manipulaci se surovinou.¹⁵²

Nárůst produkce borků nezůstal v Mažicích bez povšimnutí. Roku 1942 byla na ložiska rašeliny upozorněna *Uhelná společnost*¹⁵³ se sídlem v Praze, která od července téhož roku označila rašelinu za strategickou surovinu a nutila těžaře odvádět část získané suroviny. Celková část odvodů se vypočítávala z přibližného množství naložených borků na vozech a dle kronikáře si zástupci *Uhelne společnosti* počínali velmi hrubě a často místní šidili. Později společnost dokonce zavedla pracovní povinnost na těžbu, kdy z každého domu v obou obcích (Zálší i Mažice) musel alespoň jeden člen rodiny pracovat jako těžař.

Produkce byla tak intenzivní, že rašelina neměla dostatek času na dosychání a bylo nutné ji rovnou drtit na dávno nevyužívaných drtičích. V následujícím roce byla situace obdobná. Společnost ale dodala stroje na těžbu, díky čemuž byly práce efektivnější. Ke strojům byli přiděleni trestanci. Iniciativa společnosti pravděpodobně

¹⁵¹ SOKA Tábor, Místní národní výbor Zálší 1945-1980, Pamětní kniha obce Zálší, s. 105.

¹⁵² SOA Třeboň – Oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 10, fol. 137, 160, 195.

¹⁵³ Takto je společnost pojmenovaná v pamětní knize obce Zálší tehdejším kronikářem. Není zcela jasné, o jakou společnost se přesně jedná, kromě jejího sídla v hlavním městě Protektorátu.

vycházela z obecné praxe nacistů využívat na práci vězňů z koncentračních táborů. Obdobně už Prusové v 19. století využívali pro těžbu rašeliny francouzské válečné zajatce.¹⁵⁴

Na trestance přidělené do pracovního procesu mělo v Mažicích dohlížet místní četnictvo. Mělo být zamezeno komunikaci s místními obyvateli. Zákaz byl porušován a usedlíci hladovějícím vězňům poskytovali potraviny a písemný styk s jejich rodinami. Přítomnost *Uhelné společnosti* znamenala také přínos pro místní obyvatelstvo. Při práci v okolí odvodňovacího kanálu byla zřízena kantýna s pivem. Zde si místní o víkendech a svátcích mohli užívat tanečního veselí, které bylo jinde v této době zakázáno. Další výhodou pro těžaře jako zaměstnance společnosti byla určitá ochrana před říšskými úřady. Rok 1944 byl ohledně situace obdobou předchozího roku. Následující rok *Uhelná společnost* z časových důvodů nestihla do těžby již zasáhnout.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Ve třicátých letech také v jednom z koncentračních táborů vznikla píseň *Moorsoldaten* (Rašelinoví vojáci), která se stala v období druhé světové války protestsongem mířeným proti okupantům. Tato píseň byla přeložena do několika světových jazyků a dodnes je jednou z důležitých písní hnutí za svobodu.; R. BIRD, *Poetics of Peat in Soviet Literary and Visual Culture*. 1918-1959, *Slavic Review* 70, 2011, s. 613.

¹⁵⁵ SOKA Tábor, Místní národní výbor Zálší 1945-1980, Pamětní kniha obce Zálší, s. 105-109.

7.3. Novohradské hory a Třeboňsko

7.3.1. Těžba organizovaná šlechtickými velkostatkami

Těžba rašeliny na Novohradsku probíhala na blatech v okolí obcí Hranice a Trpnouze. Od konce 19. století v Novohradských horách fungovala *Buquoyovská továrna na stelivovou rašelinu*. Továrna byla plně včleněna do místního lesního hospodářství. Situace byla obdobná jako v případě Schwarzenbergů na Šumavě. Rašelina získávaná z novohradských rašelinišť také zpočátku sloužila pro výrobu rašelinového steliva a palivo např. pro nedalekou parní pilu.¹⁵⁶ Časem se role továrny změnila. Podnik byl aktivní až do třicátých let 20. století. V této době se dle statistických údajů zaměřoval výhradně na výrobu rašeliny určené hlavně pro zemědělství a zahradnictví. Do roku 1928 továrna k této práci zaměstnávala 14 dělníků. Tento počet v roce 1931 nejspíše i vlivem hospodářské krize klesl na 8 a pouze s jednou výjimkou se do roku 1935, kdy statistika končí, nezměnil. Dělníci měli v továrně k dispozici 33 různých hnacích strojů a 2 elektrické generátory. Zajímavé je, že k pohonu těchto strojů muselo být v roce 1935 zakoupeno 10,8 tun borek v hodnotě 700 Kč. Dá se předpokládat, že tyto borky byly dodány jedním z místních těžařů. Z vybavení pro samotnou těžbu byl používán trhač rašeliny, dva lisy a jedno síto. Z toho vyplývá, že se těžilo pouze strojně z vrchní vrstvy a získaná hmota se posléze sušila. I přesto, že největší množství vytěžené mezi lety 1928 a 1935 bylo pouze 1 500 t za rok, byla buquoyovská továrna jedním z největších producentů rašeliny v jižních Čechách.¹⁵⁷

Buquoyové ovšem nebyli první, kdo rašelinu na blatech mezi Trpnouzí a Hranicemi získával. Roku 1870 si část místních močálů pronajala správa Schwarzenberského panství, podobně jako Buquoyové o šedesát let později. Za pomoci parních lisů zde vyráběli rašelinové „vuřty“. Ty pak dopravovali pomocí lanové dráhy k železniční stanici Nové Hrady. Právě výstavba místní železnice dokázala zpřístupnit ložiska k exploataci. Bohužel kvůli záporné ekonomické bilanci byly tyto snahy později ukončeny.

¹⁵⁶ Lesní hospodářství Buquoyů bylo rozděleno do několika revírů. Rašelinová továrna byla přidružena k lesnímu revíru Jakule. SOA Třeboň, fond Velkostatek Nové Hrady – Úřední knihy 1532-1945, kniha č. 444.

¹⁵⁷ SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hrady, kar. 16, inv. č. 128, fol. 152-154.

Dalším větším odběratelem byla sklárna Stölzle v Nové Vsi nad Lužnicí, která surovinu získávanou z rašeliniště Červené blato v okolí vesnic Hranice a Trpnouze využívala jako palivo při výrobě skla. Místní sklárna byla aktivní již od konce 18. století. Její význam se začal zvyšovat od roku 1815, kdy se zde na popud Františka Augusty Buquoye začaly provádět experimenty s novými postupy výroby skla.¹⁵⁸ Ve dvacátých a třicátých letech minulého století sklárna dosáhla díky svým výrobkům evropského významu, kdy své sklo exportovala do Německa, Rakouska nebo Bosny. V polovině století sklárnu koupila firma Stölzle a synové, která zařadila do výroby také lisované sklo. Sklárna měla v druhé polovině 19. století pozitivní vliv na osidlování okolní oblasti. V blízkosti byl postaven kostelík a v jedné z budov osady Jiříkovo údolí zřízena škola určená pro děti německy mluvících zaměstnanců.¹⁵⁹

Původní myšlenka vybudování sklárny uprostřed lesů z důvodu dostatku paliva však narazila v průběhu předminulého století na problém spojený s růstem ceny dřeva. Mezi roky 1849 a 1851 se průměrné ceny dřeva zvýšily o 35 %, ¹⁶⁰ což nutilo vedení sklárny hledat novou energetickou alternativu. Jeho pozornost byla směřována k ložisku rašeliny v Červeném blatě. K rozsáhlejší těžbě této palivové suroviny se sklárna uchýlila po roce 1860. Rašelina byla dobývána zaměstnanci sklárny klasickým způsobem, tedy borkováním a v roce 1880 skláři vyrýpali na 18 000 000 ks borek. K rašeliništi vedla přístupová cesta zpevněná odpadem sklářské produkce.¹⁶¹ Těžaři ovšem nepocházeli z Jiříkova údolí, ale z okolních vsí a osad. Místní obyvatelé se živili převážně jako dělníci ve sklárně samotné.¹⁶²

Cíle podnikání sklárny byly zaměřeny pouze na dobývání nerostu. V okolí blat

¹⁵⁸ V roce 1817 je poprvé odlito černé sklo, později označováno jako tzv. hyalit, které bylo zajímavé svou vysokou tvrdostí, leskem a vynikajícími izolačními vlastnostmi. Zdroj: Naučná stezka Červené blato, panel 1.

¹⁵⁹ Naučná stezka Červené blato, panel 1.; Jiříkovo údolí [online] www.petrikov-obec.cz [citováno 20-3-2020].

¹⁶⁰ K. PETRÁŠEK, *Z historie*, s. 38.

¹⁶¹ Zpevnění cesty je patrné dodnes spolu s fyzickým vzhledem blat, kdy jsou v mokřadech znatelné prohlubně a zatopené části. Ty vznikly následkem místní těžby. Srov. obrázek č. 12-13.

¹⁶² Sčítací operáty z roku 1890 v Jiříkově údolí neevidují nikoho, kdo by jako své povolání uvedl těžbu rašeliny. Zaměstnanci sklárny jsou nejčastěji zapsáni jako dělníci nebo nádeníci. Je možné, že někteří dělníci byli sezónně přefazováni na těžbu rašeliny, obdobně jako tomu bylo u schwarzenberských grafitových dolů, proti tomu však stojí záznamy ze sčítání lidu v obci Hranice z roku 1920. Zde jsou rašelinaři uvedeni jako zaměstnanci sklárny. Ve stejném období v Jiříkově údolí také nežil žádný rašelinař.; SOKA České Budějovice, Soudní okres Trhové Sviny, Sčítací operáty Jiříkovo Údolí 1890, inv. č. 2651, fasc. 47; tamtéž, Sčítací operáty Jiříkovo Údolí 1921, inv. č. 3042, fasc. 314; tamtéž, Soudní okres Nové Hrady, Sčítací operáty Hranice 1921, inv. č. 2, fasc. 3, 7.

byly vybudovány také dvě pily a velkoobchod se dřevem. Majitelé sklárny tak nejen rozšířili své příjmy, ale poskytli další možnosti zaměstnání pro místní obyvatelstvo. V roce 1900 zde bylo zaměstnáno přibližně 600 lidí.¹⁶³

Po roce 1918 se sklárna potýkala s nedostatkem zaměstnanců. Bylo to způsobeno uzavřením hranic, ke kterému došlo spolu se vznikem Československa. I přes tyto problémy sklárna vyráběla až do počátku třicátých let minulého století. V roce 1932 nebyl podnik schopný se vyrovnat s následky velké hospodářské krize a zanikl. Všichni zaměstnanci byli propuštěni a odkázáni na vyplácení podpory německých a českých odborových svazů. Zástavba sklárny byla zcela v průběhu třicátých let zcela zbourána.¹⁶⁴

7.3.2. Těžba drobných živnostníků a pro soukromé účely

Velké podniky nebyly jediné, kdo dokázal místní rašelinu ekonomicky využít. Ve sčítacích operátech se objevují také soukromníci těžící na pozemcích, které vlastnili. Další zajímavostí je i žena, jež se po smrti svého muže zhostila jeho profese. Čeští rašelináři na Novohradsku se od těch německých na Šumavě o mnoho nelišili. I oni byli bez výhrady římskými katolíky a mimo sezónu těžby se věnovali drobnému hospodářství v okolí své usedlosti. Jedním z rozdílů byl počet členů rodiny. V průměru rodina zahrnovala o jednoho člověka méně než v případě těch šumavských. Existence méně početných rodin mohla souviset se skutečností, že práce nebyla vždy zaštitěná obchodní společností nebo hospodářstvím a příjmy z rašeliny byly dány především vlastní schopností vytěžený artikl zpeněžit.¹⁶⁵

Jedním z příkladů drobných živnostníků byl František Kovář. Na svých dopisních listech se označoval jako hostinský, majitel rašelinové plantáže a dodavatel rašeliny. Tento malý podnikatel, aktivní již od roku 1889, byl v polovině 30. let pravděpodobně největším soukromím producentem rašeliny. Jeho odběrateli byli převážně pražští velkoprodávci. Surovinu dobýval formou „vuřtů“, kdy borky vyráběl pomocí lisu a následně zpracovával na drtičce. Tímto způsobem svým klientům dokázal poskytnout čtyři druhy rašeliny. Kromě obyčejné stelivové a zahradní rašeliny nabízel i tzv. vřesovku

¹⁶³ Jiříkovo údolí [online] www.petrikov-obec-cz [citováno 20-3-2020]; SOkA České Budějovice, Archiv obce Trpnouze, Pamětní kniha obce Trpnouze 1924-1957, s. 14-15.

¹⁶⁴ SOkA Jindřichův Hradec, fond Sklárna Suchdol nad Lužnicí 1877-1923, H. HÁLOVÁ, *Úvod k archivnímu fondu*, Jindřichův Hradec 2007.

¹⁶⁵ SOkA České Budějovice, Soudní okres Nové Hrady, Sčítací operáty Hranice 1921, inv. č. 2, fasc. 3, 7; SOkA České Budějovice, Soudní okres Nové Hrady, Sčítací operáty Trpnouze 1921, inv. č. 2, fasc. 15.

a morovku. Odlišnost posledních dvou zmíněných souvisela s hloubkou a místem těžby. O tom, že F. Kovář patřil mezi úspěšnější podnikatele, svědčil i fakt, že pro rok 1935, kdy se československá ekonomika vzpamatovala z velké hospodářské krize, měl připraveno k prodeji skoro milion borek. K přežití hospodářské krize tomuto podnikateli napomohla jeho schopnost podnikat ve více oblastech. Na rozdíl od jiných výše zmíněných, se Kovář neomezoval jen na polní hospodářství, ale jeho hostinská činnost jej a jeho rodinu nejspíše dokázala zabezpečit i v počátcích 30. let.¹⁶⁶

Ve třicátých letech rašeliniště u Hranic a Trpnouze nebylo jediné využívané rašeliniště nacházející se v této oblasti. Přibližně devět kilometrů severozápadně od těchto obcí se nacházely obce Šalmanovice a Bor u Třeboně sousedící s tzv. Červeným blatem. Zde také probíhala těžební aktivita, ačkoliv při průzkumu sčítacích operátů obou vesnic, neexistuje záznam, který by ukazoval, že na počátku dvacátých let se některý z místních obyvatel živil rašelinářstvím. I přesto se našly důkazy o těžbě z jiných archivních pramenů. Jedním z podnikatelů, jehož firma sídlila v Praze, byl Jaroslav Válek.

Tento podnikatel, na rozdíl od již zmíněného Františka Kováře, podlehl následkům hospodářské krize a musel těžbu v okolí Boru u Třeboně ukončit. Z poštovní korespondence, kterou si vyměňoval s NSJ se nám dochovaly i detaily o způsobu a přibližné době trvání jeho místních podnikatelských záměrů. Se svou živností Válek začal nejspíše v průběhu první světové války, kdy si na pozemcích patřícím Schwarzenberkům v okolí Boru zřídil obchod s rašelinou. Tu zde s velkou pravděpodobností již v té době také těžil. Zajímavostí je, že podle důvěrného dopisu z dubna 1934, zasláného okresnímu vedoucímu odboru NSJ ve Veselí nad Lužnicí, je zmíněno, že Válek v té době „*nepožíval dobré pověsti*“.¹⁶⁷ Důvody blíže vysvětleny nebyly.

V průběhu dalších let Válek dokázal vybudovat na zdejším místě soběstačný podnik na dobývání rašeliny. Těžba samotná probíhala mechanizovanou formou, kterou v okolí na počátku 20. století vyzkoušeli Schwarzenbergové. Těžební zařízení bylo poháněno parní lokomobílou o síle 20 hp, tedy mobilním parním strojem. K němu bylo možné pomocí řemenů připojit další zařízení, které jím bylo též poháněno. Kromě těžební soustavy lokomobila dodávala energii drtičce na rašelinu, do jejíhož komína byla

¹⁶⁶ SOA Třeboň, fond Národohospodářský sbor jihočeský Praha, kar. 31, inv. č. 121, fol. 120.

¹⁶⁷ Tamtéž, fol. 105.

surovina dopravována pomocí elevátoru. Celou tuto soustavu uzavíral kolenový lis. Pomocí něho mohli nádeníci rašelinu zpracovávat na balíky a po železnici dopravovat ke spotřebitelům. Denně byli pak schopní vyprodukovat za pomoci mechanizace až celý jeden vagon rašeliny.¹⁶⁸

I přes dobrou mechanizační výbavu podniku bohužel Válek nedokázal v období krize ovlivnit klesající poptávku po rašelinových substrátech a k roku 1933 svou produkci ukončil. Aby zamezil dalším finančním ztrátám rozhodl se podnik odprodat. Využil k tomu NSJ politicky spřízněnou s Republikánskou stranou zemědělského a malorolnického lidu (dále jen agrární stranou), kde měl Válek známosti. Podle pramenů se hlavně odvolával na svého švagra, kterým byl gymnaziální profesor a předseda krajského sdružení úředníků agrární strany Jan Panek. Celková hodnota majetku byla vyčíslena na přibližně 145 000 Kč. Pro Válka by znamenala znatelnou ztrátu a té se snažil předejít využitím konexí. Celý problém byl nakonec vyřešen okresem Třeboň, který v roce 1934 odkoupil zdejší schwarzenberské pozemky spolu s Válkovým podnikem. Válek pak přesunul své podnikatelské záměry na výrobu chladících zařízení a lednic.¹⁶⁹

Tím, že státní samospráva odkoupila knížecí pozemky na Třeboňsku, získala kontrolu nad její těžbou. Červené blato přešlo z velké části do obecního a státního vlastnictví, což znamenalo, že např. šalmanovická samospráva regulovala těžbu v místech katastrálně spadajících pod tuto obec. Kontrolu těžby zajišťovaly veřejné dražby pořádané každoročně na jaře, kdy případní zájemci měli možnost si koupit plochu určenou k těžbě. I přesto, že v této obci žilo sedm občanů, jejichž pozemky se nacházely na území rašeliniště, místní i tito majitelé nakupovali i státní část. Vyvolávací cena jednoho čtverečního sáhu¹⁷⁰ byla 5 Kč, ale při dražbě vzrostla na hodnotu 80. Výhodou bylo, že při úspěšném vydražení měl nový majitel možnost zakoupit druhý sáh pouze za cenu vyvolávací. Dva sáhy byly maximálním množstvím, které šlo zakoupit, neboť z přibližně 20 ha, které obec vlastnila, byla většina již vytěžená. Tato rašelina se pak získávala formou hnětení¹⁷¹ či rýpání, kdy se borky prodávaly po hromádkách o 500-700 kusech za 40 Kč v místě těžby a od 55 na trzích v obci Trhové Sviny. Tato cena se mohla navýšit až na 80 Kč. Důležitou roli zde hrálo smlouvání, neboť zájemci přicházeli na trhy

¹⁶⁸ SOA Třeboň, fond Národohospodářský sbor jihočeský Praha, kar. 31, inv. č. 121, fol. 58.

¹⁶⁹ Tamtéž, fol. 105, 107 a 111.

¹⁷⁰ 1 sáh se rovnal přibližně 1,79 cm.

¹⁷¹ Způsob, při kterém se z „těsta,“ tvořeného očištěnou rašelinou a vodou, vyráběly borky. Kol., *Novohradské hory*, s. 713.

ráno a byli schopní počkat až do odpoledních hodin, kdy prodejci své ceny snižovali, aby se zbavili veškerého zboží. Majetnější občané z okolí si nechávali pro rašelinu posílat vlastními vozy přímo k blatům. Podle archivních materiálů se borky využívaly hlavně jako palivo a byly pro kupce tak výhodné, že v okolních oblastech téměř vytěsnily dřevo z prodeje, což místní správě lesů činilo potíže v jeho prodeji.¹⁷²

Státní správa lesů se snažila s těmito drobnými prodejci bojovat. Nevyužila k tomu však úplného zákazu těžby. Zavedla regulaci spočívající v povolení těžby pouze pro vlastní užití. V obci Bor si zájemci mohli zakoupit určitý objem nevytěžené rašeliny přímo za hotovost. Ta se pohybovala od 2 do 3 Kč za m², kdy ceny klesaly se vzdáleností od cest, tedy kvůli zhoršující se přístupnosti. Prodej probíhal vždy v první půlce května a rašelináři měli možnost zakoupenou rašelinu vytěžit do 30. června. Po tomto termínu nevytěžený materiál propadl ve prospěch správy. Ta také nenesla žádnou zodpovědnost za možné problémy, které mohly přijít např. ve formě špatného počasí. Kromě krátké doby pro těžbu a vlivu počasí se museli píchači vyrovnat i s množstvím zákazů a pravidel, které správa určovala a vymáhala. Těžba mohla probíhat pouze do jednoho a půl metru a borky se nesměly odvážet v noci. Na veškeré práce a vymáhání pokut za porušení pravidel dohlížel státní zaměstnanec určený lesní správou. Těžaři se mu museli prokazovat boletou, tedy dokladem o zaplacení.¹⁷³ Možnost pronájmu dílů rašeliníště byla velice žádaná mezi občany malých osad, které nevlastnily žádné obecní lesy, což je nutilo k nákupu dražšího dřeva.

7.3.3. Projevy hospodářského boje na Třeboňsku a Novohradsku

Snahy ze strany nižší statní samosprávy o regulaci prodeje rašeliny byly ovlivňovány celkovým hospodářským stavem v Československu v druhé polovině 30. let. Ekonomika se začala vzpamatovávat z ran, které utrpěla během velké hospodářské krize a rašelinářství poskytovalo možnost obživy lidem, kteří dříve vykonávali nádenické a dělnické profese. Popularita rašeliny vyústila zájmem o zřizování dalších podniků a snah některých skupin o podporu místních drobných živnostníků. Ti na rozdíl od dvou již zmíněných rašelinových továren, zajišťovali hlavní přísun suroviny pro obchodníky

¹⁷² SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hradky, kar. 16, inv. č. 128, fol. 145-146, 148.

¹⁷³ Tamtéž, fol. 147.

specializující se na prodej zeminových substrátů a hnojiv.

Dlouhodobým problémem pro drobné podnikatele byl dosavadní dovoz rašeliny ze zahraničí. Rašelinu do Československa dodávalo hlavně Německo a Nizozemí a do hospodářské krize na ni nebylo uvaleno clo. Na počátku 30. let se zdálo, že o rašelinu není zájem. Firmy obecně trpěly nedostatkem odbytiště. Příkladem může být osud firmy Válek nebo zastavení těžby ve schwarzenberské továrně v období deprese. Z archivních pramenů vyplývá, že velkoobchody se domnívaly, že importovaná rašelina má lepší vlastnosti než ta tuzemská a častěji plnily sklady spíše importovaným zbožím. Pravda však byla taková, že rašelina, která se těžila v Čechách, byla stejné kvality a dle tvrzení tehdejších orgánů byla tuzemská produkce schopná bez obtíží pokrýt potřeby republiky.¹⁷⁴

Německo bylo v průběhu dvacátých a třicátých let minulého století největším dodavatelem do Československa. K hlavním dováženým patřily zejména suroviny a polotovary, které se zde později dále zpracovávaly. Celkový podíl dovezeného zboží z Německa tvořil 38,4 %, u druhého v pořadí Rakouska to bylo jen 7,8 %.¹⁷⁵ Německá rašelina stala pomyslným „trnem v oku“ právě organizacím, které se snažili povzbudit národní hospodářství.

NSJ bylo hlavním z organizátorů boje za snížení dovozu cizí rašeliny. Jelikož jeho program pevně spjatý s politikou agrární strany cílil na malé podnikatele a zemědělce, k nimž se těžaři rašeliny řadili. Sbor se rozhodl pro ekonomické řešení na úrovni omezení dovozu zahraniční suroviny. Hlavním cílem bylo uvalení cla na dováženou rašelinu, čímž by byla znevýhodněna oproti tuzemské. To se podařilo v roce 1934, kdy byla stanovena výše cla na 18 Kč za každých 100 kilogramů.¹⁷⁶ Pro srovnání největší československý prodejce Rašelina A. Sedlický a. s. v roce 1934 nabízel balík o 80 kg za 22 Kč při odběru ze skladů v jižních Čechách a při dovozu do Prahy činila cena stejného balíku 30 Kč.¹⁷⁷ Výše cla tedy téměř zdvojnásobila cenu dovážené rašeliny. Problém však tkvěl v tom, že clo nebylo jednotné. Pokud byla rašelina dovážena ve formě krmiva pro zvířata, pak podléhala pouze clu o výši jedné koruny. Někteří pražští obchodníci, jejichž dodavatelé sídlili v Německu, se obrátili na Obchodní živnostenskou komoru (dále jen OŽK) ve

¹⁷⁴ SOA Třeboň, fond Národohospodářský sbor jihočeský Praha, kar. 31, inv. č. 121, fol. 43 a 55.

¹⁷⁵ V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny, díl I.*, s. 222.

¹⁷⁶ SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hrady, kar. 16, inv. č. 121, fol. 55.

¹⁷⁷ Informace byly převzaty z reklamního letáku z roku 1934.; SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hrady, kar. 16, inv. č. 121, fol. 66.

snaze clo zrušit. I přes možnost celní poplatek obejít, levnější forma suroviny nemohla nahradit zbylé druhy, které se využívaly v zahradnictví. Živnostenská a obchodní komora se snažila jejich záměru vyhovět do té doby, než se o záležitost začalo zajímat ministerstvo zemědělství. To bylo vedeno agrární stranou. Díky svému propojení s agrární stranou NSJ nakonec dokázal ponechat celní sazby na stejné úrovni a nepřímo tak vytlačit cizí rašelinu z tuzemského trhu.¹⁷⁸ Výsledkem této drobné „celní války“ bylo více než desetinásobné snížení dovozu rašeliny mezi roky 1932 a 1934, kdy z původních 3 300 t klesl import na 266 t.¹⁷⁹

Po vyřešení problému s dovozem se pozornost NSJ upřela opět na samotné drobné živnostníky. Od roku 1935 se sbor snažil zlepšit podmínky těžby formou sjednocení drobných podnikatelů, obzvláště v oblasti mezi Třeboní a Novými Hrady. Tyto snahy vyplývaly z politiky agrární strany, kdy již od dvacátých let minulého století se její členové snažili podporovat družstevní hospodářství, jako možnost ochrany malých podnikatelů před konkurencí státních subjektů, a tím i podpory národního hospodářství. Druhá polovina třicátých let byla pro družstva důležitá, neboť podle vládního nařízení č. 116/1935 mohla i přes svou primární činnost provozovat i vedlejší v oblasti sociální, vzdělávací a také ve sféře pomocného zdravotnictví.¹⁸⁰ NSJ si uvědomovalo, že vznik rašelinářského družstva by mohl podpořit ekonomickou sílu malých podnikatelů na jihu Čech. To následně pomohlo i politickým snahám agrární strany.

V jižních Čechách, konkrétně v okolí Třeboně, se tento záměr setkal s těžkostmi. Někteří větší producenti nebyli ochotni se spolčovat s těmi drobnějšími, kteří se zaměřovali pouze na místní trh a nedokázali svou produkci zvýšit. Důležitou roli hrála i osobní pověst a politické názory. Jmenovat můžeme snahu NSJ spojit hostinského Františka Kováře s podnikatelem Klimendou. Výsledek byl neúspěšný. Kovář majitele druhé firmy převyšoval v produkci a nedůvěřoval mu též z důvodů jeho několikanásobné změny politické příslušnosti. „Zděluji Vám nesouhlas, poněvadž Klimenda byl sociální demokrat pak komunista a teď český socialista a Vy republikáni byste se nestyděli k němu jít. [...] Co je pro Vás platný Klimenda, který ročně pošle 1–2 vagóny, oproti mně 68 v roce 1934.“¹⁸¹

¹⁷⁸ SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hrady, kar. 16, inv. č. 121, fol. 9.

¹⁷⁹ Srov. tabulka č. 5.

¹⁸⁰ V. V. DOSTÁL, *Agrární strana. Její rozmach a zánik*, Brno 1998, s. 176.

¹⁸¹ SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hrady, kar. 16, inv. č. 121, fol. 43 a 120.

Tento výňatek z Kovářova dopisu dokazuje, že ne všichni podnikatelé byli myšlenke sjednocování v družstva naklonění a dávali přednost hlavně vlastnímu zisku. Důležité je také datum, kdy Kovář svůj dopis NSJ adresoval. Tento dopis byl napsán v březnu roku 1935, tedy dva měsíce před volbami, které proběhly 19. května téhož roku. V nich soupeřila agrární strana se Sudetoněmeckou stranou (SdP) Konráda Henleina, Československou stranou sociálně demokratickou (ČSSD), Komunistickou stranou Československa (KSČ) a Československou stranou národně sociální (ČSNS). To, že Kovář zdůraznil Klimendovu politickou minulost nasvědčuje faktu, že Kovář se o politické dění zajímal a jeho nevole ke sloučení byla jen umocněna předvolební náladou ve společnosti. Tento incident také dokumentuje propojení ekonomické a politické situace, která se projevila na drobnějších hospodářských odvětvích, jakým bylo právě jihočeské rašelinářství.

O dalším vývoji situace na Třeboňsku archivní prameny až do období po druhé světové válce nevyprávějí. Lze předpokládat, že se poměry více nelišily, od již popsaných z okolí Veselských blat, kdy po obsazení Česko-Slovenska a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava, převzaly plnou kontrolu nad těžbou složky říšské samosprávy a začaly rašelinu využívat jako strategickou surovinu. Důvodem byla náhrada za palivové zdroje, které nacistickému Německu začaly docházet v druhé polovině války. Význam místních rašelinových ložisek se mohl pak posílit, obdobně jako tomu bylo např. u dalších jihočeských energetických surovin lignitu a antracitu.¹⁸²

¹⁸² Srov. K. PETRÁŠEK, *Historie těžby*.

8. Proměna jihočeského rašelinářství v druhé polovině 20. století

8.1. Dopady poválečného hospodářství na jihočeský rašelinový průmysl

Stav jihočeského rašelinářství v prvních poválečných letech odrážel obecně špatnou hospodářskou situaci ve státě vyčerpaném válečným hospodářstvím. Období mezi roky 1945 a 1948 je možné charakterizovat sjednocením mnoha aktivních či bývalých podniků v jeden národní, což odpovídalo přeměně hospodářství ovládaného komunisty.

Hospodářská situace v poválečném Československu byla krátce po ukončení vojenských operací ve všech ohledech velice špatná. Zemědělská produkce i průmyslová výroba byla hluboko pod předválečnou úroveň. Na vedení státu bylo, aby co nejrychleji zajistil obnovu systému, aby tak nemohlo dojít ke zhoršení situace v podobě hladomoru a bylo možné začít opět budovat nový prosperující ekonomický systém. Hlavní úkoly v prvních měsících po poražení nacistického Německa spočívaly, mimo nutné peněžní reformy, v uživení obyvatelstva, obnovení uhelné těžby a železniční dopravy.

Vláda ČSR v tomto obtížném období zvolila cestu omezení soukromého vlastnictví. Již v říjnu roku 1945 došlo ke znárodnění velkých podniků ve strategicky důležitých průmyslových odvětvích spolu s finančním sektorem.¹⁸³ Zemědělství i průmysl ovládala ministerstva v rámci Košického vládního programu (dále jen KVP), která získala pravomoc rozhodovat a řešit aktuální problémy. Zemědělskou produkci pozitivně ovlivnila poskytnutá mezinárodní pomoc a uspokojivá sklizeň v roce 1946, jež odvrátila hrozbu hladovění národa. V průmyslu bylo nutné obnovit těžbu uhlí prostřednictvím náborů a dobrovolníků, důraz byl kladen i na zvýšení hornických mezd. Posledním úkolem byla rekonstrukce dopravní sítě. Ta spočívala v obnově poškozených komunikací a železničního vozového parku. Ve válečných letech musel protektorát odevzdat polovinu všech lokomotiv a tři čtvrtiny nákladních vagónů německé říši. Snahy o podporu hospodářství vyvrcholily poslední fází plánu obnovy, a to první dvouletkou mezi roky 1947 a 1948.¹⁸⁴

¹⁸³ R. OLŠOVSKÝ, *Hospodářský vývoj ČSSR v letech 1945-1970*, Praha 1970, s. 28.

¹⁸⁴ V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny*. 2. díl, s. 114-116.

Velkým přínosem pro posílení československého hospodářství byla zahraniční pomoc. Zpočátku byla organizovaná zejména Sovětským svazem a mezinárodní organizací UNRRA. Sověti posílali do Československa od prvních poválečných dnů většinu potřebných zásob obilí, ropy, bavlny, ošacení, obuvi aj. Tyto dodávky tvořily téměř třetinu veškerého československého importu v roce 1945. Další pomoc sjednaná exilovou vládou téhož roku byla zajišťována organizací UNRRA pod vedením sovětských zástupců OSN až do dubna 1949. Zasílané dodávky měly podobu potravin, dopravních prostředků, pohonných hmot a surovin.¹⁸⁵

K dalším změnám v československé poválečné ekonomice přispěly květnové volby do Ústavodárného národního shromáždění (ÚNS) z roku 1946, ve kterých s 40 % hlasů zvítězila KSČ. Program nové vlády byl ukotven v tzv. Budovatelském programu. Byl určitým kompromisem mezi vládnoucími stranami v systému Národní fronty (dále jen NF). Jejich složení bylo stejné jako v období KVP ale s tím rozdílem, že poprvé v československé historii v čele stanul komunist – Klement Gottwald. Hlavním cílem nového programu byl posun hospodářství k systému plánování. Jednalo se tedy o Dvouletý plán (2 LP) mezi roky 1947 a 1948. Plánování národního hospodářství bylo postaveno na makroekonomickém přístupu, který byl opakem v předválečných letech prosazovaného mikroekonomického přístupu a zaměřoval se hlavně na vnitropodnikové plánování. Mimo dokončení obnovy hospodářství a industrializace Slovenska spolu s hospodářsky slabými kraji, si vláda NF vytyčila cíl dokončit předválečnou pozemkovou reformu.¹⁸⁶

Poválečné pozemkové reformy byly jedním z opatření společných pro všechny nově vznikající lidově demokratické republiky. Ve velké míře se jednalo o jednorázová opatření vydaná vládami v průběhu let 1945–1946. Přerozdělení majetku bylo uvedeno v právní praxi formou dekretů nebo jednotlivých zákonů. V ČSR a několika dalších státech byla opatření rozplánována do několika vln. Původní myšlenkou bylo zbavit majetku osoby či podniky s napojením na nacistické vlády v jednotlivých zemích. V mnoha případech byly reformy použity jako nástroj pro likvidaci velkostatků. První část československých opatření (dekrety prezidenta republiky) o přerozdělení půdy proběhla v letech 1945 a 1946. Tato etapa byla plně namířena proti osobám německé

¹⁸⁵ V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny*. 2. díl, s. 118-119.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 149-150.

a maďarské národnosti spolu se zrádci, kteří spolupracovali s nacisty. Takto zabavené majetky byly přiděleny pod tzv. národní správce. Ti je spravovali do doby, než byly přerozděleny mezi nové majitele.¹⁸⁷

Zestátněné parcely, které se dále staly základem pro jednotlivé rašelinové závody v rámci národního podniku Rašelina Soběslav, se nacházely i v jižních Čechách. Příkladem byla firma Mildner a spol. Tato firma byla aktivní od roku 1929 a soustředila se pouze na těžbou keramických hlín. Měla dva majitele: Rudolfa Pollaka z Prahy a Roberta Mildnera z Bruntálu. V listopadu 1932 Pollak ze společnosti vystoupil a přenechal firmu svému spoluvlastníkovi. Mildner se do té doby přestěhoval do Českých Budějovic na Lannovu třídu. Koncem srpna 1944 se společnost změnila jméno na Mildner & Co., Südböhmische Tongruben und Torfgetrieb Budweis a začala se zaměřovat na těžbu a zpracování rašeliny.

V okolí obce Branná u Třeboně vlastnila firma 3 pozemky. Zde se ručně těžila rašelina a podle oficiálních dokumentů tu mělo docházet i k její další úpravě. Dne 13. září 1945 byla firma vyvlastněna pravděpodobně právě z důvodu německého původu majitele. Mimo samotné pozemky se zde nacházely dva dřevěné objekty, z nichž jeden sloužil jako nářadovna a druhý představoval kancelář a byt vedoucího. Obvyklé strojní zařízení v podobě drtiče či lisu prameny neuvádějí, ale je pravděpodobné, že před zábořem byly odvezeny.¹⁸⁸ Rašelinistiště, které Mildner a spol. využívala pro své podnikatelské záměry, se stalo základem pro Rašelinový závod (dále jen RZ) Branná.

Další etapa rozvoje hospodářství probíhala v letech 1947 a 1948. Jejím úkolem bylo dokončit původní předválečnou pozemkovou reformu, která upravovala šlechtické majetky získané před rokem 1918. Součástí byl také zákon č. 143/1947 Sb. o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na Zemi Českou. Tento zákon cíleně připravil jeden šlechtický rod o jeho majetek zahrnující mimo jiné i rašelinistiště. I přesto, že rašelinový závod v Černé v Pošumaví v průběhu druhé světové války ukončil svou aktivitu spolu s grafitovými doly, rašelina byla stále využívána místními obyvateli. Bylo zřejmé, že ložisko bude možné opět využít při obnově ekonomiky státu.

Od roku 1945 byla rašelinistiště využívána Pošumavským družstvem pro těžbu rašeliny, které si pozemky od schwarzenberské správy pronajímala. Družstvo bylo

¹⁸⁷ V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny*. 2. díl, s. 75.

¹⁸⁸ Výpis z firemního rejstříku, Svazek A II, s. 89, SOA Třeboň – Oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 11; tamtéž, fol. 319.

procesem znárodnění později včleněno spolu s dalšími do nově vznikajícího národního podniku. S rokem 1947 rašelinářství s přílehlými pozemky skončila v držení ČSR a v průběhu následujících let byly převedeny pod Československé státní lesy. Až v roce 1951 byly mokřady zapsány do majetku národního podniku Rašelinové závody České Budějovice a byl zde zřízen RZ Hůrka.¹⁸⁹

8.2. Vznik národního podniku Rašelina Soběslav

K poslední z poválečných změn, které měly kritický dopad na přeměnu charakteru jihočeského rašelinářství, došlo po únorovém převratu v roce 1948. Vládní puč, jenž pomohl komunistické straně k ovládnutí Československa, neznamenal pouze přechod k totalitnímu režimu vlády, ale i zařazení ČSR mezi země podléhající vlivu SSSR. Stěžejní bylo dokončení transformace tuzemské ekonomiky. Ta byla nově ovládána státní mocí a po následujících více než čtyřicet let měla podobu centrálně plánovaného hospodářství určovaného pětiletými plány, tzv. pětiletkami (5 LP). V nich stát jasně určoval podobu a množství výroby. Nastolením systému stojícího v rozporu s ekonomikou volného trhu, znamenal únorový převrat konec pro soukromé podnikání. Odrazil se i v takovém oboru, jakým byla těžba rašeliny. Politické změny v roce 1948 měly za následek sjednocení rašelinářů pouze pod jeden národní podnik. Tím došlo k úplné změně podstaty rašelinářství, které poskytovalo v jižních Čechách alternativu k obecně rozšířenému zemědělství.

Od 28. dubna 1948 začala vláda vydávat zákony o znárodnění podniků a závodů. Jejich cílem bylo zestátnit podniky zaměstnávajících více jak 50 lidí. Jednotlivé firmy přešly pod národní podniky, čímž se zbavily konkurence a bylo jim zajištěno monopolní postavení na trhu. Kromě likvidace konkurence byly zničeny i další podnikatelské iniciativy. Národní podniky byly bez jakýchkoliv projevů nesouhlasu řízeny vládními orgány KSČ, což stranu stavělo do pozice skutečného majitele zestátněného sektoru.¹⁹⁰

Jedním z prvních subjektů těžících rašelinu na Veselských blatech, který byl připojen do nově vznikajícího národního podniku, byl rašelinový závod státního statku v Borkovicích. Podnik byl řízen Okresním národním výborem v Třeboni (dále jen ONV Třeboň) a zaměstnával pět dělníků. Ti ručním způsobem vypíchávali borky a následně je

¹⁸⁹ SOA Třeboň – Oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 15, fol. 501.

¹⁹⁰ K. KAPLAN, *Československo v letech 1948-1953. 2. část*, Praha 1992, s. 110-111.

zpracovávali pomocí drtičky poháněné přenosným elektromotorem. V listopadu roku 1948 proběhlo jednání o znárodnění podniku. Ačkoliv nespadal počtem zaměstnanců mezi větší firmy, organizace závodu na úrovni státní samosprávy usnadnila jeho převzetí. Vznikl tak základ pro zřízení RZ Borkovice. Mimo samotných pozemků se zde nacházely i objekty statku a hájovny. Ty byly posléze využity jako sociální a kancelářské zařízení až do doby, než byl závod modernizován.¹⁹¹

Mimo větších firem byli samostatní jihočeští rašelináři prozatím od procesu znárodnění převážně uchráněni. Řada firem, jež se těžbou zabývala, byla tvořena drobnějšími živnostníky splňující limit 50 zaměstnanců. Přesto však obecně národní podniky usilovaly o úplné zničení kapitalistických prvků v novém hospodářském systému, a tím i kompletní potlačení konkurence. Vedení těchto organizací vyvíjelo tlak na komunistickou stranu, aby uzákonila zákaz i pro malé podniky. Drobní živnostníci se obávali budoucího vývoje situace.¹⁹²

Ke zhoršení podmínek pro podnikatelské záměry drobných živnostníků došlo v létě 1948, kdy nastala zásobovací krize. Komunisté začali tvrdě trestat přestupky spojené s černým trhem často provozovaným právě živnostníky a obchodníky. Procesy byly stranou využívány pro ovlivnění veřejného mínění vůči těmto sociálním skupinám. Další záminkou pro potírání živnostníků byl pohřeb Edvarda Beneše a konání sokolského sletu na podzim roku 1948. V očích strany se jednalo o protistátní vystoupení a za podněcovatele označila právě živnostníky. V reakci na to začala vyčleňovat z řady drobných podnikatelů ty s loajálním postavením vůči straně. Těm pak slibovala podporu úřadů. Ostatní byli v listopadu označeni za kapitalistické živly, které bylo podle mínění vládnoucí síly nutné omezovat a potlačovat. V lednu 1949 následoval zákaz zájmových sdružení řemeslníků a vytvoření dvojího trhu. Živnostníci byli nuceni nakupovat zboží na volném trhu za mnohonásobně vyšší ceny. Od února do dubna téhož roku vedení strany jednalo o konečném vyřešení živnostenské politiky. Obecně všichni souhlasili s tím, že je nutné samostatné podnikání zrušit. Názory se ale lišily v průběhu a délce procesu. Nakonec se vedení strany rozhodlo začít s procesem postupným, aby předešlo propuknutí

¹⁹¹ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 10, fol. 220.

¹⁹² Tyto obavy existovaly již od prvních dnů od konce druhé světové války. Nebyly pouze reakcí na sociálně-politický vývoj po únoru 1948. Obzvláště vážná byla pro živnostníky otázka sociálních jistot, zachování osobního vlastnictví a maloobchodu. Nejistotu měl za následek obecný vývoj v kritické poválečné době. Srov. K. KAPLAN, *Znárodnění a socialismus*, Praha 1968, s. 83-91.

paniky. Řada drobných živnostníků na to zareagovala rušením živností z vlastní iniciativy a dobrovolným vstupem do národních podniků. Tato situace přetrvala až do roku 1953.¹⁹³

Výše popsané změny, které následovaly po nástupu KSČ k moci, se odrazily i v oblasti rašelinářství na území jižních Čech. Do začátku druhé světové války byly práce spojené s využíváním blat organizovány hlavně soukromými podniky a malými živnostníky. Od roku 1948 začal stát znárodnovat jejich majetek a převádět ho do nově vzniklého národního podniku. Často se jednalo o zařízení, nástroje pro těžbu a primárně pozemky, na kterých podnikatelé těžili. Podnik Rašelina Soběslav, dnes jako soukromá firma, je stále aktivní.¹⁹⁴

Podle archiválií v rámci RZ Borkovice provozovali živnost i dva drobní podnikatelé, kteří se zabývali převážně zpracováním rašeliny vykupované od místních sedláků. Dle dochovaných seznamů znárodněného majetku lze tvrdit, že počet zaměstnanců jejich firem nepřesahoval zákonem stanovených 50 osob. Majetek obou podnikatelů byl znárodněn a převeden do národního podniku až s příchodem roku 1949. Prvnímu, již zmiňovanému F. Veselému, byl zabaven majetek zahrnující drtičku, lis, nákladní auto. Drtička byla poháněná elektromotorem o výkonu 3 hp. Tento stroj byl později vyňat ze seznamu znárodněných předmětů, neboť ho podnikatel využíval i k zemědělské činnosti v okolí své usedlosti. Navrácení bylo odůvodněno tím, že v opačném případě by byl Veselý závislý na pomoci sousedů. Mimo uvedených položek došlo také ke konfiskaci přibližně 15 vagonů natěžené rašeliny. K lednu datovaného protokolu vyplývá, že rašelina musela pocházet z předchozí sezóny. Surovina byla pravděpodobně těžena ručně. Pokud by k dobývání bylo využito strojního zařízení, bylo by to uvedeno v seznamu. Za práci zaměstnancům v době znárodnění dlužil Veselý přes 12 000 Kčs, což byla hodnota zabaveného nákladního automobilu. Z žádosti o navrácení elektromotoru pak vyplývá, že se Veselý dále soustředil na zemědělskou činnost a sám do národního podniku nevstoupil.¹⁹⁵

Při jednání o znárodnění majetku F. Veselého byl přítomen bývalý podnikatel

¹⁹³ K. KAPLAN, *Československo*, s. 112-114.

¹⁹⁴ Původní název podniku v roce 1948 byl Závody pro zpracování rašeliny a uhlí, později pak v padesátých letech Rašelinové závody n.p. České Budějovice. Po přesunu vedení v roce 1960 do Soběslavi byl podnik přejmenován na Rašelina Soběslav n.p. V dnešní době je firma akciovou společností.

¹⁹⁵ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 10, fol. 160.

Julius Tomsa. Jeho jméno bylo v této práci již zmíněno v souvislosti se schwarzenberskou továrnou. Od ní odkoupil ve třicátých letech strojní vybavení v době, kdy se továrna potýkala se značnými ekonomickými problémy. Tomsa vlastníci velkoobchod s rašelinou v Praze rozšířil své podnikání na Karlovarsko, kde v okolí Jáchymova začal sám s těžbou. I jeho firma byla později znárodněna. Na rozdíl od jiných živnostníků se rozhodl připojit k národnímu podniku a zastupoval ho jako úředník při zhodnocování stavu přebíraného majetku.¹⁹⁶

Mimo Tomsy byli jednání přítomni také dva další zástupci tohoto podniku. Jedním z nich byl právní zástupce, který se účastnil všech osobních jednání o vyvlastňování a řešil pozdější korespondenci s bývalými vlastníky snažícími se o navrácení alespoň drobné části majetku. V případě jednání s Veselým to byl JUDr. Miloslav Brož. Zajímavostí je, že jednání probíhala v bytě jiného podnikatele, J. Petříčka, jehož majetek byl znárodněn o půl roku později.¹⁹⁷

K živnostníkům, jimž byl v důsledku společenských proměn zabrán majetek, patřil i již zmíněný J. Petříček. Tento podnikatel se živil těžbou rašeliny v okolí obce Zálší. Rašelinu těžil na vlastních pozemcích. Kvalita získávané suroviny byla nízká. Protokol o znárodnění poskytuje pouze drobný náhled do jeho podnikatelských praktik. Pro špatnou kvalitu se jeho rašelina nevyužívala k topení a Petříček ji poskytoval pouze lidem v jeho obci. Ke znárodnění jeho majetku došlo 29. července 1949. Pro národní podniky byly důležité hlavně pozemky, které tento podnikatel vlastnil.¹⁹⁸

Případ Petříčka je zajímavý i z jiného důvodu. Při přebírání majetku byly zajištěny i s jeho bytovým vybavením také psací stroj, stůl a registrační skříňka. Koncem roku 1949 bývalý živnostník požádal o možnost odkoupení těchto tří předmětů zpět od Rašelinových závodů. Mezi důvody uvedl, že samotné předměty nebyly plně spjaty s těžební činností a psací stroj spolu s nekvalitním stolem byly ve špatném stavu. Ve své korespondenci se také zmínil, že obzvláště psací stroj mu bude poskytovat vzpomínku na

¹⁹⁶ Těžbu Tomsa provozoval v okolí Jáchymova až do roku 1938, kdy z důvodů odtržení Sudet musel místo opustit. Mezi lety 1938 a 1945 byl majetek spravován městem Jáchymov. Vybavení spolu s budovou, která sloužila pro jeho uskladnění mu, byly roku 1945 navráceny. O rok později se také pokusil své podnikání obnovit, ale město Jáchymov se mu v jeho činnosti pokusilo zabránit, protože těžba rašeliny byla v jeho okolí od roku 1945 údajně zakázána z důvodu ochrany minerálních pramenů. V roce 1949 byla firma Julia Tomsy znárodněna a byl zadána do majetkové podstaty Národního podniku pro těžbu rašeliny a uhlí. Bývalý majitel byl později u podniku pro své zkušenosti zaměstnán jako úředník. SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 10, fol. 163.

¹⁹⁷ Tamtéž, fol. 163.

¹⁹⁸ Tamtéž, fol. 174.

období, kdy se živil jako samostatný živnostník.

Takový projev sentimentality byl mezi rašelináři neobvyklý. Poskytuje nám alespoň drobný vhled do vnímání situace, v níž se lidé na přelomu čtyřicátých a padesátých let nacházeli. Protokoly se nezmiňují, že by Petříček kladl jakýkoliv odpor při přebírání majetku. Dá se tedy předpokládat, že svůj osud přijal odevzdaně, i když s ním určitě nebyl spokojený jako mnoho dalších živnostníků sdílejících v té době jeho postavení. Nakonec mu národní podnik dovolil předměty odkoupit počátkem roku 1950 za cenu, která byla odhadnuta v době převzetí. Ta činila 200 Kčs za psací stůl, 1 100 Kčs za psací stůl a 1 000 Kčs za registraturu.¹⁹⁹

Posledním příkladem podnikatele, jehož živnost ovlivnil znárodňovací proces, je firma A. Pfeifera. Tento podnikatel se sídlem firmy v Praze těžil rašelinu v okolí Borkovic od roku 1929. Ručně natěženou rašelinu, podobně jako jiní, také zpracovával na drtiče a při distribuci využíval i balíčku pro snadnější přepravu suroviny. Jeho drobný podnik se nacházel na místě, které nebylo přímo spojeno s komplexem Veselských blat a bylo obklopeno dalšími soukromými pozemky. Z tohoto důvodu i přes zabavení majetků i s pozemkem v červenci 1949, nebyl připojen do později vytvořeného rašelinového závodu.²⁰⁰

Znárodnění ho v jeho podnikatelských aktivitách však nezastavilo. Dále ve své činnosti pokračoval jako obchodník s rašelinovými hnojivy v Praze. V souvislosti se situací v tehdejší ČSR bylo jeho jednání protizákonné. Pfeifer podnikal až do začátku padesátých let bez povšimnutí úřadů. Pozornosti neušel až v roce 1953, v době, kdy končil celý proces likvidace kapitalistické vrstvy společnosti. Během své podnikatelské činnosti neproplatil fakturu za služby jemu poskytnuté Strojní a traktorovou stanicí (dále jen STS) v Hrobčicích n.p. na Mostecku. Ta požadovala proplacení dlužné částky a domnívala se, že obchod s hnojivy je součástí Rašelinových závodů n.p. vlastnicích již v té době monopol na těžbu a zpracování suroviny. O podnikání Pfeifera závody ovšem nevěděly. Celý případ bylo nutné prošetřit. Při dotazování živnostník uvedl, že o účtech spojených s STS nemá tušení. Celý případ byl ukončen zakázáním jeho obchodní činnosti.²⁰¹

¹⁹⁹ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 10, fol. 164-170.

²⁰⁰ Tamtéž, fol. 185, 198.

²⁰¹ Tamtéž, fol. 181-182.

Osudy rašeliníšť patřících původně ONV v Třeboni a třem již zmíněným podnikatelům slouží jako příklad toho, jakým způsobem poválečná situace ovlivnila změny v podnikatelské oblasti rašelinářství. V roce 1948 byly veškeré subjekty provozující těžbu sdruženy do národního podniku. Veškerý majetek firem a živnostníků spojených s těžbou rašeliny posloužily jako základna pro vznik celkem sedmnácti rašelinových závodů na území Čech, Moravy a Slezska spolu s několika dalšími na Slovensku. Původní Rašelinové závody n.p., později Rašelina Soběslav n.p., úplně ovládly těžbu, zpracování a distribuci této suroviny. Proměnou neprošla pouze organizace těžby, ale také pracovní a výrobní postupy. Po vzoru SSSR se těžba v příštím desetiletí stala plně mechanizovanou.

8.3. Rašelinové závody v padesátých letech minulého století

Padesátá léta 20. století byla klíčová z pohledu rašelinářského průmyslu v jižních Čechách. Jak již bylo uvedeno, n.p. Rašelinové závody České Budějovice do začátku padesátých let minulého století měly vytvořený monopol na těžbu. Mimo výjimečné případy, kdy jiné podniky těžily surovinu pro svojí vlastní potřebu, byly primárním dodavatelem pro celé ČSR. Rašelina se dodávala ve formě steliva, pro výrobu zahradních substrátů a průmyslového hnojiva pod obchodní značkou VITAHUM. K výrobě hnojiva se využívaly samostatné specializované závody, např. RZ Prostějov.

Po znárodnovacích procesech na jihu Čech vzniklo pět závodů. V počátečních letech těžba probíhala z větší části klasickým ručním způsobem kontrolovaným ředitelstvími jednotlivých závodů. Jim nadřízeným bylo centrální ředitelství se sídlem v Českých Budějovicích v Piaristické ulici.

Hlavním úkolem v této době bylo rozšíření těžby a její plná mechanizace, což znamenalo i změnu přístupu k těžbě. V původně ruční těžbě se postupně začalo využívat bagrů, korečkových rypadel a fréz. Těžba frézou přetrvávala až do konce století. Všechny výrobní procesy byly detailně plánovány v souladu s tehdejší hospodářskou politikou. Do roku 1955 byla provedena mechanizace jihočeských závodů, až 35 % těžby bylo strojní.

Prvními plánovanými plně mechanizovanými závody měly být RZ Borkovice a později i RZ Branná. Oba dva závody získávaly surovinu ze dvou největších rašelinových ložisek tehdejšího Českobudějovického kraje. U obou se předpokládal markantní nárůst produkce do začátku dalšího desetiletí. Navýšení u prvně jmenovaného

mělo být čtyřnásobné a u RZ Branná až desetinásobné.²⁰² Mechanizace těžby také dokázala vyřešit některé problémy, které byly typické pro rašelinářský obor. Masový rozvoj těžby povýšil tuto profesi ze sezónního na celoroční zaměstnání. Dělníci nebyli nyní odkázáni na příznivé počasí. V zimních měsících měli dostatek času věnovat se distribuci a zpracování produktu.

Vzhledem k rozšiřování a modernizaci bylo zřejmé, že některé ze závodů nebude možno dále udržet aktivní. Pro jejich likvidaci existovalo několik důvodů. Jedním z nich bylo budování přehradní nádrže Lipno vyžadující zatopení větších celků půdy. Dalšími důvody ke zrušení bylo vytěžení ložisek nebo vznik chráněných rezervací. Bylo nutné, aby došlo k vytěžení co největšího množství rašeliny a následnému přerozdělení zbývajících technického vybavení mezi ostatní závody.

Jako v jiných národních podnicích i zde bylo nutné plnit normy dané ředitelstvím plynoucích z nařízení ministerstva zemědělství. Za nejlepší výsledek se považovalo překročení plánovaného množství těžby či výroby. K motivaci dělníků v padesátých letech sloužil systém socialistických závazků, jež navazoval na tradici dobrovolnických iniciativ z poválečného období. Ke každému ze závodů byl přidělen jeden „patron“, vedením zvolený zaměstnanec, který se staral o dodržení plánu plněného nejlépe s předstihem. Celková produkce pak mohla přesáhnout měsíční normy.²⁰³

Tyto závazky byly konkrétně stanoveny i formou jednorázových úkolů, jimiž byli zaměstnanci motivováni k práci bez nároku na mzdu či přesčasové příplatky. Např. v dubnu 1955 na RZ Borkovice byla podoba socialistického závazku překročení měsíčního plánu těžby o 1 000 t a odpracování 100 hodin přesčasů bez nároku na příplatek. Téhož měsíce RZ Branná a RZ Příbraz poskytly zdarma 30 m³ rašeliny pro budování stadionu. Na stavbě se podíleli i zaměstnanci ředitelství 100 h neplacené brigády.²⁰⁴ Spolu s přesčasy mohl počet odpracovaných hodin dosáhnout až 400 za měsíc.²⁰⁵ Všechny normy byly vypracovány bez ohledu na souhlas dělníků. Ředitelství většiny národních podniků v zemi na jejich plnění pohlížela jako na „nutné zlo“, aby se

²⁰² SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40, fol. 367.

²⁰³ Tamtéž, fol. 57.

²⁰⁴ Tamtéž, fol. 250.

²⁰⁵ Tamtéž, Zápis o mzdové kontrole z května 1955.

tak vyhnula případným stranickým postihům.²⁰⁶

Plnění nad úroveň „kvót“ s sebou také neslo svá negativa. Ukazovaly nedostatky systému plánovaného hospodářství. Výsledkem překračování produkčních plánů bylo v roce 1955 malé množství odběratelů, důsledkem čehož se hromadila produkce ve výši 410 000 Kč. Týkalo se to zejména výroby hnojiva VITAHUM. Podle mínění ředitelství Rašelinových závodů bylo sjednáno malé množství kontraktů na odběr tohoto produktu. Nastaly problémy s vyplácením mezd zaměstnancům národního podniku. Jediným řešením mohly být úvěrové půjčky.²⁰⁷

V rámci nových změn ve výrobě byl mimo jiné kladen důraz i na osvětu samotných zaměstnanců. Obdobně jako v jiných podnicích probíhala formou školení. Jednalo se o hromadná školení, kdy začínající „frekventanti“ strávili dvoutýdenní pobyt zahrnující přednášky na témata spojená s jejich profesí. Školení probíhala v hotelových prostorách a na každý den byla naplánovaná jedna přednáška. Přednášky trvaly od úterý do soboty následujícího týdne s volným dnem v neděli. V úvodním dni byli pracovníci seznámeni s programem a formou studia.

Témata školení pro rok 1955 byla směřována hlavně na budoucí mechanizaci těžby. Řešily se otázky postupů při frézování rašeliny, jejího sušení, zpracování. Diskutovalo se o významu suroviny pro socialistickou společnost. Přednáška na téma *Význam rašeliny pro národní hospodářství* byla přednesena Jaroslavem Spirhanzlem, z jehož vědecké a literární činnosti tato práce také čerpá.²⁰⁸

Pořádány byly přednášky určené i pro specializované skupiny dělníků v jednotlivých závodech. Cíleny byly na prohloubení praktických znalostí v oblasti obsluhy strojů a jejich údržby. Část byla věnovaná i bezpečnosti práce. Výuka probíhala v pracovní době ke konci jednotlivých pracovních směn.²⁰⁹ Veškeré tyto snahy měly zajišťovat bezproblémový a efektivní průběh těžebních prací. V dalších částech práce jsou uvedeny příklady konkrétních závodů.

²⁰⁶ P. HEUMOS. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!: dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. Praha 2006. s. 51-53.

²⁰⁷ Zápis z jednání mezi ředitelstvem Rašelinových závodů České Budějovice n.p. a vedením Státní banky československé České Budějovice z 21. října 1955, SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40.

²⁰⁸ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40, fol. 77.

²⁰⁹ Tamtéž, fol. 108-112.

8.3.1. Rašelinový závod Hůrka

Prvním ze závodů, který následoval tradici rašelinářství na Šumavě, je RZ Hůrka. Zdejší těžba navázala na místní rašelinářské aktivity a po komunistickém převratu v roce 1948 byla zastřešena závodem. Po znárodnění v roce 1949 bylo místní ložisko spolu s okolními pozemky převedeno do majetku n.p. Rašelinové závody. Podnik se podílel na těžbě pouze do roku 1957. V tomto roce musela být těžba ukončena a závod zlikvidován z důvodů budování přehradní nádrže Lipno.²¹⁰

Mimo pozemky o celkové výměře přes 257 ha, zde podnik vlastnil také obytný dům č.p. 52. V něm vedení závodu využívalo obytné prostory a závodní jídelnu sloužící jako sociální zázemí pro těžaře.²¹¹ V roce 1953 byla budova poskytnuta jako ubytovací prostor pro vojenský útvar, který střežil hraniční pásmo. Později zde tento útvar č. 7500 z Jindřichova Hradce působil jako pohraniční stráž.²¹² Nasazení vojáků souviselo se vznikem ochranného hraničního pásma na Šumavě podél hranice s Rakouskem. Na tomto území místním nebylo dovoleno žít ani se pohybovat.²¹³

Národní podnik v okolí Hůrky využil již otevřená ložiska (mezi Horní a Dolní Borkovou) zanechaná vedením schwarzenberských grafitových dolů. Rozhodl se zde pokračovat v těžbě. S tím souvisela řada úskalí. V důsledku budování vodní nádrže bylo nutné zbylou rašelinu co nejrychleji odtěžit, ale vzhledem k omezenému vybavení to nebyl snadný úkol. Transport rašeliny z těžebních míst k sušení byl závislý na malých tažných lokomotivách, jež nedokázaly přemístit více jak 4–5 vozíků. Také dělníci nebyli schopni splnit daný denní limit. Ten musel být snížen z původních 200 m³ na 144 m³ rašeliny.²¹⁴

Dalším problémem bylo ložisko samotné, které bylo ze značné části již vytěžené.

²¹⁰ Přehradní nádrž se začala budovat v roce 1950. Koncem roku 1955 došlo k převedení Vltavy do nového koryta, čímž se započalo s napouštěním přehrady. Z pozemků, které k RZ Hůrka patřily, se v zátopové oblasti nacházelo téměř 208 ha. Tím byl RZ odsouzen k zániku již rok po svém založení. J. KOHŮTKA, *50 let vodního díla Lipna*, Elektro 1, 2000, s. 38.; SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40, fol. 241.

²¹¹ SOA Třeboň – Oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40, fol. 243-244.

²¹² Dopis z 23. května 1953, SOA Třeboň – Oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 3, inv. č. 15.

²¹³ D. KOVAŘÍK, *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960: demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Brno 2006, s. 37.

²¹⁴ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40, fol. 176 a 809.

Jeho stav omezoval možnosti rašelinářů při dalším dobývání. Již v roce 1955 byla produkce omezená na využití osamělých ostrůvků jednotlivých sešikmených pilířů. V některých případech bylo překážkou i značné převýšení terénu až 3,5 m. Ztížená manipulace s rašelinou vyžadovala dopravu suroviny k vozíkům pomocí trakařů. Práce byla pro zaměstnance značně namáhavá a někdy zbytečně zdlouhavá.²¹⁵

Dobývání probíhalo formou ruční těžby. Dělníci měli k dispozici dvě malé lokomotivy BNE 25²¹⁶ s 48 vozíky, do kterých se rašelina nakládala přímo v místě těžby a byla dovážena k pásovým dopravníkům přemísťující surovinu dále na skládku. Ta se nacházela vedle již zmíněného domu č.p. 52 stojícího mimo zátopovou oblast. Rašelina byla zpracována, usušena a pomocí transportéru dopravena na železniční stanici, odkud se dále exportovala k odběratelům. Veškeré práce probíhaly sezonním stylem od května do října. Samotnou těžbu zajišťovalo 14 dělníků zaměstnaných formou brigády, nejednalo se tedy o stálé pracovníky. Závod zaměstnával jednu směnu s 18 lidmi a dvě směny po 3 dělnících, jejichž úkolem bylo surovinu připravovat na skládce k dalšímu využití. V roce 1955 byl tento závod schopný vytěžit přes 10 000 t čerstvé rašeliny a distribuovat přes 30 000 t vysušené suroviny z minulých let.²¹⁷

Těžební aktivity byly ukončeny v roce 1956, kdy se započalo s likvidací závodu. Následně bylo zatopené území předáno Vývojovému, investičnímu a rozvojovému středisku se sídlem v Praze 3. Pozemky, které nebyly zatopeny, byly navraceny Zemědělskému odboru ONV Český Krumlov a technické vybavení dle potřeby rozesláno ostatním závodům. Budova č.p. 52 byla využita jako závodní jídelna pro zaměstnance Grafitových dolů n.p. Netolice.²¹⁸

8.3.2. Rašelinový závod Příbraz

Příbraz je jednou z malých obcí na Jindřichohradecku, v jejímž okolí se také nacházely mokřady a rašeliníště. Tradice místní rašelinové těžby sahala minimálně do konce 19. století. V té době zde stála továrna na rašelinové stelivo. Jak určení továrny napovídá, místní rašelina se využívala hlavně v zemědělství, a to jako podestýlka pro dobytek.

²¹⁵ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40, fol. 809.

²¹⁶ srov. Obrázek č. 14

²¹⁷ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40, fol. 166-167.

²¹⁸ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 3, inv. č. 15, fol. 279.

Těžbu za účelem získávání paliva však nelze vyloučit a je více než pravděpodobná.

Kronika obce Příbraz hovoří o hospodářských problémech, které postihly hlavní průmyslové podniky obce – cihelnu a již zmíněnou továrnu – po rozprodávání panství Stráž nad Nežárkou po smrti Adolfa Leonhardiho. Zdejší statky koupila Českobudějovická záložna, od které je později získal Jiří Thun. Podle slov kronikáře neměl v plánu investovat do místního průmyslu, o práci tak přišlo mnoho dělníků.²¹⁹

I přes uvedené, aktivita továrny se dá doložit minimálně pro dvacátá léta minulého století. Při analýze sčítacích operátů Příbrazí a dvou sousedních vsí (Mníšek a Libořezy) z roku 1921 byl v šesti rodinách alespoň jeden člen, který byl zaměstnán jako rašelinař u továrny v Příbrazí. Zajímavostí bylo, že ani jedna rodina nepocházela z obce samotné, ale ze vsí okolních. O dalších těžebních aktivitách archivní materiály zatím nevydaly žádnou informaci.²²⁰

Po konci druhé světové války potkal příbrazská rašeliniště stejný osud jako i další jihočeské oblasti. Koncem čtyřicátých let 20. století došlo také ke znárodnění. V rámci národního podniku zde byl založený závod pro těžbu rašeliny Příbraz. Ten navázal jako další jihočeské závody na těžbu probíhající v předválečném období. Mimo ložiska si bezplatně „pronajal“ bytový dům, garáže a rybník, který sloužil jako zásobárna vody a místo pro rekreaci zaměstnanců při přestávkách.²²¹

Blízkost vodní plochy znamenala i možné nebezpečí pro závod. V červenci roku 1958 došlo v jižních Čechách k povodním a poškozen byl i závod Příbraz. Rybník se přeplnil dešťovou vodou a následně přelil. Znehodnoceno bylo přes 1 000 t zpracované rašeliny, odnesené vodou do vytěžených míst. U rybníka se prokopala hráz a voda se svedla do odtokových kanálů rašeliniště.²²²

Závod byl umístěn jihovýchodně od obce Příbraz a těžební práce probíhaly v padesátých letech na dvou místech. Území tzv. Blatského rybníka o rozloze přibližně 120 ha mělo být v roce 1958 podle plánu vráceno po vytěžení státnímu rybníčnímu

²¹⁹ SOKA Jindřichův Hradec, Místní národní výbor Příbraz, (1922) 1945–1990 (1996), Pamětní kniha obce Příbraz, inv. č. 1, fol. 4.

²²⁰ SOKA Jindřichův Hradec, Soudní okres Jindřichův Hradec, Sčítací operáty Libořezy 1921, kar. 989, inv. č. 2398; tamtéž, Sčítací operáty Mníšek 1921, kar. 992, inv. č. 2401.; Tamtéž, Sčítací operáty Příbraz 1921, kar. 997, inv. č. 2406.

²²¹ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 4, inv. č. 23, fol. 40.

²²² Protokol o vzniklé škodě povodní na závodě Příbraz, SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 40, inv. č. 113.

hospodářství. Místní rašelina obsahovala značný podíl dřeva. V roce 1956 nastal problém s řešením otázky odvodnění. Jednalo se o vybudování kanálu ústícího do řeky Nežárky. Další možností by bylo odvodnění přes sousední les.²²³ K rozhodnutí nedošlo, neboť v dalším roce nebyla prodloužena nájemní smlouva rybníku. RZ ho musely k roku 1958 vrátit v takovém stavu, aby bylo možné v něm chovat ryby.²²⁴

Další těžba se přesunula na nové místo. Rašeliště o rozloze pouhých 14 ha bylo původně majetkem Československých státních lesů. Závod místo využíval již během ukončování prací na původním ložisku bez smlouvy, tedy „na černo.“ Místní rašelina byla slatinného typu a vedení závodu vyhodnotilo její využití hlavně formou steliva pro dobytek.²²⁵

I přes pokusy o hlubinnou těžbu korečkovým rypadlem se k dobývání ložiska používalo klasického ručního způsobu. Závod byl jedním z mála, u něhož nedošlo ke změně pracovních postupů v době, kdy ostatní závody přecházely na mechanizovaný způsob inspirovaným sovětskou praxí. Velikost a stav ložiska nedovolovaly delší těžbu a vedení předpokládalo, že začátkem šedesátých let dojde k likvidaci závodu z důvodů vytvoření přírodní rezervace. I přesto zde byla jedna změna. Borkování bylo na rozdíl od předválečné doby omezeno na zimní měsíce, kdy 6 píchačů vyrýpávalo po dvojicích borky pomocí tzv. štycharů z osamocených pilířů zbylých po hlubinné těžbě. Borky o velikosti 30 x 15 x 10 cm se nakládaly do vozíků a ručně dotlačily k hlavní drážce. Zde se rovnaly do komínků.²²⁶

Následoval proces sušení, při kterém se od května komínky přeskládávaly takovým způsobem, aby bylo možné co nejefektivněji borky zbavit vody pomocí slunečního záření. Během procesu sušení byly odděleny dvě jakosti dále zpracovávané rašeliny. Obsah vody byl snížen na 40 nebo 50 %. Po proschnutí na patřičnou úroveň se rašelina svážela pomocí úzkokolejné lokomotivy s 8 až 10 vozíky ke zpracování. Drtička k tomu určená byla opatřena desetimetrovým pracovním pásem za účelem dopravení zpracované rašeliny na hromadu podle jakosti a druhu. Konečný transport zajišťoval nákladní vůz Škoda 706 RS s vlekem. Ten rašelinu odvezl na železniční stanici Jindřichův Hradec vzdálené od závodu 17 km. Rašelina se přeložila na vagóny nákladních vlaků

²²³ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 4, inv. č. 23, fol. 10.

²²⁴ Tamtéž, fol. 7

²²⁵ Tamtéž, fol. 10; tamtéž, kar. 34, inv. č. 92, fol. 181.

²²⁶ Tamtéž, fol. 182-183.

a dále expedovala k odběratelům. Kromě 6 píchačů závod zaměstnával dalších 22 lidí. Byli mezi nimi řidiči lokomotiv, dělníci zabývající se montáží a demontáží kolejí, závozníci, nakladači rašeliny, noční hlídač aj.²²⁷

Ukončení těžby bylo plánováno někdy v průběhu padesátých let z důvodů vytvoření přírodní rezervace, jež by zahrnovala i rašeliniště v okolí Příbrazi. Závod byl aktivní minimálně do osmdesátých let, i když v začátcích se nejspíše musel potýkat s dodržováním těžebních plánů.²²⁸

8.3.3. Rašelinový závod Hranice

I novohradské rašelinářství si zachovalo svoji tradici až do druhé poloviny 20. století. Po znárodnovacích procesech byl v okolí obce Hranice nedaleko Nových Hradů založen RZ Hranice využívající lokalitu západně od této obce. Ložiska byla v padesátých letech roztroušená na osmi místech v okolních lesích, což ztěžovalo efektivnost těžby. Až do poloviny padesátých let probíhalo získávání suroviny ručním způsobem.

Výsledkem X. sjezdu KSČ bylo k usnesení o nutnosti stálého zvyšování živočišné a rostlinné výroby v zemědělství. Vedení strany a vědeckí pracovníci si uvědomili, že možností, jak posílit agrární sektory, bylo využití rašeliny. Z tohoto důvodu bylo nutné ubírat se cestou kompletní mechanizace. Hlavním úkolem bylo zefektivnit pracovní postupy, a tím snížit náklady na 1 t vytěžené rašeliny a zlepšit její kvalitu.²²⁹

Do té doby se v Hranicích těžilo na území o přibližné rozloze 8 600 ha. Hlavním problémem kromě roztroušení ložisek²³⁰ byly také pozůstatky těžby z minulosti, kdy mnoho částí bylo nevhodných k dalšímu využití vlivem povrchové těžby. Na ploše přibližně 1 600 ha se surovina získávala z hloubky pouze okolo 30 cm, což znehodnotilo další části ložiska. Tato místa nebyla dále vhodná ani pro rekultivaci. Pro zlepšení stavu bylo nutné provést důkladnější odvodnění ploch za využití již existujících kanálů. Vybudovány byly i nové, které vedly po obvodech jednotlivých ložisek. Nové plány také

²²⁷ SOA Třeboň – Oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, fol. 183-186.

²²⁸ Srov. graf č. 15

²²⁹ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 3, inv. č. 14, fol. 397.

²³⁰ Do roku 1957 se těžilo na 8 místech, kdy každé neslo svůj název. V archivních materiálech jsou pojmenovány 4: Klín, Sibiř, Fréza a U Gráfů. Poslední jmenovaná nese odkaz na bývalé těžaře z meziválečné doby. SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, fol. 213; tamtéž, kar. 31, inv. č. 121, fol. 179.

počítaly s ponecháním přibližně 60 cm vrstvy (z průměrných 2,2 m hloubky) z důvodů následné obnovy mokřadu. Do roku 1959 se plánovalo přejít na systém frézování rašelinišť.²³¹

Ruční těžba, která v první polovině padesátých let na RZ Hranice převládala, byla prováděna vždy v okolí polní drážky. Vykopaná rašelina se skládala na hromady ve tvaru pyramid v okolí kolejnic, po kterých projížděla souprava lokomotivy BN 30 s osmi vozíky. Na ně se nakládala pouze svrchní oschlá část pyramidy. Zbytek byl překopán a znovu vyskládán, aby docházelo k pravidelnému prosychání. Tato práce vyžadovala opakované svozy rašeliny mezi jednotlivými pracovišti spolu s častým přeskládáváním kolejí. Na posledním pracovišti nejbliže železniční stanici se rašelina drtila a skladovala na hromadách připravených pro expedici.²³²

Vedení závodu začalo s rozvojem těžby a jejím směřováním k plné mechanizaci. Jedním z prvních problémů, které bylo nutné pro zvýšení produkce vyřešit, byla samotná expedice zpracované rašeliny. K přepravě se jako u ostatních závodů využívala železnice. Výhodou RZ Hranice bylo, že v blízkém okolí se nacházela železniční stanice Nové Hradky. Pro dopravu rašeliny byla využívána již od druhé poloviny 19. století. Na stanici se nacházela rampa sloužící pro nakládání zpracované suroviny na železniční vagony. Napojena byla na polní drážku. Po znárodnění byla rampa převzata Československými státními lesy, ty ji začaly používat pro nakládku vytěženého dřeva. Nutností bylo zbudování pomocné rampy s drtičkou rašeliny. Ruční překládání za pomoci vozů tažených traktory na vzdálenost přibližně 400 m bylo však zdlouhavé. Státní lesy se nechtěly nakládací rampy vzdát, a nakonec byl celý spor vyřešen až v roce 1960, kdy si RZ Hranice pronajal plochu o rozsahu 206 m² v místě samotné stanice. Tu později využíval pro manipulaci během expedice.²³³

Dalším problémem, který bylo nutné vyřešit, byla potřeba kvalitního zázemí pro závod. V roce 1957 se započalo s budováním garáže, ubikací a umývárny. Stavba vyžadovala pronájem pozemků od Československých státních lesů, ty následně poskytly parcelu v katastru obce Byňov. Nové budovy měly být postaveny na kraji lesa, v němž

²³¹ SOA Třeboň, fond Národohospodářský sbor jihočeský Praha, kar. 31, inv. č. 121, fol. 398-399.

²³² SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, fol. 213-214.

²³³ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 3, inv. č. 14, Rampa v Nových Hradech – Intervence; tamtéž, fol. 630-631.

těžba probíhala. Znamenalo to i odtěžení některých stromů na vlastní náklady.²³⁴

S provedením těchto prací měli rašelináři dostatečné zkušenosti, neboť jakékoliv rozšíření těžebních ploch znamenalo odlesnění dané části mokřadu, zejména pak když bylo nutné blato připravit pro těžbu frézovacím způsobem. V takovém případě probíhalo odlesnění zpočátku ručně motorovými pilami. K vytrhávání a odvozu zbylých pařezů se používaly traktory. V držení měl podnik pásový traktor sovětské výroby DT 54, který fungoval jako tažná síla i pro vyorávač kořenů, rašelinový masiv byl tak očištěn do hloubky 60 cm. Proces vyorávání kořenů byl prováděn minimálně třikrát. Následovalo usmykování a zasypání větších děr již vytěženou rašelinou, aby nedošlo k poškození strojů během těžby samotné. Pokud nové ložisko bylo pokryto pouze travním porostem, celý proces byl proveden za využití frézy. Zbylý materiál byl shrabán k okrajům rašeliníště.²³⁵

Frézy se nepoužívaly pouze k přípravě ložiska, ale byly nejdůležitější součástí těžby samotné. Podle oficiálního technologického postupu celý proces probíhal následujícím způsobem. Po ukončení přípravných a odvodňovacích prací se fréza připojila k traktoru (ať už k pásovému DT 54, či Zetoru 25 s pneumatikami pro orbu), který ji následně vlekl. Frézování sahalo do hloubky 11 mm a povrch rašeliníště byl postupně kypřen na velikost zrn 1–25 mm. Z důvodů co největší efektivity celého procesu bylo rašeliníště rozděleno kanály do čtyř úseků propojených můstky. Fréza byla traktorem tažena ve směru proti hodinovým ručičkám nejdříve po obvodu prvního k třetímu úseku a posléze se vracela zpět na první. Tímto způsobem došlo nejdříve k těžbě těchto dvou úseků a po dokončení řidič pokračoval na druhou a čtvrtou plochu. Průměrně trvalo frézování celého těžebního místa (4 úseky) hodinu a řidič tento proces v rámci své směny opakoval za den pětkrát. Nejvhodnější denní doba pro frézování byla od 4:00 do 8:00 a od 18:00 do 22:00.²³⁶

Následovalo obracení, k němuž se využíval tzv. obracací stroj. Tato činnost sloužila hlavně k vysušení natěžené rašeliny. Úkolem tedy bylo, aby stroj vždy promísil vlhké spodní části s těmi suchými nahoře. Tím bylo docíleno pravidelného prosychání. Ideálně se tyto práce prováděly po 4 hodinách od dokončení frézování, tedy v době, kdy

²³⁴ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 3, inv. č. 14, Přeměna lesní půdy v katastrálním území obce Byňov k stavebním účelům, 29. září 1957.

²³⁵ Tamtéž, kar. 34, inv. č. 92, fol. 216-217.

²³⁶ Tamtéž, fol. 219-220.

se přes den netěžilo (pouze mezi 8:00 a 18:00). Po vysušení se rašelina řádkovala. Při tomto procesu bylo třeba hlídat, aby tloušťky řádků odpovídaly objemu sklízecích strojů. Ty okamžitě po ukončení řádkování sbíraly oschlou rašelinu. Surovina se pak rovnoměrně vykládala na val, který se nacházel u východního kraje rašeliníště. K tomuto valu byla přistavěna polní drážka, po níž se rašelina dopravovala ke stanici Nové Hradý a překládala se na železniční vagony. Nakládání polní drážky probíhalo ručně za pomoci dopravních pásů.²³⁷

Tento technologický postup byl počátkem šedesátých let změněn. Ukázalo se, že frézování je efektivnější, pokud probíhá na dvou sousedních úsecích. Důvodem byla značná časová úspora. Další změna se týkala těžby samotné. Dobývání suroviny se začalo v pozdějších letech provádět hlavně v noci. Přes den tak mohly traktory vykonávat jiné činnosti jako obracení, sušení či tahání vozů s rašelinou. Nevylučovalo se však frézování i přes den, pokud to situace vyžadovala. Další důležité změny v pracovních procesech se týkaly obracení a sušení. V letních měsících (červen-červenec) se obracelo pouze dvakrát a to mezi 8:00 a 18:00. V jarních měsících pak třikrát, a to hlavně mezi 10:00 a 16:00, což souviselo se snížením slunečního svitu.²³⁸

Důvodem k provádění změn byly špatné výsledky dosahované v rámci naplánovaných limitů ohledně množství vytěžené rašeliny. Dá se předpokládat, že existovaly dva hlavní faktory, které měly na tyto obtíže vliv. Prvním byla nezkušenost v oblasti nových technologií. V padesátých letech se zaměstnanci i vedení stále učili, jak s technikou zacházet a jakou formu jejího využití nejlépe zvolit. Nebylo možné také používat postupy, které se osvědčily u jiných ložisek, neboť rašeliníště byla velmi rozdílná z pohledu morfologie území. Také přístupnost ložiska byla problematická. Z původních osmi stanovišť bylo podle soudobých archivních materiálů vhodné pouze jedno. Tím bylo ložisko „U Gráfů“ nacházející se nejbliže k železniční stanici.²³⁹

8.3.4. Rašelinový závod Branná

Závod v Branné vznikl jihozápadně od Třeboně, ve vzdálenosti přibližně 10 km od železniční stanice Třeboň na cestě mezi obcemi Branná a Svatá Magdaléna. Jako další

²³⁷ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, fol. 219-221.

²³⁸ Tamtéž, fol. 245.

²³⁹ Tamtéž, fol. 245; srov. Graf č. 14.

RZ v jižních Čechách byl i závod Branná vytvořen včleněním menších těžařských subjektů poblíž rašelinišť. Základem těžařského komplexu se staly dvě firmy.

Jimi byly kromě firmy Mildner společnost *Slavomír Vacek, těžba, zpracování a prodej rašeliny*. Druhá zmíněná byla zestátněna začátkem roku 1948 a na podzim o rok později se její majetková podstata převedla pod nově vznikající národní podnik. Těžební závod zahrnoval mimo třech již získaných pozemkových parcel německé firmy také 6 dalších. Patřily k nim 3 lesní, 2 pastevní a jeden luční pozemek.²⁴⁰

Vedení národního podniku si uvědomovalo potenciál, jaké místní rašeliniště představovalo. Po zajištění bývalých podnikatelských subjektů se rozhodlo rozšířit RZ začleněním majetků obce. Vesnice koncem čtyřicátých let vlastnila ve svém okolí přibližně 357 ha lesů, v nichž se nacházela rašeliniště. Podle průzkumů se jednalo o nejlepší ložiska v okolí a vedení podniku se obávalo, že se obec bude snažit zřídít zde komunální podnik.²⁴¹ Tím by současný závod přišel o zdroj suroviny. Dále by zde vznikla konkurence, což by znamenalo, že rašelinu by nebylo možné dodávat do nejbližšího okolí. Vedení národního podniku namítalo, že MNV Branná nemá žádné zkušenosti s těžbou, a jelikož byl sám v té době vedený jako důlní podnik, těžba rašeliny spadala plně do jeho kompetence. Obec se naopak hájila tím, že rašelina je součástí lesa, tedy s ní může hospodařit podle lesního zákona. O sporu také MNV informoval ministerstvo průmyslu. Uvedl, že již znárodněný pozemek bývalé firmy Vacek bude stačit závodům „na několik desetiletí.“²⁴² Celý spor se uzavřel v říjnu roku 1950, kdy se obě strany dohodly na kompromisu. Obec by nadále využívala okolní lesy, ale rašeliniště by dále zůstaly v majetku národního podniku. K dohodě přispěla skutečnost, že Rašelinové závody si nemohly dovolit najmout pracovní síly pro udržování lesů.²⁴³

K rozšíření těžby formou odlesňování došlo např. v roce 1955. Po X. sjezdu KSČ byly všechny rašelinové závody motivovány k rozvoji produkce. Ministerstvo pro místní hospodářství si v předešlém roce vyžádalo provedení analýzy československých

²⁴⁰ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 11, fol. 341-342.

²⁴¹ Podle § 2 zákona č. 199/1948 Sb. byl komunálním podnikem „majetek, jenž slouží účelům sociálním, zdravotním, nebo vzdělávacím, nebo jímž národní výbor plní své správní úkoly, může být začleněn do komunálního podniku nebo může ho být použito ke zřízení takového podniku jen za podmínky, že bude i nadále sloužit těmto účelům.“ Obec mohla za určitých předpokladů dodávat rašelinu jako topivo či stelivo svým občanům, na což by se mohlo nahlížet jako na sociální pomoc.

²⁴² SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 11, fol. 337.

²⁴³ Tamtéž, Dopis z 26. září 1949, Věc: Rozšíření místního rašeliniště; Tamtéž, fol. 326.

rašeliníšť sovětskými vědci. Ti vypověděli, že ložiska na Třeboňských blatech jsou jedna z největších v ČSR, a tedy by zde mělo dojít k rozšíření těžby. Vedení RZ přistoupilo k odlesnění více než 59 ha plochy, na které se nacházel starý borový les. Rozhodnutí bylo zdůvodněno potřebou využívat ložiska pro produkci v budoucích 2-3 letech. Podle mínění představitelů závodu borový les neměl již žádného užitku pro národní hospodářství.²⁴⁴

Zásahy Československých státních lesů do plánů rašelinové těžby nebyly jediným problémem, s kterým se muselo vedení RZ v průběhu počátků své existence potýkat. Během padesátých let 20. století bylo třeba se vyrovnat s rybniční sítí nacházející se v okolí obce Branná. Podél rašeliníště vedla svodnice držená v majetku Státního rybářství, n.p. Třeboň. Ta představovala potenciální nebezpečí z důvodů hrozícího zatopení těžebních ploch. Byla tak ohrožena plánovaná mechanizace. Dne 13. srpna 1955 byla uzavřena dohoda mezi oběma národními podniky. Státní rybářství se zavázalo odpouštět svodnicí pouze potřebné množství vody. RZ Branná bylo dovoleno vybudovat stavidlo, které by případnou vodu odpustilo již existujícími odtokovými kanály, aby nedošlo k přelití stoky. Oba podniky se také zavázaly, že o manipulaci se sítí kanálů se budou navzájem předem informovat.²⁴⁵

Posledním výstupem tohoto jednání byla dohoda o zbudování nové rybářské stoky, k jejímuž dokončení došlo v roce 1958. Nová stoka vedla východním směrem od rašeliníště, a závody tak mohly rozšířit svou produkci i do těchto míst. Celý projekt byl financován RZ Branná a vyšel na 346 342 Kčs.²⁴⁶ Ironií osudu bylo, že během již zmíněných povodní, které zasáhly i RZ Příbraz v červnu roku 1958, voda nestihla odtékat sběrnými kanály a zničila tak 163 t čerstvě vytěžené a 115 t skladované rašeliny z minulého roku.²⁴⁷

Pravděpodobně v roce 1957 začal RZ Branná přecházet na mechanizovanou těžbu za použití švédských fréz²⁴⁸ k těžbě rašeliny. Nový způsob dobývání suroviny nahradil

²⁴⁴ Dopis ONV v Třeboni, Věc: Odlesnění (6. ledna 1955), Tamtéž, kar. 12, inv. č. 40.

²⁴⁵ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40, fol. 763.

²⁴⁶ Tamtéž, kar. 1, inv. č. 11, fol. 464, 485, 512, 531.

²⁴⁷ Protokol o vzniklé škodě povodní na závodě Branná (2. července 1958), SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 40, inv. č. 113.

²⁴⁸ Švédské frézy Sezdal měly oproti sovětským SBŠ-2 poloviční šíři záběru. To znamenalo delší čas strávený frézováním oproti např. RZ Hranice, který používal ty sovětské. Tamtéž, kar. 34, inv. č. 92, fol. 250.

dosavadní ruční a hlubinnou těžbu. Důležité byly zejména přípravné práce, při kterých se celé těžební prostory propojily sítí odvodňovacích kanálů. Díky nim bylo celé naleziště rozdělené do jednotlivých sektorů. Jejich vzájemná vzdálenost činila 250–500 m v závislosti na obsahu vody v daném místě. Tyto kanály byly sváděny do jednoho hlavního kónického sběrného kanálu o šířkách 6 a 1 m (na povrchu a u dna) a hlubokého 2–3 m. Hlavní svod vody z celého rašeliniště ústil do potoka Uhlírka. Odbagrovaná rašelina získaná při výstavbě kanálů se dále sušila a zpracovávala. K její dopravě na skládku sloužila polní drážka. Jednotlivé sektory byly spojené můstky. Prostřednictvím nich mohly traktory přejíždět od jednoho pracoviště k druhému.²⁴⁹

Těžba probíhala způsobem charakteristickým pro tuto dobu a používaným v RZ Hranice. Zásadním rozdílem bylo to, že se od začátku nevynechávalo jedno pole mezi jednotlivými sektory pro těžbu. Tato změna se nedá přičíst špatným zkušenostem dosavadní metody z Hranic, protože technologické plány vznikly ve stejnou dobu pro oba závody. Pravděpodobné je, že vedení RZ Branná se chtělo vyhnout problémům spojeným s časovými ztrátami při přejezdech mezi úseky. Nelze také vyloučit noční těžbu, přestože v připomínkách k technologickým postupům se o ní neobjevila žádná zmínka. V procesu obracení, sušení a drcení rašeliny se využívalo stejných postupů jako v RZ Hranice.²⁵⁰

Expedice rašeliny k odběratelům začínala z železniční stanice Třeboň. Sem se surovina dovezla na vlecích opatřených sklápěcím mechanismem a tažených traktory Zetor 25 a 35. Při nakládce na železniční vagony bylo využíváno dopravního pásu. Sem vždy jeden dělník skopával rašelinu ze sklopeného návěsu. Jeden železniční vagon byl naplněn 3–4 vleky.²⁵¹

Celý proces těžby zajišťovalo 18 zaměstnanců. Pracovní oblečení těch, kteří získávali surovinu na rašeliništi, zahrnovalo plstěné boty, dvoudílný keprový oblek a pár textilních pracovních rukavic s koženou dlaňovicí. V případě deště měli k dispozici gumové pláště a holínky. Pracovní vybavení se vydávalo v souvislosti s jeho životností. Pro každý druh byla doba předem stanovena. U bot se např. předpokládalo, že vydrží zaměstnancům 36 měsíců. Na výměnu starého keprového obleku měl zaměstnanec nárok po 6 měsících. Obdobně měl závod vypočtenou i životnost pracovních nástrojů. Nejkratší

²⁴⁹ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, fol. 202.

²⁵⁰ Tamtéž, fol. 203-204.

²⁵¹ Tamtéž, fol. 205.

doba výměny se týkala kopáčů a vidlí. Počítáno bylo s užitností jednoho měsíce. Nejméně používané nástroje byly sekery a krumpáče. Náhrada za nové byla možná až po 6 měsících.²⁵² Využívání pracovních oděvů a zařazení nových nástrojů znamenalo další změnu, kterou si rašelinářství v druhé polovině 20. století prošlo. Z fotodokumentace z doby před druhou světovou válkou se dá usoudit, že rašelináři nenosili žádné speciální ošacení. Při tradičním způsobu těžby nebylo ani třeba používat tak široké škály náradí, jako tomu bylo později v období od konce čtyřicátých let.

8.3.5. Rašelinový závod Borkovice

Posledním pro nahlédnutí do podmínek v oblasti rašelinářství a vybraným pro tuto diplomovou práci byl RZ Borkovice. Závod v Borkovicích byl po převážnou část své aktivity nejvíce produktivním subjektem v jižních Čechách. Jeho existence znamenala návazání na místní tradici těžby a je příkladem novodobého rašelinářství na území Veselských blat. Vývoj daného hospodářského oboru také souvisel s přechodem k mechanizaci celé těžby spolu s využitím suroviny jako takové. Ta nově od padesátých let 20. století přestala sloužit k topným účelům²⁵³ a zachovala si využití pouze v podobě suroviny pro výrobu podestýlky a hnojiv. Dalším odvětvím, kde našla uplatnění, bylo lázeňství. Vysoký obsah síry byl vítáný pro ozdravné kúry nedaleké léčebny v Bechyni.

Závod vznikl jako následek znárodnovacích procesů, majetek menších těžářů byl sjednocen a využit pro další působení Rašelinových závodů, n.p. v oblasti Veselských blat. Obdobně, jako tomu bylo v případě RZ Branná, i v Borkovicích postupná likvidace kapitalistického sektoru ze strany KSČ nezaručovala jistotu monopolu v okolí místních mokřadů. V létě roku 1949 začal ONV Soběslav uvažovat o zřízení komunálního podniku pro těžbu rašeliny. Jeho hlavním cílem bylo zajištění paliva pro obyvatele okresu a pomoci lesnímu hospodářství státního statku v Borkovicích. ONV se proto snažil o vyjmutí některých pozemků patřících národnímu podniku ze seznamu těch znárodněných. Své jednání považoval za opodstatněné, neboť budovy, které s pozemky

²⁵² SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, fol. 63-64.

²⁵³ Začátkem roku 1958 žádá vedení JZD a MNV Zálší o přiděl palivové rašeliny. Tato žádost je zamítnuta s odůvodněním, že tehdejší řešení technologických postupů pro těžbu je v rozporu s těžbou suroviny pro využití ve formě paliva. Z toho plyne, že rok 1957 byl posledním rokem, kdy bylo oficiálně možné pro místní obyvatele použít rašelinu jako topivo. V budoucích letech veselská rašelina sloužila k zemědělským a lékařským účelům. SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 10, fol. 13.

sousedily, byly stále v jeho majetku.²⁵⁴

Ředitelství národního podniku se stejně jako v případě Branné odmítalo rašelinišť vzdát. Mimo ztráty budoucích ploch pro těžbu by také ústupek znamenal příležitost ke vzniku dalších podobných komunálních podniků. Výsledkem by bylo oslabení postavení podniku na trhu, kde byl oficiálně jediným dodavatelem, či dokonce ztrátu monopolu. Další argument ředitelství vycházel ze skutečnosti, že těžba řízená ONV by přesahovala sféru odběratelů komunálního podniku, kterým bylo hlavně místní obyvatelstvo. Jako náhradu vedení počítalo s poskytnutím více prouhelněné rašeliny, které měly RZ v roce 1949 dle jejich tvrzení dostatek.²⁵⁵

V srpnu téhož roku se do celého problému vložily Československé doly, n.p., pod které původně RZ spadaly. Vedení dolů vyjádřilo své stanovisko směřované proti ONV Soběslav. V dopise potvrdilo obavy ohledně vzniku komunálního podniku a hrozbě rozšíření jeho působnosti v oblasti rašelinářství. Následkem by bylo zmenšení již tak omezené surovinové základny pro národní podnik samotný. Dále vedení Čs. dolů argumentovalo nadřazeností národních podniků vzhledem ke komunálním, které mají úlohu pouze doplňkovou. Dle slov vedení byly národní podniky „*vyšší formou podnikání v socialistickém hospodářství*.“ V případě zásobování celého okresu rašelinou by došlo k přesažení své oblasti působení, pro níž byly komunální podniky zřizovány. Celý spor byl vyřešen kompromisem. Obyvatelům by bylo dodáváno palivo v objemu pouze skutečně potřebného množství.²⁵⁶

Sporem s ONV Soběslav skončily majetkové problémy, které provázely první roky RZ. V příštím desetiletí se začalo těžit na Veselských blatech. Do roku 1957 se postupně přešlo k metodě získávání suroviny s využitím fréz. Do této doby bylo ložisko dobývané ručně nebo za pomoci bagrů a rypadel. Rašeliniště se nacházelo severovýchodně od obce Mažice a zasahovalo kromě jejího území i do katastru okolních obcí Borkovice, Klečaty a Zálší. V tomto místě se těžba provozovala už v meziválečných letech. Mocnost sloje byla v průměru 4 m (někdy dosahovala i 6 m). Celý závod byl postaven u nedaleké silnice II. třídy vedoucí z Mažic do Soběslavi. Vzdálenost mezi

²⁵⁴ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 10, fol. 147.

²⁵⁵ Tamtéž, fol. 143.

²⁵⁶ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 10, fol. 13., Vyjádření k dopisu ONV Soběslav ve věci zřízení komunálního podniku pro těžbu rašeliny č. 58228/6-1949.

provozovnou a železniční stanicí využívané pro expedici zpracované suroviny v Soběslavi byla 10 km.²⁵⁷

Blížkost komunikace vedoucí přímo do místa expedice byla jedním z důvodů, proč závod po dobu své existence dosahoval značného množství produkce. Přesto však představovalo umístění závodu i určité problémy. Okolní lesy, v nichž probíhala těžba, byly spravovány Krajskou správou lesů, n.p. v Kardašově Řečici. Ta zde provozovala těžbu dřeva a vlastnila i lesní cesty používané pro přesun pokácených stromů. RZ Borkovice byl nucen si některé cesty od správy pronajímat. Jedna z nich vedla od rašeliniště až ke skládce podél již zmíněné silnice.

K pronájmu došlo v září roku 1956. RZ na cestě vybudoval úzkokolejnou drážku, která obstarávala dopravu rašeliny na valy skládky. V některých místech bylo nutné cestu rozšířit, vybudovat podél vedoucí příkopy a odtěžit překážející stromy. Navíc dráha znemožnila Krajské správě lesů přístup na blízké parcely, na kterých se nacházely stromy určené k těžbě. RZ musel nahradit ušlý zisk, a to ve výši 300 Kčs za 100 m³ dřeva. Místo nájemného se závod také zavázal dodávat bezplatně 200 m³ rašeliny ročně. To nebylo v souladu s právními předpisy a hodnota dodané rašeliny několikanásobně převyšovala odhadovanou nájemní částku. Proto o rok později došlo k upravení tohoto bodu smlouvy. Nájem byl stanoven na 1 000 Kčs a rašelina byla dodávána za předem určenou tržní hodnotu.²⁵⁸

Usnadnění převozu rašeliny při expedici byla jednou z podmínek pro možnost přechodu k plné mechanizaci. Před ní dobývání probíhalo klasickým borkováním a hloubkovou těžbou za pomoci bagru či korečkového rypadla obdobně jako v Branné.²⁵⁹ Přejít na frézování a tedy i nárůst produkce si žádal i logistická vylepšení, jakým byla stavba sítě úzkokolejné dráhy. Polní drážka vybudovaná na výše zmíněné cestě byla dlouhá přibližně 2 km a sloužila hlavně pro dopravu rašeliny z valů na nákladní automobily, což bylo výhodné hlavně v zimních měsících. Během léta se nakládalo přímo na vozy tažené traktory či nákladní automobily přímo z valů. Valy se nacházely podél silnice do Soběslavi. Zde se rašelina skladovala po usušení a sběru sklízecími stroji. Pozice valu značně usnadňovala následnou manipulaci. Po naložení usušené rašeliny

²⁵⁷ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, fol. 8.

²⁵⁸ Tamtéž, kar. 1, inv. č. 10, fol. 13 a 26.

²⁵⁹ Tamtéž, kar. 12, inv. č. 40, fol. 725.

pomocí bagru do vozíků drážky či traktorových vleků byla zpracovaná surovina přeložena přes rampu na nákladní automobily Škoda 706, 906 nebo Tatra 111.²⁶⁰ Ty dovezly náklad do určeného místa na nádraží v Soběslavi. Tam se rašelina naložila do vagonů vlaku. Během jedné cesty bylo možné vyexpedovat až 8 t rašeliny. Celý proces dopravy zastalo 21 pracovníků.²⁶¹

Těžební proces, který předcházela fázi expedice, byl téměř totožný s procesem v RZ Branná. I zde probíhala produkce sezónně, od 15. května do 30. září. K těžbě se používaly frézy SBS 2 sovětské výroby tažené pásovými traktory DT-54 či DT-55.²⁶² Na rozdíl od původního postupu používaného v RZ Hranice se na rašelinářských frézových dvou sektorech vedle sebe oddělené odvodňovacími kanály. Celá těžba byla načasována na dobu mezi 6:00 až 10:00 a 16:00 až 20:00. Po zbytku směň se materiál sušil, obracel, řádkoval a sklízel.²⁶³ Z pohledu výnosů lze říci, že pracovní postup zvolený pro RZ Borkovice se stal nejefektivnějším v jižních Čechách. I tak nebyl závod schopný dodržet plánované výsledky těžby.²⁶⁴

RZ Borkovice v průběhu padesátých let produkoval i před mechanizací nejvíce rašeliny v celých jižních Čechách. K tomu potřeboval i větší počet zaměstnanců než ostatní zdejší RZ. V roce 1957 závod zaměstnával minimálně 68 zaměstnanců. Oproti ostatním poskytoval práci navíc 9 dělníkům, jejichž povinností bylo připravovat drážku a čistit ložisko od rostlinného porostu. I skupina traktoristů byla oproti jiným jihočeským podnikům větší. Tvořilo ji 11 řidičů. Skutečnost souvisela s vyšším nasazením traktorů, vyvážejících rašelinu v letních měsících, a větším počtem sklízecích strojů nutných pro shromáždění vyfrézované suroviny.²⁶⁵

S počty zaměstnanců se pojí také další projev změny rašelinářské tradice v jižních Čechách. V genderové skladbě lidí vykonávající tuto profesi vždy převažovali muži. Ti se až do konce druhé světové války zabývali přípravami a samotnou těžbou. Žena v rašelinářství zastávala pouze pomocnou pozici, a i tu často vykonával muž, většinou

²⁶⁰ Srov. obrázek č. 17.

²⁶¹ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, 13-14.

²⁶² Srov. obrázek č. 15.

²⁶³ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, fol. 9-11.

²⁶⁴ Srov. graf č. 12.

²⁶⁵ SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92, fol. 16-17.

nezkušený dělník aspirující na pozici píchače. Komunistický režim přinesl spolu s mechanizací i změnu v zastoupení ženského pohlaví v této profesi. Od okamžiku, kdy byla těžba plně mechanizovaná a nebyla už tak fyzicky náročná, nemusela už být zastávána pouze muži. Traktory táhnoucí frézy, řádkovací či sklízecí stroje mohly být bez potíží řízeny ženami. V případě RZ Borkovice se dá tento případ i doložit. V Rudém Právu z července 1957 vyšel článek *Na rašelinovém poli*, ve kterém jsou zmíněny dvě zaměstnankyně RZ Borkovice jako řidičky traktorů s frézami.²⁶⁶ Je nutné ovšem podotknout, že rašelinářství nebylo ve změně skladby pracujících výjimkou. S příchodem socialistického režimu se ženy začaly uplatňovat i v tradičně mužských profesích. To vše v rámci myšlenky beztřídní společnosti, kde neexistovala ani odlišnost v rámci pohlaví.

RZ Borkovice se v následujících letech stal závodem s největší produkcí rašeliny v jižních Čechách. Mezi předpoklady pro takový výsledek je třeba jmenovat: zvládnuté postupy těžby, lehce přístupné ložisko a jeho velká plocha (komplex Veselských blat dosahoval přibližně 75 ha plochy). V dalších desetiletích bylo možno Borkovice považovat za důležitou součást produkčních míst Rašeliny Soběslav n.p., díky nimž tradice jihočeského rašelinářství přežila do druhé poloviny 20. století. Nová podoba rašelinářství měla masový ráz zahrnující mechanizaci tradičních těžebních postupů. Ta byla charakteristická pro celé socialistické hospodářství. Těžba pokračovala až do roku 1980, kdy byla z ekologických důvodů zastavena a RZ zrušen.

²⁶⁶ Rudé právo ze 31. července 1957.

9. Závěr

Cílem mé práce bylo popsat historii jihočeského rašelinářství jakožto způsobu zaměstnání v období mezi začátkem 20. století a rokem 1960. Obecně lze říci, že těžba rašeliny patřila v průběhu první poloviny minulého století pouze mezi okrajová odvětví, která často doplňovala další oblasti jako dobývání nerostných surovin, produkci dřeva nebo také zemědělskou výrobu. Proces získávání rašeliny nebyl dán ani tak typem naleziště, ale převážně hospodářskými poměry, které přetrvávaly v jednotlivých mikroregionech z 19. století. Příchod plánovaného hospodářství v padesátých letech minulého století, kdy rašelinářství dostalo masový ráz s pomocí kompletní mechanizace těžebních postupů, zasáhl do jednotlivých oblastí.

Předpoklad, že hlavní motivací pro rašelinovou těžbu bylo získání pouze paliva, se mi povedlo studiem pramenů a literatury vyvrátit. V průběhu první poloviny 20. století se rašelina nevyužívala pouze jako palivo. V povědomí veřejnosti byla vnímána jako surovina s velkým potenciálem pro využití v mnoha odvětvích. Při srovnání s ostatními státy, v nichž se rašelina získávala, mohu prohlásit, že československý přístup k těžbě v tomto období odpovídal tomu irskému. I zde se podařilo najít mokřadům hospodářské využití, ačkoliv ne v tak rozvinuté míře. Oproti jiným zemím byl rozdíl dán většími ložisky dalších surovin, které rašelině na trhu konkurovaly. Tato skutečnost znamenala zpoždění v rozvoji těžby přibližně o jedno století. V jižních Čechách se kromě zpracování na palivo rašelina užívala jako stelivový materiál. Byla vhodná i pro lázeňské a stavební účely.

Všestrannost použití suroviny skončila s příchodem padesátých let minulého století a cíloví odběratelé byli pouze v oblasti zemědělství a lázeňství. Tím se potvrzuje domněnka o změně využití rašeliny po roce 1948. K té přispělo zavedení mechanizace těžby a znárodnění průmyslu. Zároveň bylo třeba plnit plány určené centrálně řízeným hospodářstvím. Normy byly nastaveny v souvislosti s ostatními odvětvími, což v případě rašelinářství bylo právě zemědělství. Potřeba stálého rozšiřování rostlinné a živočišné výroby si žádala zvyšující produkci steliva a hnojiv. To znamenalo, že pro palivovou rašelinu již nebylo v druhé polovině 20. století místo.

I přes hledání inspirace v SSSR byl odbyt rašeliny v Československu odlišný. Sověti mohli díky svým zdánlivě nevyčerpatelným zásobám využívat rašelinu i pro pohon tepelných elektráren. Při porovnání sovětské a československé situace je možné rašelinu uvést jako příklad nástroje pro přeměnu venkovského obyvatelstva v dělnickou

třídu. Na rozdíl od Sovětů nespatořovala KSČ v rašelinářství možnost k přeměně společenské struktury obyvatelstva. Bylo důležité hlavně zničit kapitalistické podniky. Tento přístup se projevil ve všech hospodářských odvětvích té doby.

Rozdíl mezi obdobím před a po komunistickém převratu v roce 1948 lze hledat i v postupech užívaných při organizaci těžby. Pro první polovinu 20. století se potvrdila domněnka, že těžba probíhala ve všech zkoumaných oblastech. Jak v horách, tak v nížinách se jednalo o práce sezónního charakteru. Všechny postupy byly závislé na počasí, které určovalo délku a množství těžby. Získávání suroviny se všude provádělo převážně ručně za použití specializovaného nářadí a pouze s malými obměnami. Dalším společným rysem byly i neúspěšné pokusy o nasazení strojů z konce 19. století.

Znakem, který však nebyl v tomto období společný, byla organizace práce. Původní hypotéza, že jediným zaměstnavatelem rašelinářů byly velké podniky a šlechtické velkostatky, se nepodařila prokázat. Na rozdíl od Šumavy, Třeboňska a Novohradska, kde těžba znamenala pouze podporu jiných hospodářských aktivit, situace na Veselských blatech byla opačná. Zde byli ve třicátých letech 20. století hlavními provozovateli soukromí živnostníci a sedláci, kteří buď vlastnili místní pozemky, nebo si rašelinářství projímali od místní samosprávy. Je nutné zmínit, že na tuto úroveň dospěl i vývoj rašelinářství v okolí Třeboně a Nových Hradů následkem hospodářské krize. Ta přinesla konec několika větších podniků a dala při těžbě prostor drobným podnikatelům a živnostníkům.

Při výzkumu této problematiky za použití sčítacích operátů jsem si položil také otázku ohledně rozdílů ve vnímání profese. Na první pohled se zdála být určena geografickou polohou. Německé obyvatelstvo Šumavy považovalo rašelinářství za svůj hlavní zdroj obživy a v dobách, kdy z různých důvodů těžba neprobíhala, se věnovalo zemědělství. Naopak čeští obyvatelé v okolí Veselska ve dvacátých letech minulého století považovali za hlavní příjem zemědělství a rašelina byla pouze doplňkovým příjmem. Moji původní domněnku o vnímání profese z pohledu národností vyvrátilo rozšíření sledovaného vzorku o obce z okolí Červeného a Trpnouzského blata. Zde nebylo zaměstnání uváděno ve zdánlivé závislosti na národní příslušnosti, ale podle zaměstnavatele. Z toho usuzuji, že vnímání bylo rozdílné ve sledovaných oblastech, ne kvůli zeměpisné poloze, ale z hlediska podniků, které se zde nacházely. Pokud byl člověk zaměstnán na rašelinářství nebo vlastnil jeho větší část, považoval se za rašelináře. Celé toto tvrzení vyplývá z rozboru relativně malé části populace. Tato problematika vyžaduje další a širší analýzu, kdy by bylo vhodné rozšířit seznam zkoumaných obcí a podrobit

výzkumu i starší sčítací operáty. Bylo by tak možné provést rozbor historického trendu ve vnímání rašelinářství.

Vliv polohy ložisek na charakter těžby byl důležitější pro období po roce 1948. Při studiu hodnocení technologických postupů jsem se setkal s problémy u několika nově vzniklých rašelinových závodů. I přes veškerou snahu o jejich sjednocení cestou kompletní mechanizace vedení závodů nedokázalo vždy dosáhnout plánované produkce. Ukázalo se, že důvodem byla hlavně fyzická podoba ložiska a jeho umístění vzhledem k dalším pozemním komunikacím. Rašelinový závod (RZ) Branná a RZ Borkovice těžily na celistvých rašeliníštích vhodných k frézování. Další výhodou byla blízkost silnic, po nichž se zpracovaná rašelina snadno dopravovala k železničním stanicím. Na druhé straně zde byl závod v Hranicích, který tvořilo několik menších ložisek rozptýlených po okolních lesích, jejichž rovnoměrnou těžbu bylo možné obtížně organizovat. Problémy s logistikou nedokázal vyvážit ani fakt, že v blízkosti závodu byla i železniční stanice Nové Hrady. Z těchto důvodů považuji vliv místa za důležitější faktor až v době moderních postupů za použití mechanizace.

Z pohledu změny vnímání profese lze také říct, že modernizace ukončila tradiční výjimečnost rašelinářství. Ta vyplývala ze závislosti na zkušenostech, dovednostech a zručnosti, jaké si žádala ruční forma těžby. Nasazení fréz tažených traktory vedlo k možnosti najímání běžných dělníků bez potřeby větších zkušeností v oboru. Nepředpokládám, že traktorista v padesátých letech minulého století by vnímal svou práci jinak, kdyby za jeho strojem byl připojený místo frézy pluh určený k orbě. Snížení fyzické náročnosti práce s příchodem mechanizace změnilo i skladbu zaměstnanců. Mezi dělníky se začaly objevovat i ženy. Podle dohledaných článků z novin je patrné, že společnost využívala této skutečnosti nejen k propagaci povolání, ale i nové doby jako takové. Na druhou stranu se mi při výzkumu nepodařilo nalézt prameny, které by zaznamenávaly osobní názory týkající se těžby. Moje diplomová práce poskytuje základ pro další možnou badatelskou činnost. Jejím předmětem by se stali zaměstnanci a jejich osobní pracovní požítky v dalších desetiletích, pro které je stále možné najít pamětníky.

Posledním sledovaným aspektem těžby byly její ekologické dopady na okolní krajinu. Při studiu právních norem na ochranu životního prostředí jsem dospěl k závěru, že až do šedesátých let minulého století byla ochrana rašeliníšť spojena zejména s ochranou lesů. Důvodem bylo zabezpečení hospodářského využití „produktů“ lesa, mezi které spadala i rašelina. Tento trend pokračoval až do konce socialistického režimu, kdy byl les považován za součást socialistického hospodářství a jeho ochrana přispívala

k celkovému ekonomickému růstu. Pro celé sledované období je charakteristická závislost ochrany mokřadů na oddělených rezervacích. Příčinu je nutné hledat v péči o přežití ohrožených nebo výjimečných druhů organismů. Ve dvou popsáných případech to byla borovice blatka.

V rámci společenského uvědomění této doby stála těžba vždy před ekologií. Ale přesto se podařilo pro tuto práci najít příklady, kdy si i místní obyvatelé uvědomovali dopady profese na životní prostředí. Příkladem toho byly záplavy, které postihovaly šumavské obce z důvodů špatně udržovaného systému odvodnění. V druhé části práce je uveden i případ, kdy bylo požadováno ponechat netknuté některé části rašelinišť za účelem ochrany ohroženého druhu borovice blatky.

V diplomové práci popisují těžební postupy pro navození představy o možné míře poškození mokřadů. Zahrnutím i tohoto hlediska dostává moje práce komplexní charakter a stává se tak jednou z publikací vhodných pro další rozšířenější studii na toto téma. Detailněji by bylo vhodné rozpracovat oblast vývoje těžby v dalších desetiletích. Závěry by přispěly k posouzení celkové míry poškození rašelinišť a možnosti pro jejich postupné obnovování. V dnešní době, kdy řešení nedostatku vody v krajině je jedním ze stěžejních témat, se z mého pohledu jeví studium i této problematiky více než důležitým.

10. Literatura

- BALÉE, William *The Research Program of Historical Ecology*, *Annual Review of Anthropology* 35, 2006, s. 75-98.
- BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.
- BIRD, Robert, *Poetics of Peat in Soviet Literary and Visual Culture. 1918-1959*, *Slavic Review* 70, 2011, s. 591-614.
- BUFKOVÁ, Ivana, *Šumavská rašeliniště a jejich ochrana*, *Živa*, 2013, č. 5, s. 220-222.
- BURKE, Peter, *Francouzský revoluce v dějepisectví škola Annales (1929-1989)* Praha 2004.
- DOHNAL, Zdeněk a kol. *Československá rašeliniště*, Praha 1965.
- DOSTÁL, Václav V., *Agrární strana. Její rozmach a zánik*, Brno 1998.
- DVOŘÁK, Jiří, *K historii Schwarzenberských tuhových dolů v Černé v Pošumaví (Schwarzbach)*, České Budějovice 2006.
- DVOŘÁK, Jiří, *Vývoj hospodářství jihočeského regionu v meziválečné době 1918–1939 (z pohledu Národohospodářského sboru jihočeského)*. Praha, 2002.
- HOLÍKOVÁ, Michaela, *Vývoj konceptu životního prostředí během komunistického režimu v Československu*, Brno 2015. (Bakalářská práce)
- HEUMOS, Peter, *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!: dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*, Praha 2006.
- JAKUBEC, Ivan a kol., *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848-1992*, Praha 2008.
- JELÍNEK, Petr – HŮLKOVÁ, Lenka, *Východní Šumava*. Praha 2012.
- JINDRA, Zdeněk a kol., *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin*, Praha 1997.
- KAPLAN, Karel, *Československo v letech 1948-1953. 2. část*, Praha 1992.
- KAPLAN, Karel, *Znárodnění a socialismus*, Praha 1968.
- KEARNS, Kevin, C. *Development of the Irish Peat Fuel Industry*, *American Journal of Economics and Sociology* 37, 1978, s. 179-193.
- KNOB, Stanislav – RUCKI, Tomáš (edd.), *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia*, Ostrava 2011.
- KOHUTKA, Jiří, *50 let vodního díla Lipna*, *Elektro* 1, 2000, s. 36-39.
- KOLÁŘ, Filip a kol. *Ochrana přírody z pohledu biologa. Proč a jak chránit českou přírodu*, České Budějovice 2012.

- Kolektiv autorů, *Novohradské hory a novohradské podhůří. Příroda – historie – život*, Praha 2006.
- Kolektiv autorů, *Šumava. Příroda – historie – život*, Praha 2003.
- KOŤÁTKO, Jiří. *Pozemková reforma v Československu*, Praha 1949.
- KOVAŘÍK, David, *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960: demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, Brno 2006.
- KRAJÍC, Rudolf, *Bechyně – historické město nad Lužnicí*, Bechyně 2000.
- MAŠÍNOVÁ, Michala, *Lesní a honební právo v českých zemích do roku 1938*, Praha 2010. (Rigorózní práce)
- MATOUŠ, František, *Třeboň*, Praha 1972.
- MYŠKA, Milan, *Problémy a metody hospodářských dějin: metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava 2010.
- OLŠOVSKÝ, Rudolf, *Hospodářský vývoj ČSSR v letech 1945-1970*, Praha 1970.
- PETRÁŇ, Josef, *Dvacáté století v Ouběnicích*, Praha 2009.
- PETRÁŠEK, Karel, *Historie těžby antracitu a lignitu na Českobudějovicku. Komparace z pohledu hospodářských a sociálních dějin*, České Budějovice 2017. (Bakalářská práce)
- PRŮCHA, Václav a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 1. díl období 1918-1945*, Brno 2004.
- PRŮCHA, Václav a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl období 1945-1992*, Brno 2009.
- PSÍKOVÁ, Jiřina, *130 let slatinných lázní v Třeboni*, Třeboň 2013.
- PURŠ, Jaroslav (ed.), *Historická ekologie (= Historical Ecology) 1*, 1988.
- Karel PŮLPÁN, *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990 I-II*, Praha 1993.
- RUUSKANEN, Esa, *Encroaching Irish bogland frontiers: science, policy and aspiration from the 1770s to the 1840s*, in J. AGAR – J. WARD (edd.), *Histories of Technology. The Environment and Modern Britain*, Londýn 2018, s. 22-40.
- SPIRHANZL, Jaroslav, *Rašelina a její využití v zemědělství*, Praha 1956.
- SPIRHANZL, Jaroslav, *O rašelinách*, Praha 1924.
- SPIRHANZL, Jaroslav, *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*, Praha 1951.
- SWETNAM, Thomas, W. – ALLEN, Craig, D. – BETANCOURT, Julio L., *Applied Historical Ecology: Using the Past to Manage for the Future*, *Ecological Applications* 9, 1999, s. 1189-1206.

- SZABÓ, Péter, *Historical ecology: past, present and future*, Biological Reviews 90, 2015, s. 997-1014.
- ŠKARDA, Jakub, *Rašeliniště a jejich vliv na místní klima – Červené blato, Klenová, České Budějovice 2018. (Diplomová práce)*
- P. TCVETKOV, *History, present status and future of the Russian fuel peat industry*, Mires and Peat 19, 2017 (Online).
- VÁLKA, Miroslav a kol., *Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*, Brno 2007.
- WOITSCH, Jiří, *Zapomenutá potaš. Drasláři a draslářství v 18. a 19. století*, Praha 2003.
- ZÁHORA, František, *Tuhové doly. Výpis dostupné literatury z obecních kronik, sborníků, časopisů a dalších prací, které se věnují historii dolování grafitu na území obce Černá v Pošumaví*, Černá v Pošumaví 2008, Online.

11. Prameny

Jihočeské listy z 26. října 1940.

Květy z 6. října 1951.

Rudé právo z 31. července 1957.

Sbírka Regionálního muzea v Českém Krumlově, inv. č. 1992.

Sbírka Regionálního muzea v Českém Krumlově, inv. č. 1996.

Sbírka Regionálního muzea v Českém Krumlově, inv. č. Ř 100.

Sbírka Regionálního muzea v Českém Krumlově, inv. č. Ř 101.

Sbírka Regionálního muzea v Českém Krumlově, inv. č. Ř 102.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, inv. č. 47.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, inv. č. 50.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, inv. č. 51.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, inv. č. 52.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, inv. č. 53.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, inv. č. 54.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 48, inv. č. 145.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 110, inv. č. 189.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 112, inv. č. 191.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 113, inv. č. 200.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 201.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 202.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 204.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 205.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 206.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, kar. 115, inv. č. 207.

SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černá v Pošumaví, inv. č. 47.

SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 10.

SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 1, inv. č. 11.

SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 3, inv. č. 14.

SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 3, inv. č. 15.

SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 4, inv. č. 23.

SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40.

SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 34, inv. č. 92.

SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec, fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 40, inv. č. 113.

SOA Třeboň, fond Národohospodářský sbor jihočeský Praha, kar. 31, inv. č. 121.

SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hrady, kar. 16, inv. č. 128.

SOA Třeboň, fond Velkostatek Nové Hrady – Úřední knihy 1532-1945, kniha č. 444.

SOkA Jindřichův Hradec, Místní národní výbor Příbraz, (1922) 1945–1990 (1996), Pamětní kniha obce Příbraz, inv. č. 1.

SOkA Jindřichův Hradec, fond Sklárna Suchdol nad Lužnicí 1877-1923.

SOkA Jindřichův Hradec, Soudní okres Jindřichův Hradec, Sčítací operáty Libořezy 1921, kar. 989, inv. č. 2398.

- SOkA Jindřichův Hradec, Soudní okres Jindřichův Hradec, Sčítací operáty Mníšek 1921, kar. 992, inv. č. 2401.
- SOkA Jindřichův Hradec, Soudní okres Jindřichův Hradec, Sčítací operáty Příbraz 1921, kar. 997, inv. č. 2406.
- SOkA České Budějovice, Archiv obce Trpnouze, Pamětní kniha obce Trpnouze 1924-1957.
- SOkA České Budějovice, Soudní okres Nové Hrady, Sčítací operáty Hranice 1921, inv. č. 2, fasc. 3, 7.
- SOkA České Budějovice, Soudní okres Nové Hrady, Sčítací operáty Trpnouze 1921, inv. č. 2, fasc. 15.
- SOkA České Budějovice, Soudní okres Trhové Sviny, Sčítací operáty Jiříkovo Údolí 1890, inv. č. 2651, fasc. 47.
- SOkA České Budějovice, Soudní okres Trhové Sviny, Sčítací operáty Jiříkovo Údolí 1921, inv. č. 3042, fasc. 314.
- SOkA Český Krumlov, Soudní okres Horní Planá, Sčítací operáty Dolní Borková 1921, kar. 7.
- SOkA Český Krumlov, Soudní okres Horní Planá, Sčítací operáty Hodní Borková 1921, kar. 7.
- SOkA Tábor, Místní národní výbor Borkovice 1945-1990, Pamětní kniha obce Borkovice.
- SOkA Tábor, Místní národní výbor Zálší 1945-1980, Pamětní kniha obce Zálší.
- SOkA Tábor, Soudní okres Veselí nad Lužnicí, Sčítací operáty Borkovice 1921, kar. 93, inv. č. 194.
- Zprávy zemského úřadu statistického republiky Československé, 1932–1937.

12. Internetové zdroje

www.eia.gov

www.ezakony.cz

www.kohoutikriz.org

www.kontaminace.cenia.cz

www.mapy.cz

www.mzp.cz

www.ochranaprirody.cz

www.peatmoss.com

www.petrikov-obec.cz

www.researchgate.net

www.trebonsko.cz

13. Seznam zkratk

ČSNS – Československá strana národně sociální

ČSR – Československá republika

ČSSD – Československá strana sociálně demokratická

h – hodina

ha – hektar

hp – koňská síla

K – rakouská koruna, protektorátní měna

kcal – kilokalorie

Kč – Koruna československá (1918-1938)

Kčs – Koruna československá (1945-1992)

kg – kilogram

KSČ – Komunistická strana Československa

KVP – Košický vládní program

m – metr

MNV – Místní národní výbor

NF – Národní fronta

NSJ – Národohospodářský sbor jihočeský

ONV – Okresní národní výbor

OŽK – Obchodní a živnostenská komora

q – metrický cent

RAD – Říšská pracovní služba

RM – Říšská marka

RZ – Rašelinový závod

SdF – Sudetoněmecká strana

SOA – Státní oblastní archiv

SOkA – Státní okresní archiv

srov. - srovnej

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

t – tuna

UNRRA – Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu

VKS (b) – Všeruská komunistická strana bolševiků

VŘSR – Velká říjnová socialistická revoluce

14. Seznam příloh

Tabulka č. 1: Výroba a počet pracovních dní ve schwarzenberské továrně v roce 1903	106
Tabulka č. 2: Porovnání výdělků schwarzenberských grafitových dolů a továrny (v Kč).	106
Tabulka č. 3: Výroba ve schwarzenberské továrně za rok 1913.	107
Tabulka č. 4: Objednávky rašeliny mezi roky 1921 a 1923.	107
Tabulka č. 5: Dovoz a vývoz rašeliny v ČSR mezi roky 1932 a 1936.	108
Tabulka č. 6: Výrobní statistika strojů na brikety v roce 1917.	108
Tabulka č. 7: Výrobní statistika buquoyské továrny mezi roky 1928 a 1935.	109
Tabulka č. 8: Počty zaměstnanců a jejich roční platy v buquoyské rašelinové továrně	109
Tabulka č. 9: Plánovaná těžba mezi roky 1955 a 1960 v jihočeských RZ (v t)	110
Tabulka č. 10: Skutečné výsledky těžby jihočeských RZ mezi roky 1950-1959 (v t)	110
Graf č. 1: Výroba ve schwarzenberské továrně v roce 1903 (v q).....	111
Graf č. 2.: Počet pracovních dnů ve schwarzenberské továrně v roce 1903.....	111
Graf č. 3: Graf výdělku schwarzenberské továrny (v Kč).	112
Graf č. 4: Graf výdělku schwarzenberského grafitového dolu (v Kč).	112
Graf č. 5: Výroba ve schwarzenberské továrně za rok 1913 (v q).....	113
Graf č. 6: Počet pracovních dní ve Schwarzenberské továrně za rok 1913.	113
Graf č. 7: Dovoz a vývoz rašeliny v ČSR mezi roky 1932 a 1936 v q.....	114
Graf č. 9: Zastoupení profesí v Dolní Borkové k roku 1921.	114
Graf č. 10: Zastoupení profesí v Horní Borkové k roku 1921.	116
Graf č. 11: Graf poklesu těžby v buquoyské továrně mezi roky 1928 a 1935 (v t).....	117
Graf č. 12: Srovnání plánované a skutečné těžby RZ Borkovice (v t).	117
Graf č. 14: Srovnání plánované a skutečné těžby RZ Branná (v t).....	118
Graf č. 14: Srovnání plánované a skutečné těžby RZ Hranice (v t).	118
Graf č. 15: Srovnání plánované a skutečné těžby RZ Příbraz (v t).....	119
Mapa č. 1: Horní a Dolní Borková (Fleißheim a Mayerbach).....	120
Mapa č. 2: Letecký snímek Horní a Dolní Borkové z 50. let minulého století.	120
Mapa č. 3: Oblast Veselských blat.....	121
Mapa č. 4: Veselská blata v 3. vojenském mapování	121

Mapa č. 5: Topografická mapa okolí Červeného a Trpnouzského blata.	122
Mapa č. 6: Oblasti historicky spojené s těžbou rašeliny v jižních Čechách.	122
Obrázek č. 1: Čepel rýče na rašelinové borky.	123
Obrázek č. 2: Čepel rýče na rašelinové borky.	123
Obrázek č. 3: Čepel rýče na rašelinové borky.	124
Obrázek č. 4: Rýč na rašelinové borky.	124
Obrázek č. 6: Sklárna v Suchdole na dřevorytu J. J. Malchera.	125
Obrázek č. 7: Expozice nástrojů pro těžbu rašeliny, sušárny a rašelinové izolace.	126
Obrázek č. 8: Těžba rašeliny v Dolní Borkové na fotografii Josefa Seidela.	127
Obrázek č. 9: Na cestě z Dolní Borkové do Horní Borkové podél rašeliníště se stopami těžby, foto Josef Seidel.	127
Obrázek č. 10: Vegetace rostoucí na místě, kde se ručně těžila rašelina. Veselská blata.	128
Obrázek č. 11: Dopady plošné těžby. Veselská blata.	128
Obrázek č. 12: Propadliny v místech ruční těžby. Červené blato.	129
Obrázek č. 13: Zaplavené těžební místo. Červené blato.	129
Obrázek č. 14: Lokomotiva BNE 25.	130
Obrázek č. 15: Fréza tažená pásovým traktorem na RZ Borkovice.	130
Obrázek č. 16: Sklízecí stroje na RZ Borkovice.	131
Obrázek č. 17: Nakládání rašeliny z rampy na RZ Borkovice.	131

15. Přílohy

Tabulka č. 1: Výroba a počet pracovních dní ve schwarzenberské továrně v roce 1903.

Zdroj: *SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černé v Pošumaví, kar. 110, inv. č. 189.*

Měsíc	Množství (v t)	Počet pracovních dnů
Leden	0	0
Únor	0	0
Březen	1,48	2
Duben	14,20	20
Květen	17,17	22
Červen	11,74	18
Červenec	16,60	22
Srpen	12,76	18
Září	11,41	16
Říjen	18,79	27
Listopad	16,91	24
Prosinec	8,00	12

Tabulka č. 2: Porovnání výdělků schwarzenberských grafitových dolů a továrny (v Kč).

Zdroj: *SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černé v Pošumaví, kar. 110, inv. č. 189.*

Rok	Grafitový důl	Továrna
1919	-1 073 180	-14 009
1920	-2 099 631	-15 942
1921	-2 536 849	4 592
1922	-498 651	-46 334
1923	-388 462	1 817
1924	-308 230	-7 964
1925	-487 105	-2 187
1926	-1 585 222	-1 178
1927	49 046	-3 116
1928	-685 865	1 811
1929	-1 077 600	-530
1930	-2 644 950	-

Tabulka č. 3: Výroba ve schwarzenberské továrně za rok 1913.

Zdroj: SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černé v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 205.

Měsíc	Drť (v t)	Stelivová (v t)	Pracovní dny
Leden	10,83	7,86	22
Únor	11,49	8,90	24
Březen	4,47	3,19	10
Duben	4,22	2,90	9
Květen	6,81	5,31	15
Červen	8,46	6,96	21
Červenec	9,90	7,09	22
Srpen	0,39	0,38	1
Září	1,70	1,55	5
Říjen	6,34	6,57	18
Listopad	3,91	2,68	10
Prosinec	10,96	9,68	22

Tabulka č. 4: Objednávky rašeliny mezi roky 1921 a 1923.

Zdroj: SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská správa Černé v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 205.

Rok	Měsíc	Objednávka	Počet Vagónů	Dodávky po 150 kg
1921	Srpen	15	82	-
	Září	9	10	-
	Říjen	20	55	-
	Listopad	4	5	-
	Prosinec	5	5	-
1922	Červen	2	5	-
	Červenec	3	42	-
	Srpen	5	18	-
1923	Únor	1	-	1
	Červenec	5	-	24

Tabulka č. 5: Dovoz a vývoz rašeliny v ČSR mezi roky 1932 a 1936.

Zdroj: *Zprávy zemského úřadu statistického republiky
Československé, 1932-1937.*

Rok	Dovoz (v t)	Vývoz (v t)
1932	332,38	4,69
1934	26,61	5,50
1935	18,11	0
1936	20,67	0

Tabulka č. 6: Výrobní statistika strojů na brikety v roce 1917.

Zdroj: *SOA Třeboň – oddělení Český Krumlov, fond Báňská schwarzenberská
správa Černé v Pošumaví, kar. 114, inv. č. 201*

Stroj	Počet briket	Počet dnů	Průměrná denní produkce
I	772320	59	13090,17
II	799020	62	12887,42
III	850560	63	13500,95

Tabulka č. 7: Výrobní statistika buquoyské továrny mezi roky 1928 a 1935

Zdroj: *SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hradky,
kar. 16, inv. č. 128, fol. 152-154.*

Rok	Množství v t
1928	1498,62
1929	1281,43
1930	1245,38
1931	698,38
1932	475,22
1933	232,89
1934	722,20
1935	147,44

Tabulka č. 8: Počty zaměstnanců a jejich roční platy v buquoyské rašelinové továrně

Zdroj: *SOA Třeboň, fond Správa státních lesů Nové Hradky,
kar. 16, inv. č. 128, fol. 152-154.*

Rok	Počet zaměstnanců	Vyplacené mzdy v Kč	Průměrná mzda jednoho zaměstnance
1928	14	31524,5	2251,8
1929	12	25822,9	2151,9
1930	12	24118,3	2009,9
1931	8	14012,0	1751,5
1932	8	12541,7	1567,7
1933	8	5412,7	676,6
1934	10	23107,5	2310,7
1935	8	6302,9	787,9

Tabulka č. 9: Plánovaná těžba mezi roky 1955 a 1960 v jihočeských RZ (v t)

Zdroj: SOA Třeboň – oddělení Jindřichův Hradec,
fond Rašelina Soběslav 1948-1993, kar. 12, inv. č. 40, fol. 404.

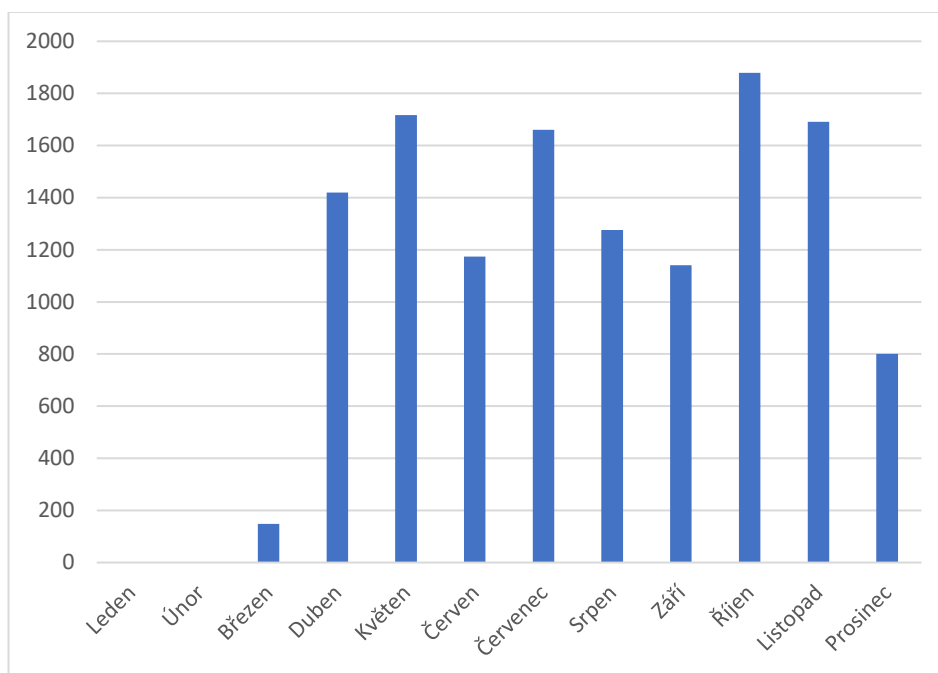
Závod	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Borkovice	24 000	40 000	70 000	70 000	85 000	120 000
Branná	5 500	7 000	7 000	7 000	15 000	60 000
Hranice	5 500	7 000	7 000	7 000	15 000	35 000
Příbraz	12 000	13 000	14 000			

Tabulka č. 10: Skutečné výsledky těžby jihočeských RZ mezi roky 1950-1959 (v t)

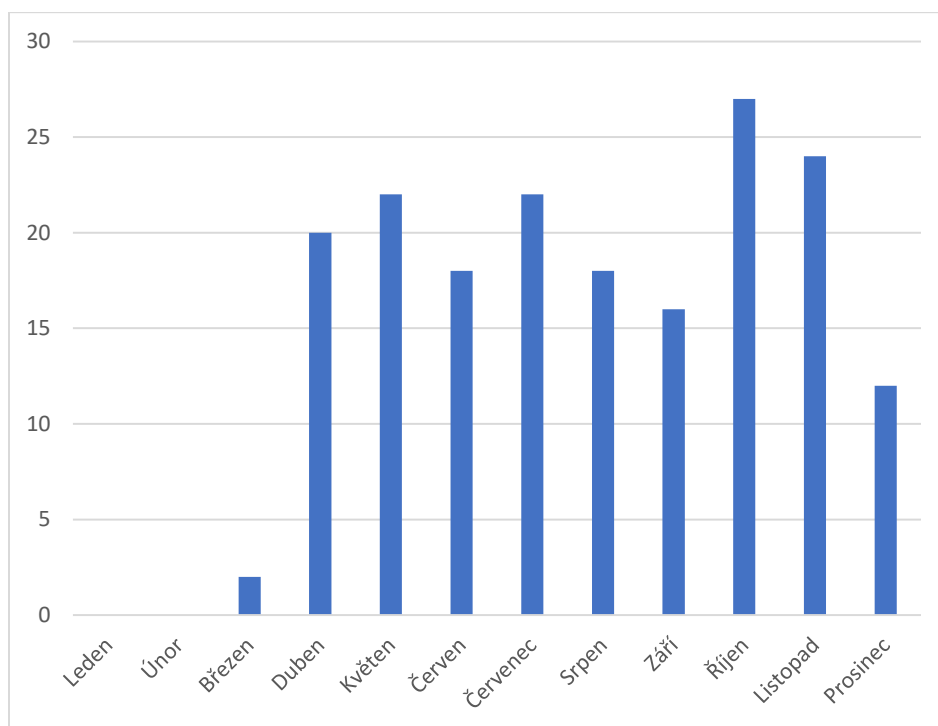
Zdroj: I. ŠOTKOVÁ, *Rašelina Soběslav, s. p. (1892)1948-1993(1994)*,
Jindřichův Hradec 2017, s. 12. (Inventář)

Závod	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Borkovice	3 490	5 131	5 545	2 230	8 612	24 199	39 650	47 189	33 397	59 390
Branná	2 084	2 569	3 809	1 823	2 650	6 185	6 222	11 516	4 616	11 240
Hranice	1 711	2 950	3 072	1 582	2 563	5 834	5 122	6 106	3 422	6 102
Příbraz	5 865	9 710	10 374	6 543	7 532	15 177	14 672	5 840	3 074	2 784

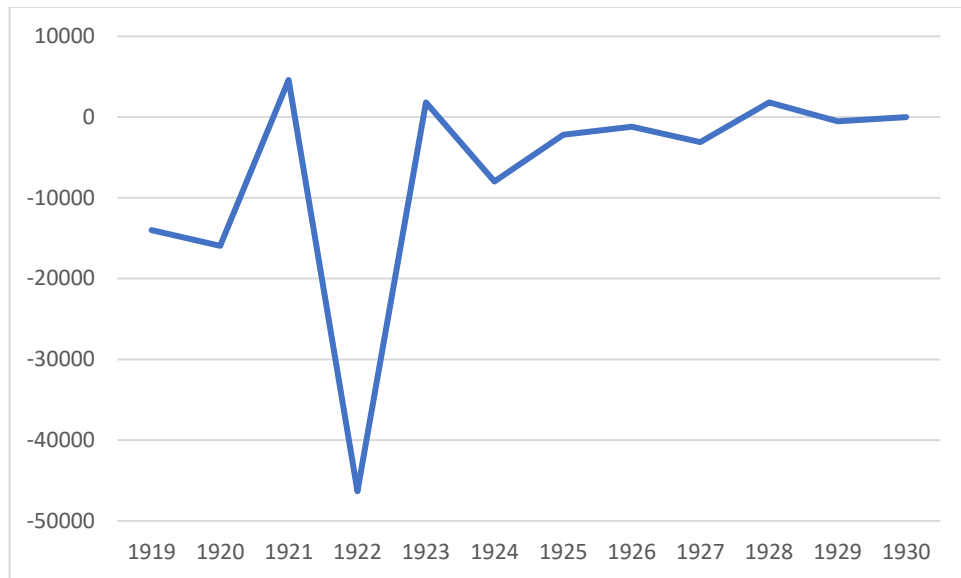
Graf č. 1: Výroba ve schwarzenberské továrně v roce 1903 (v q).

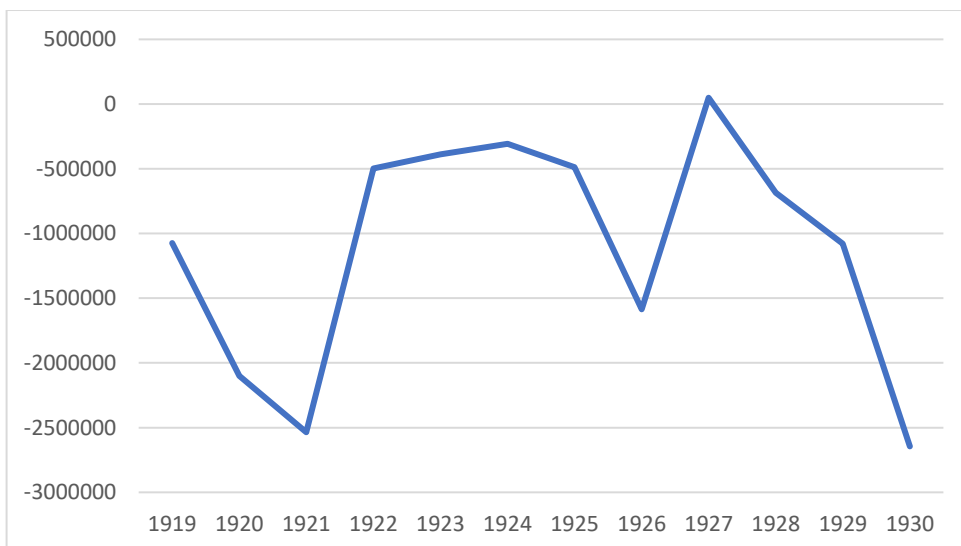
Graf č. 2.: Počet pracovních dnů ve schwarzenberské továrně v roce 1903.

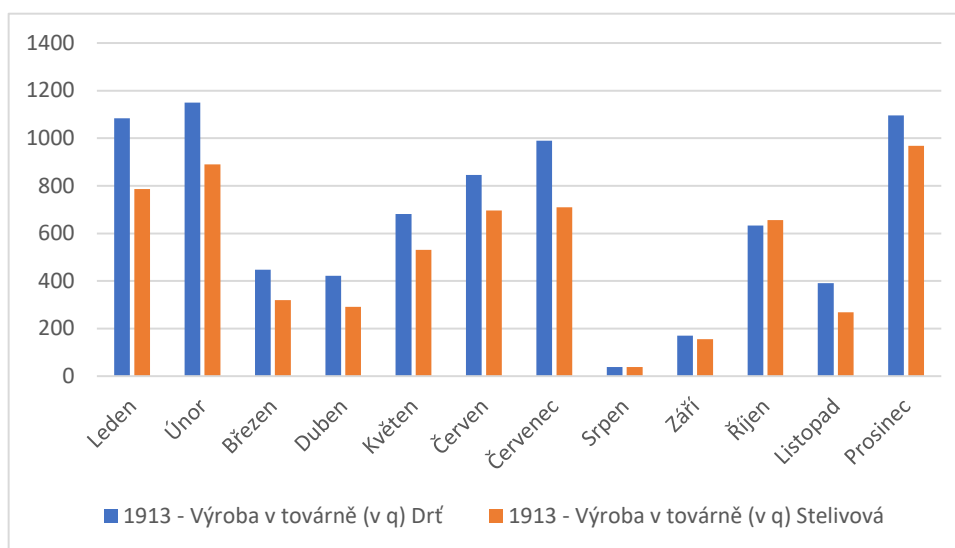
Graf č. 3: Graf výdělku schwarzenberské továrny (v Kč).

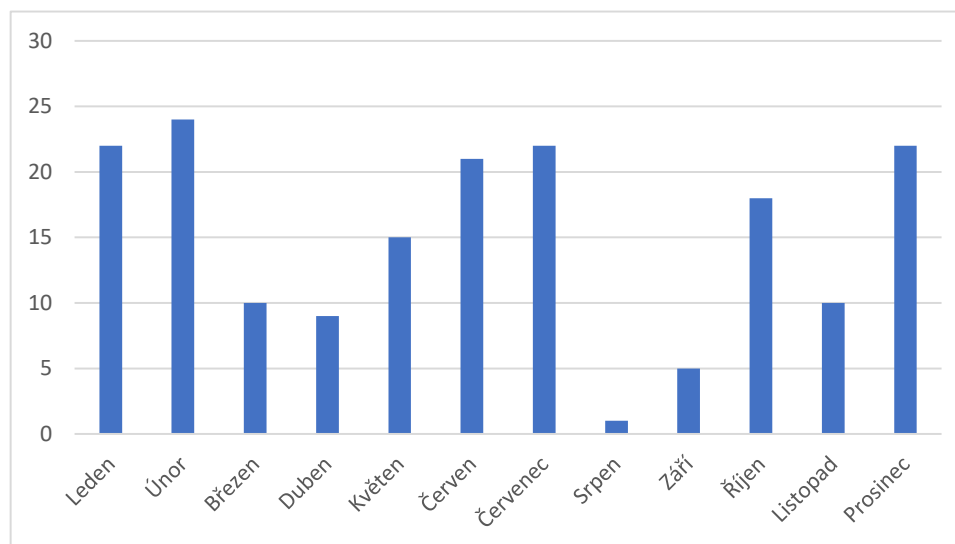
Graf č. 4: Graf výdělku schwarzenberského grafitového dolu (v Kč).

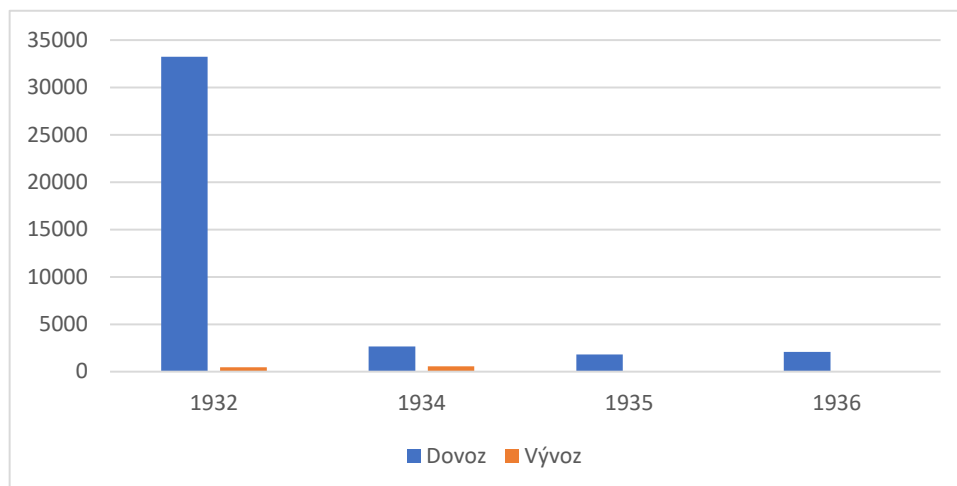
Graf č. 5: Výroba ve schwarzenberské továrně za rok 1913 (v q).

Graf č. 6: Počet pracovních dní ve Schwarzenberské továrně za rok 1913.

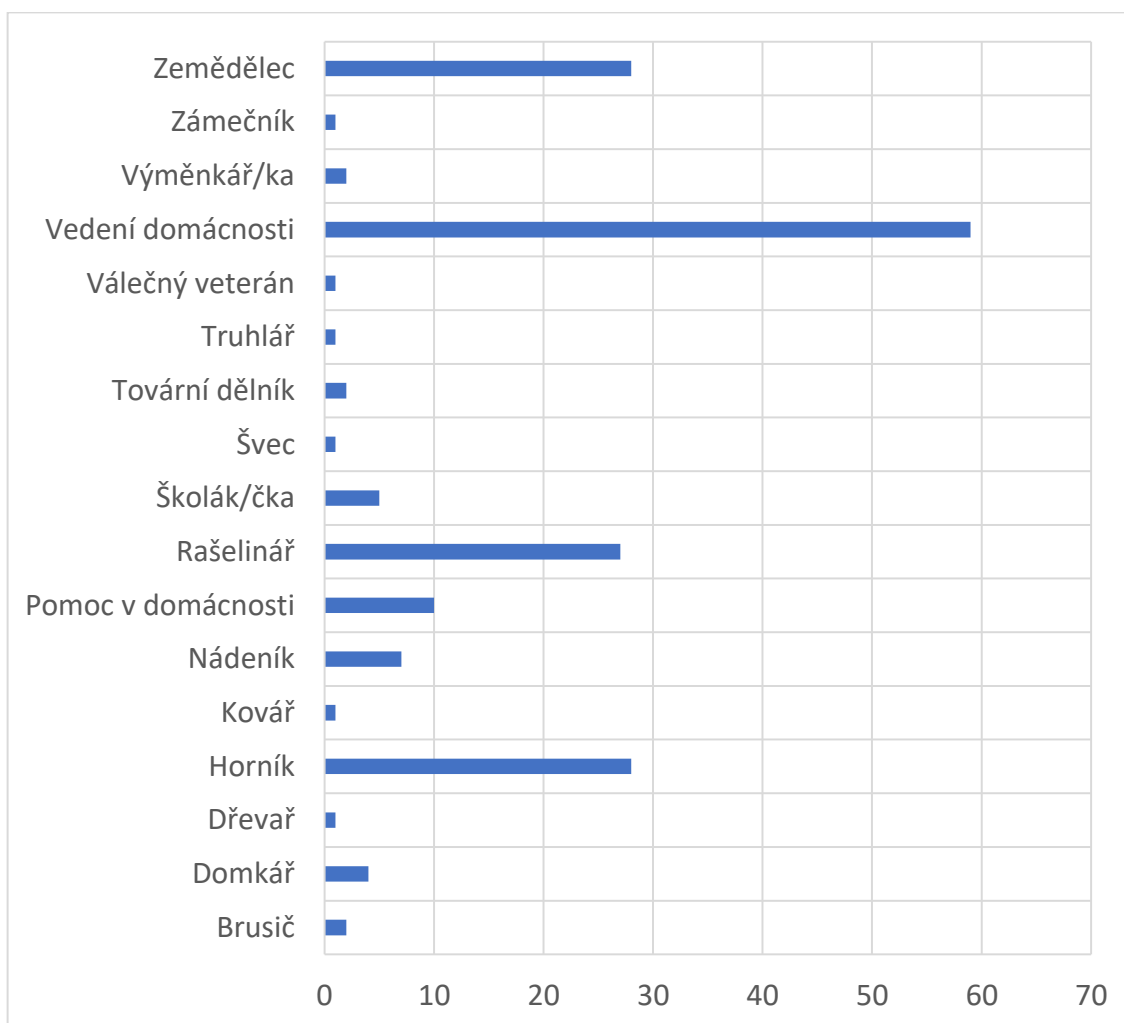

Graf č. 7: Dovoz a vývoz rašeliny v ČSR mezi roky 1932 a 1936 v q.

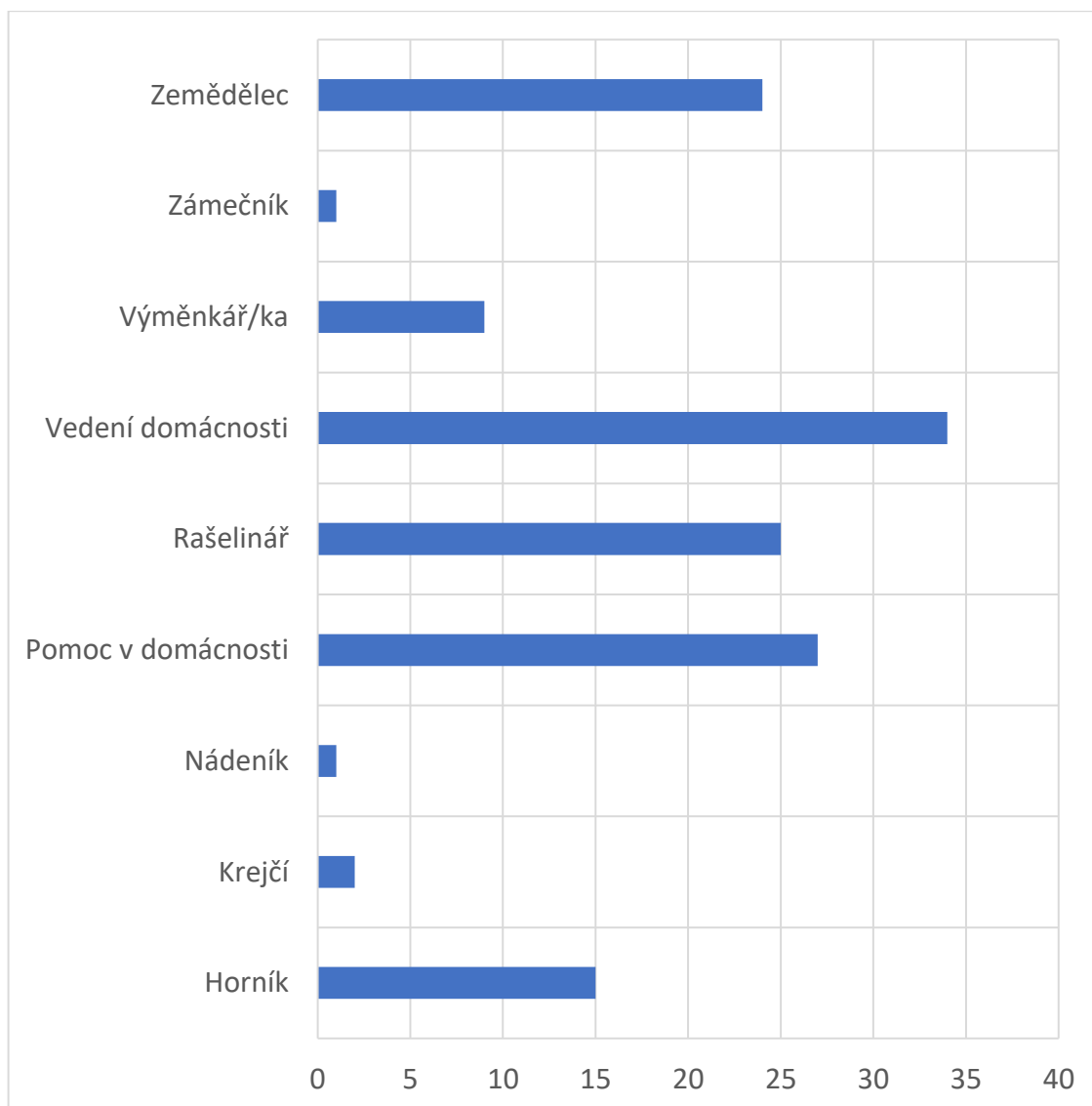
Graf č. 9: Zastoupení profesí v Dolní Borkové k roku 1921.

Zdroj: *SOkA Český Krumlov, Soudní okres Horní Planá, Sčítací operáty Dolní Borková 1921, kar. 7.*

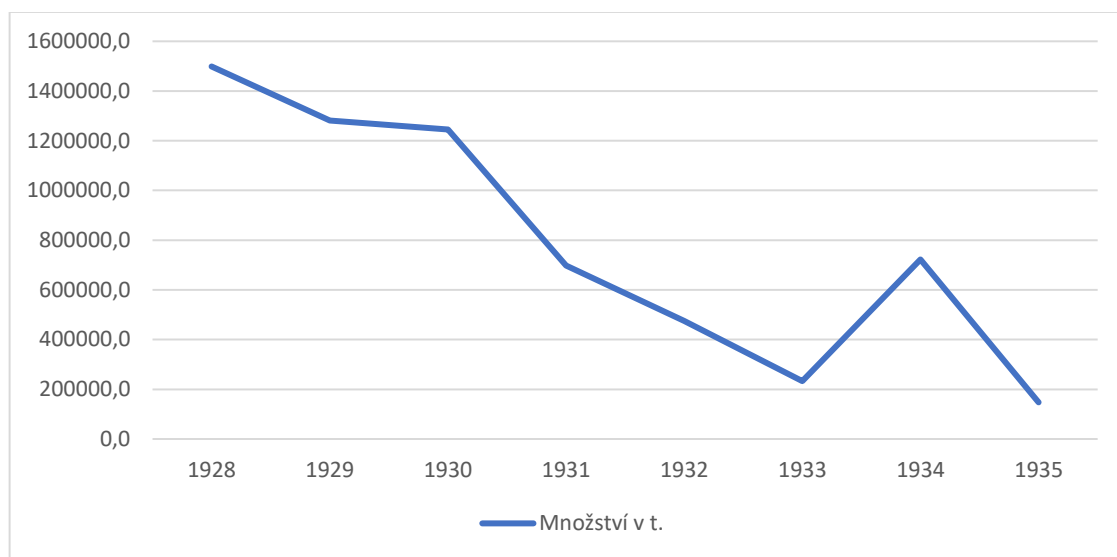

Graf č. 10: Zastoupení profesí v Horní Borkové k roku 1921.

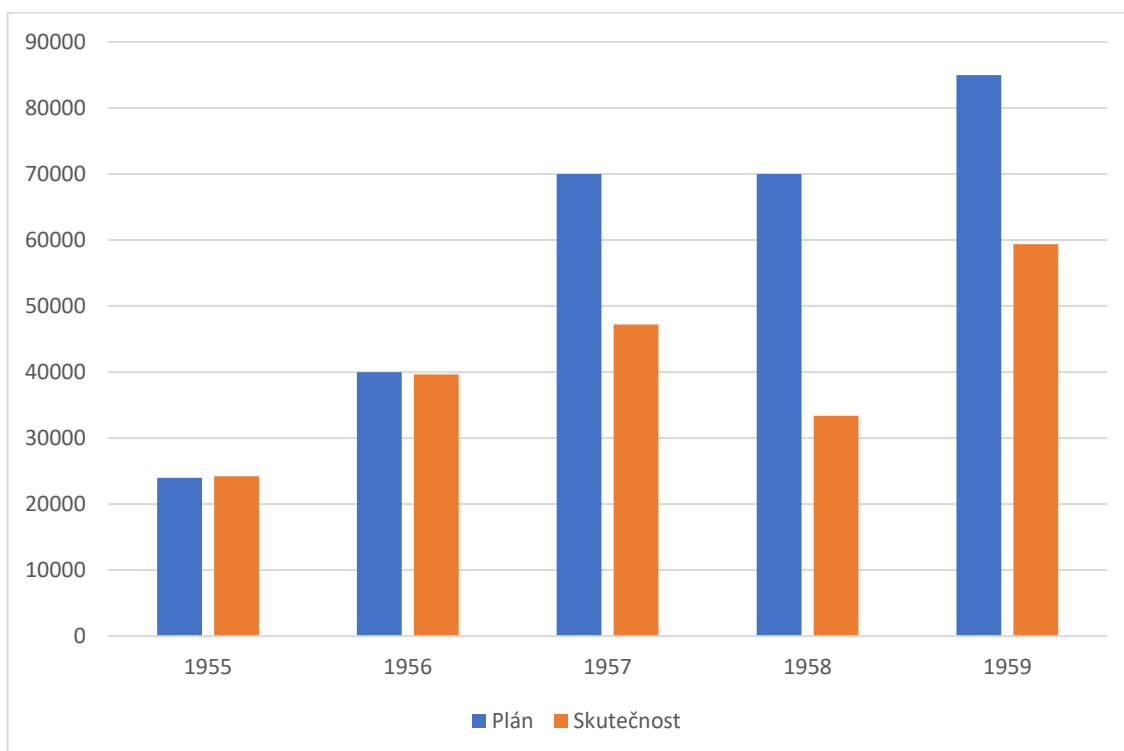
Zdroj: *SOkA Český Krumlov, Soudní okres Horní Planá, Sčítací operáty
Hodní Borková 1921, kar. 7.*

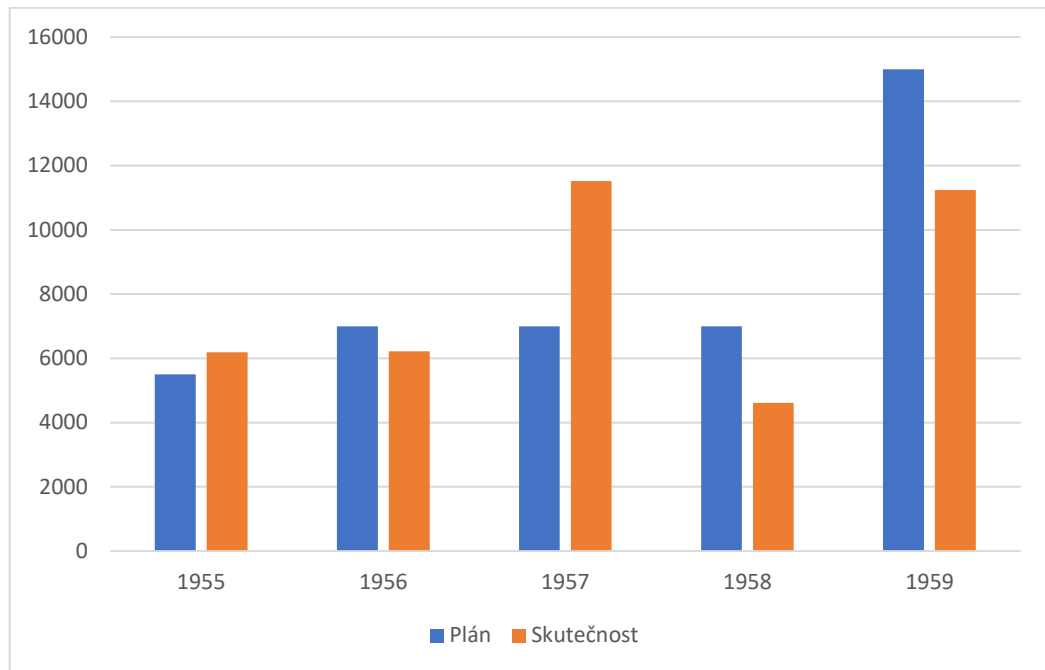
Graf č. 11: Graf poklesu těžby v buquouenské továrně mezi roky 1928 a 1935 (v t).

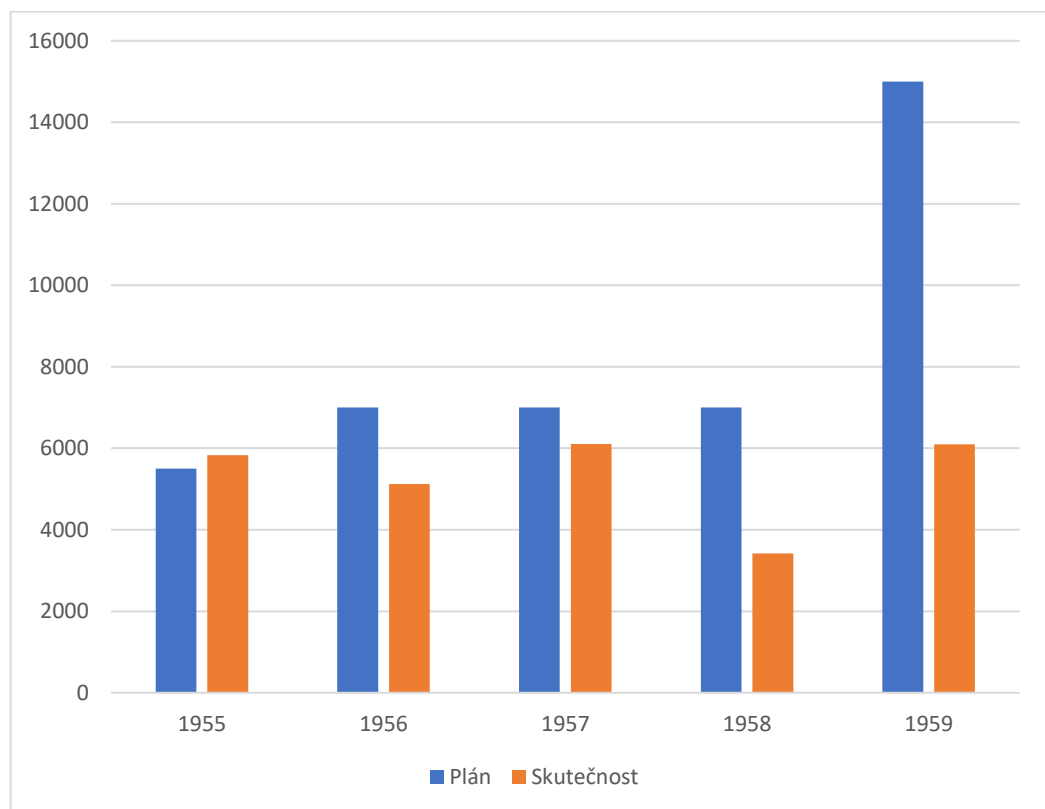
Graf č. 12: Srovnání plánované a skutečné těžby RZ Borkovice (v t).

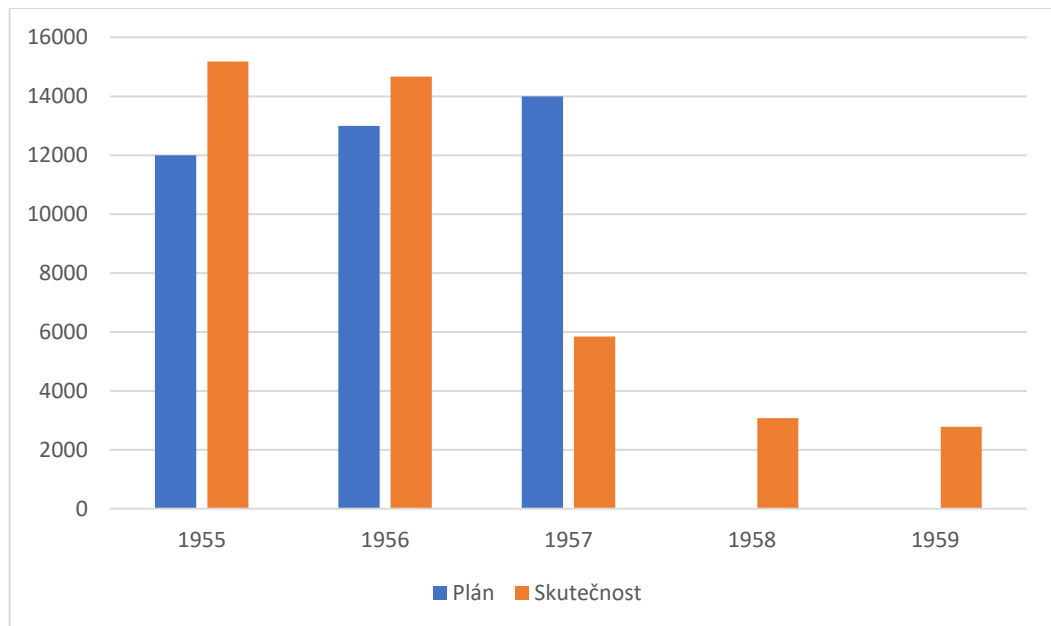
Graf č. 14: Srovnání plánované a skutečné těžby RZ Branná (v t).

Graf č. 14: Srovnání plánované a skutečné těžby RZ Hranice (v t).

Graf č. 15: Srovnání plánované a skutečné těžby RZ Příbraz (v t).

Mapa č. 1: Horní a Dolní Borková (Fleißheim a Mayerbach).

Zdroj: Třetí vojenské mapování, [online] www.kontaminace.cenia.cz
[citováno 19-01-2020].

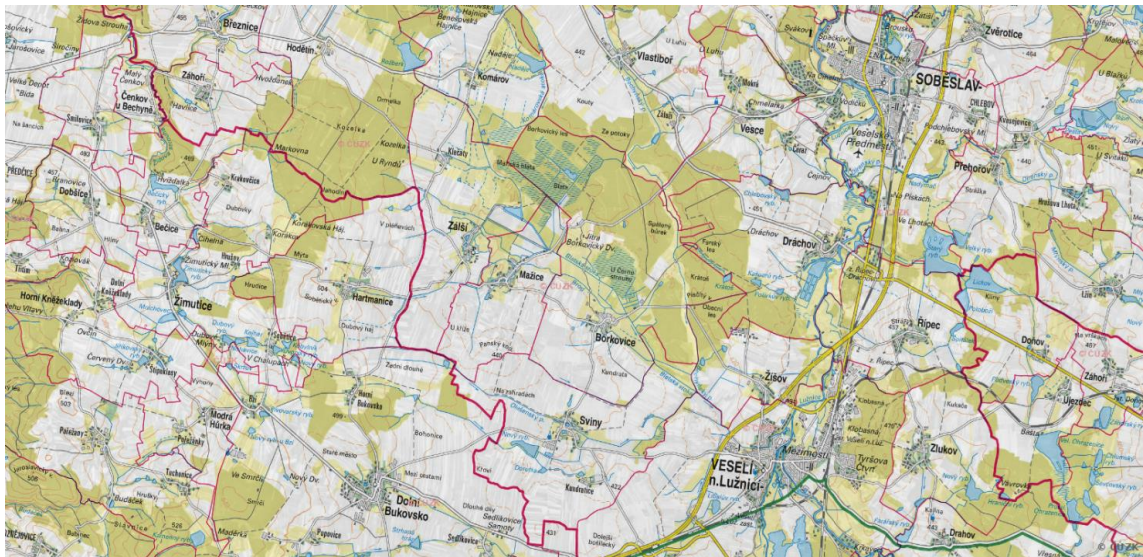
Mapa č. 2: Letecký snímek Horní a Dolní Borkové z 50. let minulého století.
Modře je vyznačená rozloha nádrže Lipno.

Zdroj: [online] www.kontaminace.cenia.cz [citováno 19-01-2020].

Mapa č. 3: Oblast Veselských blat.

Zdroj: [online] www.kontaminace.cenia.cz [citováno 19-01-2020].

Mapa č. 4: Veselská blata v 3. vojenském mapování

Zdroj: [online] www.kontaminace.cenia.cz [citováno 19-01-2020].

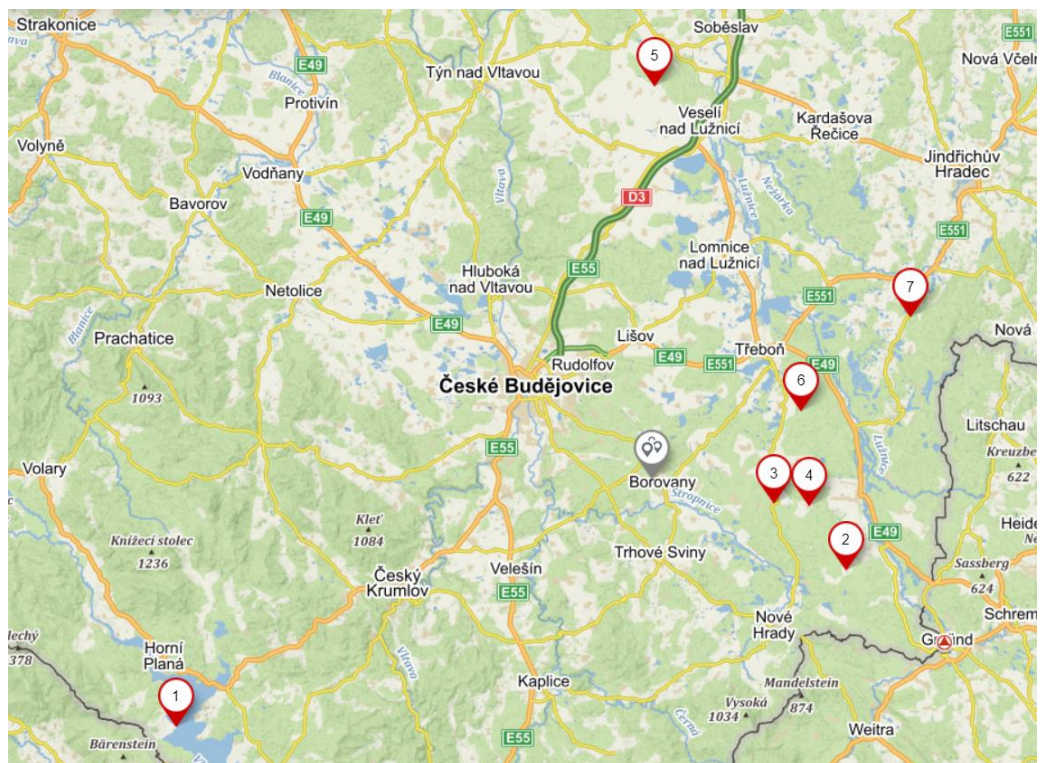
Mapa č. 5: Topografická mapa okolí Červeného a Trpnouzského blata.

Zdroj: [online] www.kontaminace.cenia.cz [citováno 19-01-2020].

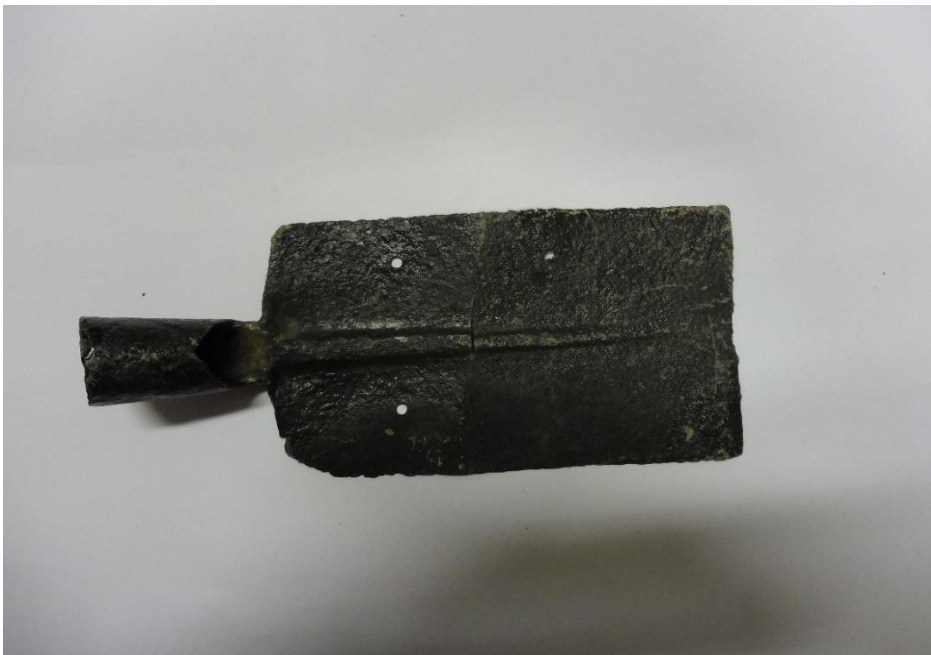
Mapa č. 6: Oblasti historicky spojené s těžbou rašeliny v jižních Čechách.
(1 – Horní a Dolní Borková; 2 – Hranice a Trpnouze; 3 – Šalmanovice;
4 – Bor u Třeboně; 5 – Veselská blata; 6 – Branná; 7 – Příbraz)

Zdroj: [online] www.mapy.cz [citováno 19-01-2020].

Obrázek č. 1: Čepel rýče na rašelinové borky.

Zdroj: Inv. č. Ř 100, Lopata/rýč na rašelinové borky, hamernický výrobek, Dobrkovská Lhotka, Sběrka Regionálního muzea v Českém Krumlově.

Obrázek č. 2: Čepel rýče na rašelinové borky.

Zdroj: Inv. č. Ř 101, Lopata/rýč na rašelinové borky, hamernický výrobek, Dobrkovská Lhotka, Sběrka Regionálního muzea v Českém Krumlově.

Obrázek č. 3: Čepel rýče na rašelinové borky.

Zdroj: Inv. č. Ř 102, Lopata/rýč na rašelinové borky, hamernický výrobek, Dobrkovská Lhotka, Sběrka Regionálního muzea v Českém Krumlově.

Obrázek č. 4: Rýč na rašelinové borky.

Zdroj: Inv. č. 1996, Rýč na rašelinové borky, Českokrumlovsko, počátek 20. století, Sběrka Regionálního muzea v Českém Krumlově.

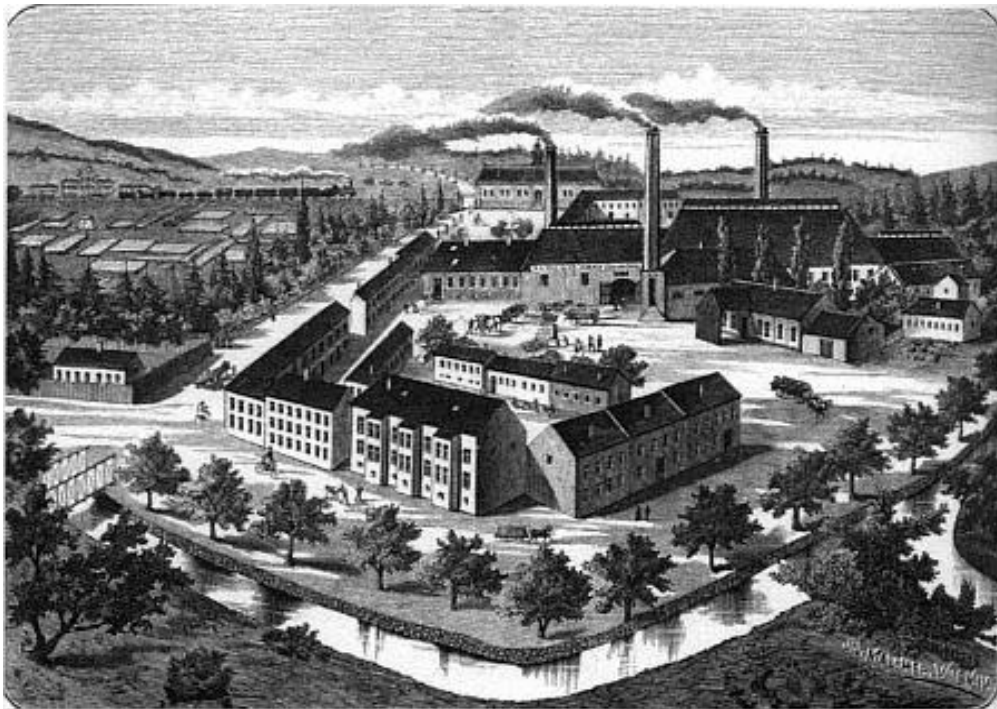
Obrázek č. 5: Želízko.

Zdroj: Inv. č. 1992, Rýč na rašelinové borky, Českokrumlovsko,
počátek 20. století, Sbirka Regionálního muzea v Českém Krumlově.

Obrázek č. 6: Sklárna v Suchdole na dřevorytu J. J. Malchera.

Zdroj: Carl Anton Stölzle [online] www.kohoutikriz.org
[citováno 22-01-2020].

Obrázek č. 7: Expozice nástrojů pro těžbu rašeliny, sušárny a rašelinové izolace.

Zdroj: Sběrka Regionálního muzea v Českém Krumlově.

Obrázek č. 8: Těžba rašeliny v Dolní Borkové na fotografii Josefa Seidela

Zdroj: Josef Mayer [online] www.kohoutikriz.org [citováno 22-1-2020].

Obrázek č. 9: Na cestě z Dolní Borkové do Horní Borkové podél rašeliniště se stopami těžby, foto Josef Seidel

Zdroj: Josef Mayer [online] www.kohoutikriz.org [citováno 22-01-2020].

Obrázek č. 10: Vegetace rostoucí na místě, kde se ručně těžila rašelina. Veselská blata.

Zdroj: Archiv autora

Obrázek č. 11: Dopady plošné těžby. Veselská blata.

Zdroj: Archiv autora

Obrázek č. 12: Propadliny v místech ruční těžby. Červené blato.

Zdroj: Archiv autora

Obrázek č. 13: Zaplavené těžební místo. Červené blato.

Zdroj: Archiv autora

Obrázek č. 14: Lokomotiva BNE 25.

Zdroj: BNE25 [online] www.mpz.cz [citováno 16-4-2020].

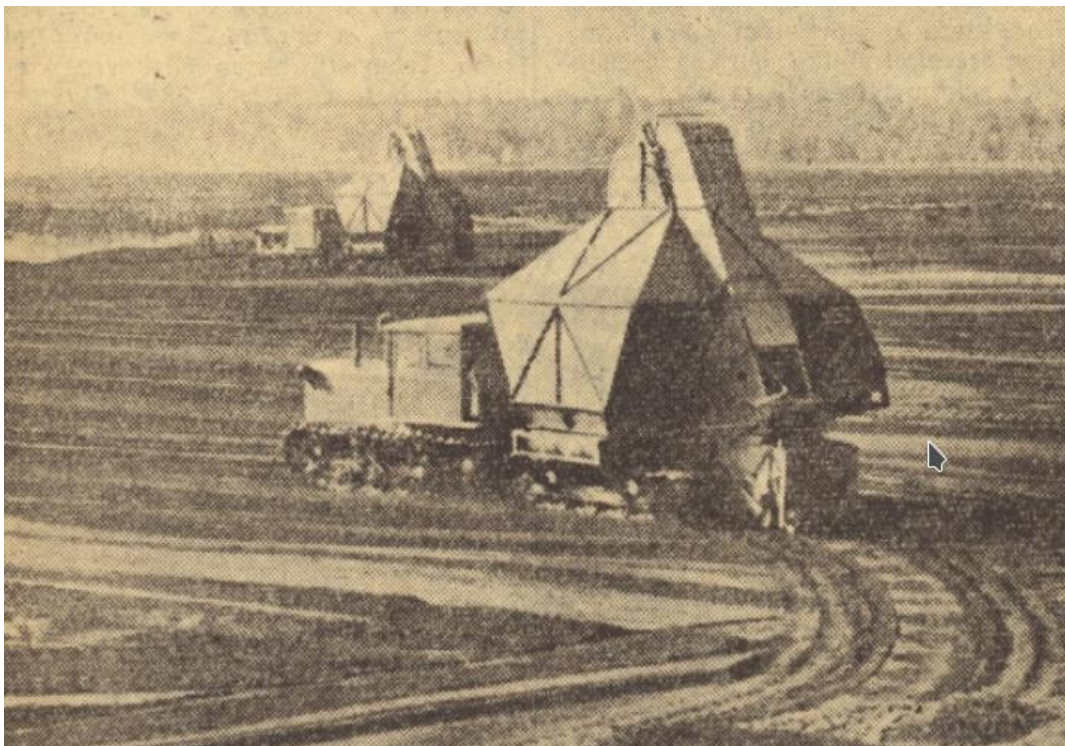
Obrázek č. 15: Fréza tažená pásovým traktorem na RZ Borkovice.

Zdroj: Květy z 6. října 1951.

Obrázek č. 16: Sklízecí stroje na RZ Borkovice.

Zdroj: Rudé právo z 31. července 1957.

Obrázek č. 17: Nakládání rašeliny z rampy na RZ Borkovice.

Zdroj: Květy z 6. října 1951.

